

ÖNDERLERİNİN İDAM EDİLİŞİNİN 52. YILDÖNÜMÜNDE
1937-38 DERSİM ZAZA AYAKLANMASI ŞEHİTLERİNİ
SAYGIYLA ANIYORUZ!

ISSN 0284-6632

PIYA

Pêserokê Zawan u Kûlturê Zaza
Zaza Dili ve Kûltürü Dergisi
Journal of Zaza Language and Culture

- 0 gorani and zaza / goranca ve zazaca
- 0 zazaer / zazaca
- 0 derbara zimanê kurdî de / kûrt dili hakkında
- 0 kurden / kûrtler
- 0 kûrtler ve zazalar
- 0 zaza yerleşim bölgesinin en eski zamanları -hurriler-
- 0 çeviri ve dil
- 0 zazaca'da genus / genus in zazaish
- 0 dersim'de devlet terörü

Payınciya 1989. amar 9

PIYA

Payızopeyên 1989, amor 9

Serredaktor
Ebubekir Pamukcu

Redaksiyon
Ardwan
Ç. Soy
Elişer
Hese
Korca Mirseydan
Soşen Bıra

Adres
Box 265
127 25 Skärholmen
SVERIGE

Telefon
08-710 21 83

Postgiro
492 79 06-0

Abone

1 amor: İsveç: 20 kr.; Almanya: 5 DM; Fransa: 17 F; İsviçre: 4 F;
İngiltere: 1,5 £; Danimarka: 20 kr. Norveç: 16 kr. Belçika: 120 F.
(Aboneyê 1 ser, 6 amorandê pêserokî sero hesabbeno.)

İtan

Rıpero bitım 1500 kr
Rıpero nıme 800 kr
Rıpero 1/4 400 kr

PIYA

Pêserokê Zıwan u Kùltürê Zaza
Zaza Dili ve Kùltürü Dergisi
Journal of Zaza Language and Culture

TEYESTAY / İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Mektubê Wendoxan / Okuyucu Mektupları / Letters to the Editor.....	2
Gorani and Zaza / Goranca ve Zazaca. Prof. W. B. Lockwood.....	3
Enver Gökçe'ra Dı Kılami. İd. Soşen Bıra.....	4
Zazaer / Zazalar. Ingvar Svanberg.....	5
Gula Kiraze. Astore.....	6
Kaliki u Pirkê Ma. Astore.....	6
Zere Pır, Sere Tol. Astore.....	6
Xortê Ma. Astore.....	6
Derbara Zimanê Kurdî de / Kürt Dili Hakkında. Prof. Dr. K. A. Bedirxan... 7	7
Ceddê Mı. Usxan.....	8
Zazao. Usxan.....	8
Kurden / Kürtler. V. Minorsky.....	9
Kürtler ve Zazalar. Garo Sasuni.....	9
Senaryoyê Qesa. Cemal Süreya. İd. Cano, Aydın.....	10
Zaza Yerleşim Bölgesinin En Eski Zamanları -Hurriler-. Ebubekir Pamukcu.11	11
Peyeyê Piya. M. Çermug.....	32
Zerejê Keyi. M. Çermug.....	32
Cemaatê Dewe. Hese.....	33
Dawa Kena. Hese.....	34
Felestin. M. Çermug.....	34
Zurker. M. Çermug.....	34
M. Areyiz'i Va ki.....	35
Zaza. Usxan.....	36
Çeviri ve Dil. Prof. Dr. Akşit Göktürk.....	37
Kani Wayêrê Welati. Zerweş Serhad.....	41
Xortanê Piya'y Fahimbiki. Zerweş Serhad.....	41
Zazaca'da Genus / Genus in Zazaish. Ebubekir Pamukcu.....	42
Mesela Dımli wu Kurdasi. ar. Mihamed.....	45
Mışore / Tartışma / Discussion.....	46
Zıwanoxanê Xeribandı Zazaki / Yabancı Dillerde Zazaca / Foreign Linguist on Zazaish, "Oskar Mann".....	48
Dersim'de Devlet Terörü.....	76
Qesebend.....	79

OKUYUCU MEKTUPLARI

MEKTUBÉ WENDOXAN

LETTERS TO THE EDITOR

ZAZA OLDUĞUM İÇİN GURUR DUYUYORUM

Ben Tuncelili bir Zaza'yım. Ve Zaza olduğum için gurur duyuyorum.

İsterdim ki bizim de bir yurdumuz, bir kültürümüz olsun. Ama yine de sizin sayenizde kendi özümü, varlığımı hatırladım. Bir yıl öncesine kadar Türkiye'deydim. Şimdi Almanya'dayım ve ancak burada kendi dilimi tanımaya başladım.

Piya dergisinin hiçbir sayısını kaçırmamaya dikkat ediyorum, bu konuda arkadaşlarımdan da yardım alıyorum. Belki ileride Zazaca (Dimlice) size şiirler, yazılar yollarım.

Sevgilerimle, başarılarınızın devamını dilerim.

Vorede Gule
Almanya

UYANIK VE DİKKATLİ OLMAK DA YETMEZ

Sınıfsız ve sömürsüz bir toplum yaratmak için ezilen ilerici, demokrat ve bütün yurt

severler birleşin! Zaza halkının varlığını inkar ederek gelişmesine engel olmak isteyen kurum ve kuruluşların yanında yer alan çıkarıcı unsurları uyarıyoruz: İnsanların insanca yaşayabilmeleri için her şeyden önce birbirlerine karşı insanca davranmaları gerektiğine inanıyoruz. Dürüst çalışan insanların işlerine burunlarını sokup ortalıği karıştırmak yerine düzenli ve dürüst bir gayretle devrim saflarına gerçek birer devrimci olarak katılmaları amacıyla kendilerini geliştirmelerini ve haksızlıklardan kaçınmalarını istiyoruz. Herkesin ırkçılığı ve şovenizmi teşhir ve tecrit etmesi gerektiğine inanıyoruz. Devrim saflarında birleşerek sınıfsız bir dünya yaratmak isteyen ve yaratacak olanlara yoldaşça ve binlerce selam olsun! Bir takım kurum ve kuruluşlar adına ve uğruna hiçbir halkın varlığı inkar edilemez. Bir halkın varlığını bile bile inkar etmek ihanettir, ihanetin cezası da çok ağırdır.

Bir Zaza genci
Almanya

Piya'yı oku,
okut
ve
memlekete gönder!

(W. B. Lockwood, *A Panorama of Indo-European Languages*,
London, 1972, s. 243-244)

Gorani and Zaza

Prof. W. B. LOCKWOOD

The area of the north-western dialects of Iranian was largely overrun by Turkic, subsequently known as Azeri or Azerbaijani, introduced in the eleventh century. By the sixteenth century, this language had ousted the indigenous Iranian except from the peripheral area along the Caspian coast. Two of these north-western dialects, however, survive outside the area; they are Gorani and Zaza. The Gorans moved south, but their language, now much declined, survives only in the neighbourhood of Kermanshah. As the language of an obscure sect, Gorani became the vehicle of a considerable literature, but is no more than a patois today. The Zaza people, living in some small communities among the Kurds of Eastern Turkey, are descended from immigrants from Dailam on the southern shore of the Caspian and have in part retained the language of their ancestors, which they themselves call Dimli. It is an almost unwritten language.

Goranca ve Zazaca

Prof. W. B. LOCKWOOD

İrancanın kuzeybatı dialektlerinin büyük bir kısmı, XI. yüzyılda bu bölgeye akın eden Azeri veya Azerbeycani denilen bir nevi Türk dili tarafından kuşatıldılar. Bu dil, XVI. yüzyıla değin yerli İran dillerini etkisi altına alarak geriletti. Hazar Denizi kıyılarının çok az bir bölümü bu etkinin dışında kaldı. Bu kuzeybatı dialektlerinin iki tanesi bugün o eski bölgelerinin dışında varlıklarını sürdürmektedirler: Goranca ve Zazaca. Goranlar güneye göçttiler. Dilleri, epeyce azalmış konuşmacı sayısına rağmen Kirmanşah yakınlarında bugün hala konuşulmaktadır. Bir gizli tarikatın dili olarak, Goranca bir zamanlar oldukça yaygın bir edebiyat dili durumuna gelmişti. Oysa bugün bir dialekt düzeyine düşmüştür... Doğu Türkiye'de Kürtler arasında küçük topluluklar halinde yaşayan Zazalar, Hazar Denizi'nin güney kıyılarındaki Deylemistan'dan göçedenlerin devamıdır ve bunların bir bölümü atalarının dilini günümüze kadar koruyabilmişlerdir. Kendileri bu dile Dimli demektirler. Bu dil nerdeyse tamamıyla yazısızdır.

Enver Gökçe'ra dı kılami

Tırkkira tadayox:
Soşen Bıra

**Wuyi Zuze
Bıra Zuze**

Zerê baxçê xaşde
Lızgêde kiraze
Bariyu, sur u bulışkaye
Gızgıjiya ra heve ve heve
Çiçege ho rısnay ro.
Bakır amero hêrs bi çot va ke:
"Ostomol bırıjiyo, İzmir bırıjiyo.
Nêro nonê mı kuyo,
Nu senê qedero ciyino
Hardê mı çino, hêgayê mı çino.
Hala çıxa hard esto dinade!
Pılra ve qiji her keşirê beso.

Çemi sera bêlê verdra, surê, neqçayı
Gumano ke zarancıye
Hawara sonê
Hawara hewr, hewara qılancıke
Yê qılancıke nıkliya hu esta, zonê hu çino
Qılancıke va ke: çino
Yê Hemed'i ki çino
Komuro osnên vilesneno ru,
Karê dinawo cenci vilesneno ro
Tu ke vaze ez bımırine, nêmurena ke!
Dinawa ke tu vana, çika?
Tu nişkına ayera parçede kelpiçi raqlaynê
Xali wu kilimê dina zofiyê.

Hêgayê Bekır'i çino.
Zu zuze vejıya wertê teliyê hora
Rıyê hu je rıyê veyvıke
Wuyi zuze bıra zu ze

Hêgayê Bekır'i çino!
Zuji va ke: çino
Yê Memed'ki ki çino
Sarê koyê Muzur'i vora, dumano
Cigeram! ez ve na hali şerti çevere kami
Mı deste çino, mı lopede çino.
Zu çekçeki cıngda
Eve peyêke çote
Fekê çekçeki esto, zonê hu çino.
Hêgayê Bekır'i çino!
Çekçeki va ke: çino
Yê Zeynepe ki çino.

Gok Mistefa

Wuşeni qeseykerdênê,
Zu cenderme amo dewa ma
Keska arda ver, niwerda
- Sıra has nikerdo -
Hemgen ardo ver, bêçıke kerdo
- Cıra has nikerdo -
Zu Gok Mistefa biyo,
- Nizu weso, merdo -
Xo xode huyuyo, cendermira vato:
"Axa, axa
Torê haku bıskinime, sebıkeme?"

(Ingvar Svanberg, *Invandrare Från Turkiet - Etnisk och Sociokulturell Variation*.
Uppsala 1985, s. 30.)

Zazaer

Ingvar SVANBERG

Zaza är ett litet nordvästiranskt språk som förekommer som spridda öar inom det kurdiska området i östra Turkiet. Majoriteten av de zazatalande är ortodoxa sunni-muslimer, men det finns också alevitiska grupper bland dem. De zazatalande i Dersim kallar språket för *dimili*. Kurdiska nationalister i Västeuropa brukar framhålla att zaza är en kurdisk dialekt - som det dock inte finns något som helst språketenskapligt stöd för. Däremot tillhör de zazatalande olika tribala grupper som traditionellt brukar räknas som kurdiska. Zazaspråket är föga utforskat och skulle absolut förtjäna en mera ingående dokumentation innan det försvinner. Det finns zazatalande bland turkiska invandrare i Stockholm.

Zazalar

Ingvar SVANBERG

Zazaca, Turkiye'nin doğusunda küçük adacıklara yayılmış olarak görülen küçük bir Kuzey-Iran dilidir. Zazaca konuşanların çoğu gelenekçi sunni müslümanlardır, ama bunların arasında alevi gruplar da vardır. Dersim'de Zazaca konuşanlar, dillerini "Dimlice" olarak anarlar. Avrupa'daki Kürt milliyetçileri Zazaca'nın Kürtçe'nin bir lehçesi olduğunu ileri sürerler, ki bu iddianın dilbilimsel hiçbir dayanağı yoktur. Bununla birlikte Zazaca konuşanlar, geleneksel bir yaklaşımla Kürt sayılan çeşitli tribal gruplara bağlıdır. Çok az araştırılmış alan Zazaca, kaybolmadan önce kesinlikle daha fazla derinlemesine belgelenmelidir. Stockholm'daki Türkiyeli göçmenler arasında Zazaca konuşanlar da vardır.

Gula Kiraze

ASTARE

Mı gula kirazrê vat ke:
Tu çira hande rew murena?

Gula kiraze:
Goniya mı cencina mîde girina.

Kalîki

U

Pirkê Ma

ASTARE

Çewres nonî werde
Çewres hazar qesey vate
Hawt hardî şîye cêr, hawt hewri şîyê cor
Lewra siren, mezgra fahm kerdê

Dez u dirbetiyera binede mende
Hire melem vete weşiyera
Gul u çiçegura qesey vatê
Oxtê verên rind biyo wunca

Do pêro, voremiye dîsmom ser
Bêzar nêbiye, nêqefeliye baxê gulude
Hata ke fişra dare, wunca nermî
Çewres çeber kenmêra, kalîk u pirki ma
[vir yenê.

Zere Pîr, Sere Tol

ASTARE

Rindekiya ke tu vana
serê torê şawa,
Mordemina ke tu vana
Zere torê kulo...
Zerweşiya ke tu vana
Hirê torê hewawa,

Pize tu çiton beno mîrd?

Haqe vana
hetê kamrawa?
Qusxane hazna girino
Hêsa tu cıxawa?
Weşiyê wacimê
na çî dewawa gurona?

Goylê tu kam haskeno?

Xortê Ma

ASTARE

Î zalimrê zolimê

.....
.....

Î zuvinrê heyro bî, qurbo bî.

(Çiya, Kovara Çanda Kurd e, Sal 1, Jimar 1, Gelarêzan (November), 1965. s 11.)

Derbara Zimanê Kurdî de

Prof. Dr. K. A. BEDÎRXAN

Lêhûmêrina ziman û çandê kurdî, yekitiya netewê wî derdixe ronahiyê. Kurdî, teve koma zimanê Bakur-Rojavayê îranî dibe. Sê tun kurdî henin:

A- Kurmancî: Ji 2/3 yî Kurdan bi vî zaravayî dipeyivin.

- Kurdên Bakur (Türkiye)
- Kurdên li Azerbeycan (Iran)
- Kurdên li Sovyetistanê
- Kurdên li Iraq ên Musul û Hewlêr
- Kurdên li Suriyê

B- Soranî: Zaravayê ku li Nivro tê peyivin.

- Kurdên Iraqê li Silêmanî (Kakan, Zanganeban û Bajilan)
- Kurdên Iranê li Kermanshah û Mehabat

C- Lori-Feylî: Zaravakî li Soranî cê ye. Lori û Baxtiyarî vî zaravayî dipeyivin.

Kürt Dili Hakkında

Prof. Dr. K. A. BEDÎRXAN

Kürt dili ve kültürünün tetkiki, ulusun birliğini aydınlaşa çıkarır. Kürtçe Kuzey-Batı İran dilleri grubuna girer. Üç çeşit Kürtçe vardır:

A- Kürmancî: Kürtlerin 2/3'ü bu lehçeyi konuşur.

- Kuzey Kürtleri (Türkiye)
- Azerbeycan Kürtleri (Iran)
- Sovyetler Birliği Kürtleri
- Irak'ta Musul ve Hewlêr Kürtleri
- Suriye Kürtleri

B- Soranî: Nivro'da konuşulan lehçeler.

- Süleymaniye'deki Irak Kürtleri (Kakan, Zanganeban ve Bajilan)
- Kermanshah ve Mehabat'taki İran Kürtleri

C- Lori-Faylî: Soranî'den ayrı lehçelerdir. Lorlar ve Bahtiyarlar bu lehçeyi konuşurlar.

Ceddê Mı

USXAN

Sey Momudê mı,
Eve mordemura berde,
Çeverê Estambol'de kerde zere,
Vete cêmalê Sultan Mecit'i.
Sultan Mecit tosê eve axui
Dave Sey Momud'i
Tosê sarav u axui sımto,
Nêmerdo Sey Mamudê mı.
Sultan Mecit tersu ver,
Dı sey pero zernm do cı.
Sey Momud'i zern qedene,
Nameê xo, axui sımtoxo mendo.

Dewres Cemal'o Xozat'de ništo ro,
Niştanê Hacı Bektaş Welî'yo beçikede.
Serura uwe arda mare, sukunê Zazaura kerda
[bare,

Dewres Hacı Bektaş Welî.

Sultan Xıdır garbe Dersim Zara
Seyid verdera Dara Paçıkine dara
Taye pers kene are nameê Seyid ira,
Ewliya Xıdır dewa Zave'de rehetiyede,
Ne cem giredane, ne vênda Haq'i danc.
Roniştana xo, raustena xo: Haq u
[comerdiya.
Dara Paçıkine, Koyê Bud'i, Kemero Sipe,
Golê Çetu, Mezela Seyid'i, Ana Isme:
[Teverikê mao.

Kalıkê mı Kures, Verê Sultan Murat'ide
Xo esto lozine, wertê kiledede ništo ro,
Sultanra ferman gureto.
Wetera şeri verdera,
Kalkê mı Kures bojiyê xo biyê hira,
Tu vana ju aşira.
Tırkki qesey nêkene, duayê xo eve Zazaki.
Wahtde verva dismeni vînetê.
Dırveti dêve Tırk'iro, çarckerde.
Mordemo Kures fetelino dewe u dewe,
Duay dano, nasihat vano evc Zazaki.

Sey Mansur dūrira amo,
Noro ve dêsê xıravê fetelno,
Moxondiyê'de goç noro,
Pulêmuriyê'de Text'de ništo ro.
Gersinon'ra kote raye
Domonê Saverdi şıye Zara, Marbut,
Zazaunê Qoçgiri're piriye, bavayıye;
Jê kalkê mı Kureşi
Duay dê, nasihat vato eve Zazaki.
Ceddê mı niaro,
Gosde Brayê mino axrete, mısayıv.

Zazao

USXAN

Vênda mı dano,
xo çarnen, vengdan.
Ey dımera niyadan,
verê xo çarneno, sono.
Mıra vano, kuz bije, su uwa,
Su rayera kuz bısıkine
Binê na hewrunê şıyawude.
Ez, tu zu ki o.
Tu mı xapnena, o pê destê mı cêno,
Mı sintro erzeno, pêsa mı kunara eyi dest.
Wertê made fızileni kena,
Dı brau verdanave pê.
Tu çıxa gonira haskena,
Dost u dismenê xo nasnêkena.
Vejiye wertê dı braura!
Nêvejiına tu piz keme.
Kermu verdamera tu ser.
Ne qesê tore xapime,
ne ki kuzê uwe sıkname.
Çar metreyi vorede çaxır kerdo ra,
Pê destunê zumin ceme, piya some,
Va tu hurenda xode kemera huske ve!
Lao şıya vîle tu kerime, çeverê sukede
[ra verdime!

(Minorsky, "Kurden", Enzyklopaedie des Islam, c. 2, s. 1213)

Kurden

V. MINORSKY

Im XX. Jahrhundert hat man die Tatsache feststellen können, dass unter den Kurden ein nicht-kurdisches, iranisches Element vorhanden ist (die Gruppe Guran-Zaza); in mehreren Ortschaften hat man eine soziale Schichtung bei den Kurden beobachten können, die auf die politische Herrschaft Neu-Hinzugekommener zurückgeht (in Sulaimaniya, in Sawdj-bulak, in Kotur, wo man Reste der Küresinli (?) den Shakak unterworfen sieht). Planmässiges Nachforschen wird Spuren der alten Völkerschaften, die in der einheitlichen Kurdenmasse aufgegangen sind, wieder ans Licht fördern können.

Kürtler

V. MINORSKY

XX. Yüzyılda, Kürtler arasında, bu kavme mensup olmayan bir irani unsurun (Guran-Zaza grubu) varlığı ortaya çıkarılmıştır; Kürtler içinde, birçok yerde sırası ile yeni gelenlerin siyasi egemenliğine müstenit sosyal tabakalar görülmüştür (Süleymaniye'de Savc-Bulak'ta ve Şakaklara boyun eğmiş Küresinlilerin (?) görüldüğü Kotur'da). Sistemli tetkikler "Kürt" adı ile örtülen bu tabaka altında birçok eski kavmin varlığını ortaya çıkaracaktır.

(Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni - Kürt İlişkileri,
çv. Bedros Zartaryan - Memo Yetkin, Stockholm 1986, s. 29)

Kürtler ve Zazalar

Garo SASUNİ

Her ne kadar Kürtler ve Zazalar büyük İran kökeninden gelmiş olsalar da yukarıdaki notların ışığında Kürt diye kendini bilen Zazaların çok eski devirlerde başka bir kavim oldukları anlaşılır. Çok derinlerde kalan bu farklılık bilhassa orta çağlarda ve bu çağları takip eden devrelerde geçmiş bütün olaylar süresinde izlerini taşımıştır.

Zê Merih'i

Cemal SÜREYA

Tırkki'ra tadayoxi:

**CANO,
AYDIN**

(ZIYA GOKALP, koto bojiyê
MUZZEZ ABACI'ê, sonê. Ez
vajne ke qurçık erzenora ci. A-
BACI ki tever nêdana. Hona ke
werte sahnera nim metro esto,
dest kenô qeso.)

ZIYA GOKALP- Ero, hen say-
beno ke, milliyeteyna Tırko mı
sana pê. Hama ni Zazay estê ya,
illalah! Zonê bixki çutir ki rew
musenê? Mı seveva nay zu neşte
hode vatevi. Kulturê nine sıfiro.
Cokawo ke kulturônê bixkide rew yenê
hure. Na rıvatra ki werte zonê bixkide
benê vind.

MUAZZAZ ABACI- (Boziyê ho oncena
we finara hawa) Ziya'wo delal, çı sarede tu-
yo heyvetun esto! (Mezgê Gokalp'ide qer-
sune esta ya.)

Werte vindarode qesey benê têwertera.

- Zu resmede Ziya Gokalp'i ke papurede
ontbi, rast ki zof rındekbi. Zu resme Yah-
ya Kemal eve Şefik Hüsnü'ra ki Paris'de
oncıya esto. Şefik Hüsnü hora heniyo, ha-
ma Yahya Kemal zof semt vejıyo. Tenekê
şio ro sare Ewrupa. Mı o resm pêserokê
Meydan'ra bına.

- Vesanên, türban dê kistene.

- Turgut Ozal canê ho rosneno.

- Koti?

- Her caede... Telewizyonede, maqame
arabeskide, koa Cudi'de, ordiede, rakerdaên
ve guretaêne sindoride...

- Qençurê qazancı ki merd.

- Nika ki wazenê can biderê ci.

(.....)

- Qençurê boni ponc qurus.

- Vanê Bülent Ersoy pêserokê vezeno.

Name ho: Camêrdode zara çenayın.

- Sendiqê nuştoxı zu zuqaqede cemat
kerdo.

- Sendiqa, seweta heqê nuştoxı rınd ni-
ya. Nuştoxı qarsuyê kamide grew bikerê?
Hama name ho weso.

- Ma hona seniko?

- Zê vatna tuya.

- Ziya Gokalp sate vrên qesey kerdo ya,
mı va, ma ça hande senik aver şime? "Ma-
qaley"ê Gokalp'i cilt ve cilt vejıya, mı
wend. Tava filozofeyde rınd mı nêdi. Mı
gore Ewliya Çelebi rındo, hama Gokalp
rınd niyo.

- Çıkas ke Rıza Tewfik filozofa, Gokalp
ki honde sosyoloxo.

- Honde ki nê canım, Ziya Gokalp se ke
nêbo, tene sosyoloxo.

(.....)

(.....)

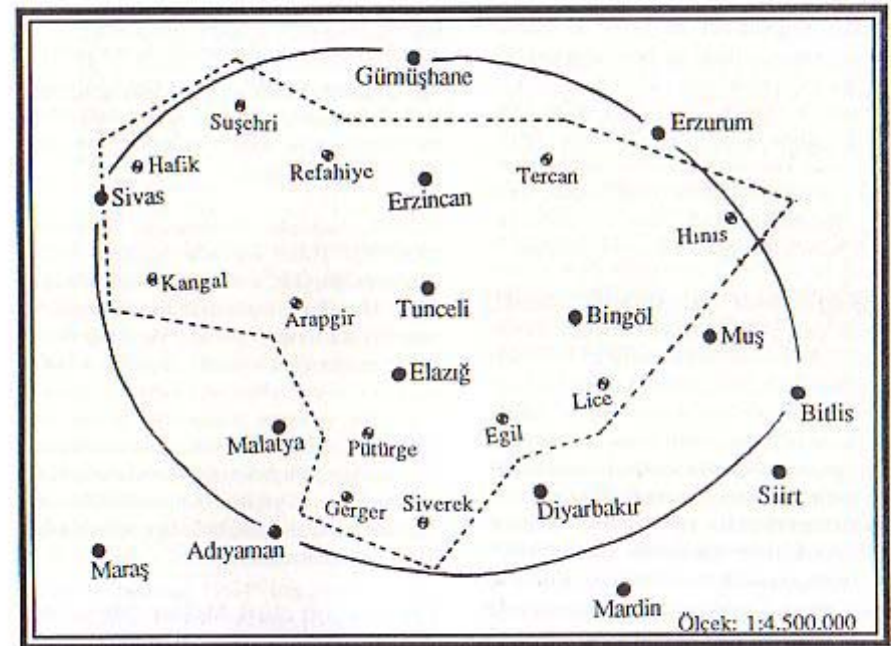
(.....)

(.....)

(.....)

(.....)

(.....)

ZAZA YERLEŞİM BÖLGESİNİN EN ESKİ ZAMANLARI

-2-

-Hurriler-

Ebubekir PAMUKCU

Konuya giriş

Bölgemizin bilinen en eski yerlileri Hurrilerdir.¹Fakat bölgede egemen oldukları dö-

nemde yazılı bir kültüre ulaşamamış ol-
malarından ötürü günümüzde bizi Hurrilerin
tarihi konusunda aydınlatabilecek Hurri

kaynaklı belgelerden ne yazık ki yoksunuz. Bu nedenle Hurri tarihine ulaşabilmek için en yaygın olarak izlenen yol, kah Hurrilerle komşuluk etmiş, kah onları ege-menliği altına almış olan halkların tarihleri içinde Hurrilerin izlerini takibetmektir. Bu çalışmada biz de öyle yaptık; yani Hitit, Mitanni, Akkad, Asur ve Babil tarihleri içinde Hurrileri bulmaya çalıştık.

Günümüze döyle bir çalışmayı olanaklı kılacak çok miktarda malzemenin bulunduğunu da hemen belirtmeliyiz. Özellikle Boğazköy (Hattusa, Hattusas, Khattusa, Hattus, Khattus) kazılarında ortaya çıkarılan yazılı tabletler, Hurrilerin dini, mitolojisi, gelenek ve görenekleri konusunda bizi aydınlatabilecek zengin bilgileri ihtiva etmektedirler. Bu tabletlerdeki metinler, Hurrilerin Hititler üzerindeki kültürel etkilerini açıkça gösteriyor olmaları bakımından da ayrıca İlkçağ tarihi araştırmalarında büyük bir öneme sahiptirler. Bu tabletlerdeki dinsel metinlerin çok azının Hurri diliyle yazılmış olması da Hurri dili ile az da olsa doğrudan karşılaşmamıza olanak tanımaktadır.

Ama bu büyük değerine rağmen, Hattusa arşivindeki belgelerle Hurri tarihine ulaşmamız mümkün olamıyor. Belirtildiği gibi bu vesikalara ağırlık noktası Hurrilerin dini ve mitolojisi üzerinedir. Aynı şekilde Akdeniz'in doğu kıyısında yapılan Ugarit kazılarında² ortaya çıkarılan çok miktarda tablet de Hurri dili ve edebiyatı konusunda paha biçilmez bir değerde olmalarına rağmen Hurrilerin tarihi konusunda ne yazık ki gereksinen bilgileri ihtiva etmemektedirler.

Tarihsel süreç içinde büyük bir uygarlık kurmuş bir halk olarak Hurrileri tarihsel gerçekliğiyle tanıyabilmemiz ise ancak Kerkük'ün güneybatısında bulunan ve bir zamanlar Hurri devletine başkentlik etmiş olan Nuzi³ kentindeki kazılarda ortaya çı-

karılan bir Hurri ailesinin özel arşivi, bugünkü Hatay yakınlarındaki Açana mevkiinde yapılan Alalah⁴, Habur üçgeni içindeki Tell-Brak ve orta Fırat kıyısındaki Mari kazılarında elde edilen belgeler sayesinde mümkün olabilmiştir.

Nuzi'de, bugünkü Yorgantepe mevkiinde 1925-1931 yılları arasında Amerikalı arkeologlarca yapılan kazılarda, Hurri aile hukuku, Hurrilerin toplumsal yapısı ve Hurri sanatı konusunda ipuçları verebilecek önemli buluntulara ulaşıldı. Sayıları 4 000'i aşan Akkadca tabletler, içindeki tarihsel bilgilerin yanı sıra, metinlerde geçen kişi adlarının çoğunun Hurrice olması bakımından da ilginçtirler. Kazılarda bulunan, Hurrilere ait sanat yapılarının en ünlüleri de kuşkusuz "Nuzi seramiği" diye adlandırılan çanak çömleklerdir.

Bunlardan ayrı olarak Meliddu (Melid, Milid, Melita, Melida, Melide, Melitea, günümüzde "Eski Malatya" denen yer) ve çevresinde yapılan kazılarda bulunan Hitit Hiye-roglifleriyle yazılmış tabletler de Hurrilerin Geç Hititler dönemindeki durumuna ilişkin önemli ipuçları vermektedirler.

Köken sorunu

Hurrilerin kökeni konusu halen bilim çevrelerinde tartışmalı olan bir konudur. Deneyebilir ki, gelinen bu noktada Hurrilerin kökeniyle ilgili olarak kesin bir şekilde üzerinde anlaşmaya varılabilen tek husus, Hurrilerin Kuzey Mezopotamya'ya dışarıdan geldikleridir. Fakat nereden geldikleri konusunda kesin bir anlaşma sağlanabilmiş değildir. Ama şu var ki, Hurrilerin anavatanına ilişkin varsayımlar birbirlerinden pek fazla uzak da değildirler. Bu konudaki en yaygın kanı, Hurrilerin Kafkasyalı bir halk oldukları⁵ yolundadır. Ama bu öneri üzerinde de kesin bir anlaşma henüz sağla-

namamış olduğundan, biz, ileri sürülen tüm görüşleri hesaba katmak zorundayız. Bu nedenle, bu konuda, Hurrilerin anavatanının Kafkaslar, Aral gölünün batısı, Deylem ve Ağrı dağı dörtgeni içinde aranması gerektiğini söylemekle yetineceğiz...⁶ Hurriler büyük bir olasılıkla kuzeyden bölgeye sarkan Hint-Avrupalı kavimlerin imesi sonucu⁷ ya da muhtemel Hint-Ari göçünde onları izleyerek⁸ İ.Ö. III. bin yılda memleketlerini terkedip güneybatı yönünde göçtüler. Daha sonra İ.Ö. III. bin yılın sonlarında Dicle ve Fırat'ın yukarı havzalarına yerleştiler.

"Hurri" adının anlamı ve kaynağı konusunda kesin bir bilgimiz yok. Bu ada ilk kez Tevrat'ta "hor(m)" şeklinde rastlanmaktaysa da, bu sözcük, Tevrat'ta bir halk ya da devlet adı olarak geçmekten uzaktır. Kuran'da da rastlanan "huri" sözcüğü⁹ bir halk adı olmayıp, İslami inanca göre cenetteki beyaz tenli, siyah gözlü güzel kızlara verilen addır. Ayrıca bu isimle ilgili olarak "Hurra" adlı bir Hurri kentinden de söz edilebilir. Bu arada Hurrilerin dinine ilişkin çalışmalarımızda baştanrı Teşşup'un boğalardan birinin de "Hurriş" adıyla anıldığını görüyoruz. Ama gerek dilbilimsel ve gerekse tarihsel araştırmalar yeterli bir düzeye ulaşmadığından burada sözlü edilen adlarla bir halk adı olarak "Hurri" sözcüğü arasındaki ilintiyi, ve net olarak "Hurri" sözcüğünün anlamını ve kaynağını tespit edebilmemiz mümkün olamıyor, bu nedenle Hurrilerin bölgemize gelmeden önceki adları konusunda da bir şey söyleyebilmemiz mümkün değil. Bu konuda bilgi sınırlarımızın ulaştığı tarih İ.Ö. 2350-2150 dönemidir. Hurriler bu dönemde batıdan gelip günümüzdeki Zaza yerleşim bölgesine yerleşerek Hattilere komşu olur ve o tarihten sonra "Hurriler" diye anılmaya başlarlar.

Hurrilerin kökenine ilişkin olarak çözüm bekleyen konulardan biri de Hurri-Subartu

ilişkisidir.

Hurri-Subartu konusundaki görüşlerden biri kaynağını Arthur Ungnad'dan alır. Arthur Ungnad, Hurrileri Mezopotamya'nın en eski halklarından biri ve Neolithikum kültürünün en önemli taşıyıcısı olarak görür.¹⁰ Bu görüşe göre Hurrilerle Subartular aynı halk olarak görülüyor ve Hurri dili "Subartuca" olarak anılıyordu. Fakat bu görüş gerekli dayanaklardan yoksun olduğundan bilim çevrelerinde kabul görmedi... "Pan Subartizm" şeklinde formüle edilebilecek olan E. A. Speiser'in görüşü de başlangıçta Hurrilerin Mezopotamya'nın en eski halklarından olduğu şeklindeydi.¹¹ Fakat daha sonraki kazılarda ulaşılan zengin buluntular, Speiser'in konuyla ilgili olarak görüş değiştirmesine yol açtı. Speiser bu aşamadayken, I. J. Gelb, Hurrilerle Subartular arasında açık fark bulunduğu şeklinde yeni bir öneriyle gelir.¹² Gelb'e göre, Subartular, Mezopotamya'nın en eski halklarından dır; fakat Hurriler ise bölgeye dışarıdan gelmişlerdir. Gelb'in, inandırıcı kanıtlara dayanan görüşü, başta Speiser olmak üzere bilim çevrelerinin önemli bir kesiminde büyük ilgi gördü... Öte yandan kimi tarihçiler de "Subartu" sözcüğünün bir coğrafik bölge adı olduğu şeklinde daha değişik bir görüşle geldiler. Bunlardan Jacob Finkelstein'e göre, Sumer dilinde "Su-bir" olarak geçen "Subartu", Babil'in kuzeyinde coğrafik bir bölge adıydı.¹³

Bizce gelinen bu aşamada Hurri-Subartu ilişkisi de halen çözüm bekleyen bir konu durumundadır. Bu nedenle, bu aşamada Hurrilerin kökenine ilişkin olarak aşağıdaki üç varsayımın da doğru olabilme olasılığının mevcut bulunduğunu kabul etmek durumundayız. Söyle ki:

1- Hurriler, Subartuların devamıdır. Subartular, İ.Ö. III. bin yılda, önce Babil'in kuzeyine, oradan da Fırat'ın kuzey havza-

larına doğru yayıldılar. Bugünkü Zaza yerleşim bölgesini kendilerine yurt edindikleri dönemde de "Hurri" adıyla anılmaya başlandılar.

2- Hurriler ve Subartular iki ayrı birer halklardır. İ.Ö. III. bin yılda Hurriler dışarıdan gelip, o zamanlar Babil'in kuzeyinde yerleşik bulunan Subartulara baş eğdirerek onların memleketlerine yerleştiler. O tarihten, bugünkü Zaza yerleşim bölgesini yurt edindikleri tarihe dek "Subartular" diye anılıp, o tarihten sonra da "Hurriler" diye anılmaya başlandılar.

3- "Subartu" adı, Babil'in kuzeyinde bir coğrafik bölge adıdır. Hurriler İ.Ö. III. bin yılda dışarıdan gelip bu bölgeye yerleştikten sonra "Subartular" diye anılırlar. Bu durum, Hurrilerin bugünkü Zaza yerleşim bölgesini yurt edindikleri tarihe dek sürer, o tarihten sonra da "Hurriler" diye anılırlar.

Tarih

Böylece köken sorununu bir yana bırakıp Hurrilerin tarihine döndüğümüzde, bir politik güç olarak Hurrileri İ.Ö. III. bin yılın sonlarında bugünkü Zaza yerleşim bölgesinde görüyoruz. Akkadların son dönemlerine rastlayan bu tarih diliminde, Hurriler çevre halkaların (Gaskalılar, Arzavalar, Hattiler, Akkadlar) sınırlarını zorlayarak Fırat nehri ile Van gölü arasındaki bölgeye yayılırlar. Akkad Krallığı'nın yıkılışının bölgede yarattığı iktidar boşluğundan yararlanarak¹⁴ kendi devletlerini kurarlar.

Bilebildiğimiz ilk Hurri kralı Şatar-mat'tır. Şatar-mat'tan sonra yerine oğlu Atal-şen (ya da Ari-şen) geçer. Atal-şen, Akkadlar döneminden kalma bir tablette kendisini "Urkeş ve Nawar'ın kralı" olarak ilan eder.¹⁵ Tarihsel sıralama gözönünde bulun-

durulursa, Hattusa arşivindeki tabletlerde adı geçen Kiklip-atal'ın da üçüncü Hurri kralı olması gerekiyor. Tukriş kentinin sahibi olarak adı geçen bu kralın Akkad ve Gutiler döneminde aktif durumda olduğu anlaşılıyor. Tabletlerde Atal-şen ve Kiklip-atal'la ilgili olarak verilen bu bilgiler, Hurri memleketinin İ.Ö. III. bin yılın sonlarındaki genişliğini göstermesi bakımından tarih çalışmalarında büyük bir öneme sahiptirler.

Aşağı Mezopotamya'yı kendi yönetimlerinde birleştirip kendilerini "Sumer ve Akkad kralları" olarak ilan eden III. Ur Hanedanlığı kralları¹⁶ döneminde Hurri devleti alabildiğine genişler. Bu dönemden kalma kayıtlara göre Fırat ve Dicle'nin kuzey ve doğu bölgeleri Hurriler tarafından işgal edilmişti. Ayrıca Hurriler Dicle'den Diyala'nın kuzeyine dek olan bölgeye de hükmediyorlardı. Bölgede, Hurri hakimiyetinin dışında kalan bir takım küçük kentler de Ur hanedanları tarafından kontrol edilmekle beraber, bu kentlerde de nüfusun çoğunluğu yine Hurrilerden oluşuyordu.

III. Ur Hanedanlığı'nın ikinci kralı Şulgi (İ.Ö. 2029-1982), Dicle'nin kuzeydoğusunda Hurri hakimiyetini kırmak için Hurriler üzerine üç büyük sefer düzenler. Fakat her seferinde güçlü bir mukavemetle karşılaşarak geri döner. Şulgi'nin bu seferleri sözkonusu bölgede Hurri etkinliğini zayıflatmak yerine daha da güçlendirir, ama bu savaşlar Şulgi'ye de çok sayıda savaş tutsağıyla memleketine geri dönme imkanı verir, ki daha sonra zorunlu çalışmaya tabi tutulan bu tutsaklar aracılığıyla Hurrice adlar ve Hurri kültürü Mezopotamya'nın çeşitli yerlerine yayılır.

Bilebildiğimiz diğer bir Hurri kralı I. Tiş-atal'dır. Bir kitabede "Ninua adamı" adıyla geçen bu kral döneminde, İ.Ö. 1970'lerde Hurriler, Asur memleketinin kuzeyini ve bu arada Hurri tanrıçalarından Şawuşka'nın

tapınak kentini fethederler. Daha sonraları, tabletlerde "Karahar kralı" olarak adı geçen II. Tiş-atal da Nergial(?)'da bir Hurri tapınağı yaptırır.

Kültepe kazılarında, İ.Ö. XVIII. yüzyılda Asur tüccarlarından kalma tabletlerde de tek tek Hurrice adlara rastlanması, bu bölgede de sözkonusu dönemde bir Hurri varlığına kanıt olarak gösterilebilir. Fakat bu Hurri varlığı bölgenin sosyal yapısına etki edecek bir yoğunlukta değildir. Hatta bu adlar, Asurlu tüccarların ilişkide buldukları Hurrili tüccarlara ait isimler de olabilir. Her halukarda, İ.Ö. XVIII. yüzyılda Fırat'ın batısında bir Hurri varlığından söz etmek, tarihsel verilerin ışığında mümkün olamamaktadır.

Orta-Fırat bölgesinde, Mari'de yapılan kazılarda ulaşılan verilerden de İ.Ö. XVIII. yüzyılda Kuzey Suriye'den Kuzey Mezopotamya'ya ve Batı Dicle'den Zagros dağlarına kadar uzanan geniş alanda birçok Hurri kentinin varlığını öğreniyoruz. Ayrıca tabletlerde bulunan isimlerin yüzde ellisinin Hurrice olması da, bu geniş alanın etnik bileşimi konusunda bize önemli ipuçları vermektedir.

İ.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde Hurriler yalnız Fırat ve Van gölü arasındaki alanda değil, Eski Babil zamanında Batı Zeit sülalelerinin egemen oldukları Kuzey Suriye'ye de yayılarak özellikle dinleriyle Halep'teki devlet küllünü etkileri altına alırlar.

Yazılı kültüre geçmemiş olmakla birlikte, Hurriler ve batı komşuları Hattiler bölgede gelişkin iki büyük uygarlığı temsil ederler. "Yakın doğunun bu iki uygarlığı, dünyanın o karanlık gecesinde, parlak iki yıldız gibiydi."¹⁷ Uygarlıktaki bu gelişmişlik, süreç içinde iki halk arasındaki ilişkilerde bir istikrar unsuru olamaya başlar. Fakat İ.Ö. 1800'lerde Anadolu'da büyük bir göç dalgasına tanık olunur. Kafkaslar üze-

rinden bu yeni gelenler, Hin-Avrupalı bir kavim olan Nesiler (Nesalar(?))'dir. Nesiler uygarlıktan yoksun, savaşçı bir halk olarak büyük dalgalar halinde Hatti ülkesinin kent devletçiklerini bir bir işgal ederler. Fakat işgal sonrasında Nesilerin, Hint-Avrupalı olmayan Hattilerle ilişkileri düşmanca olmaktan çok dostanedir. Bu ilişkiler içinde Hattilerden çok şey öğrenen Nesiler, zamanla büyük bir güç durumuna gelerek, ülkenin yönetimini tamamen ele geçirirler. Ve o tarihten sonra da ülkeleri "Hatti ülkesi", kendileri de "Hititler" olarak anılmaya başlarlar. Böylece Hurrilerin batısında, uygar bir toplum olan Hattilerin yerini uygarlıkla savaşçılığı birleştirmiş olan güçlü Hititler almıştır.

Hititler güçlü bir topluluk olarak Hurrilerin batısında Fırat'a kadar olan bölgede hakimiyetlerini sağlamıştıncı, Hurrilerin batıya doğru olan yayılmaları durur. Hatta giderek, Hititler Hurriler için bir tehdit unsuru durumuna gelmeye başlarlar. Ama bu Hitit setine ve tehdidine rağmen İ.Ö. 1700'lere gelindiğinde Hurri devleti bölgede en büyük güç durumundadır. I. Şemsi-Adad (İ.Ö. 1750) ve I. İşane Dagan yönetimindeki Asur beyliklerini devirerek Tur-'Abidin ve Jazirah mıntkasına hakim olurlar. Ardından Mari üzerine yürüten Hurriler, büyük bir hızla Balih¹⁸ ve Orta-Fırat vadilerine ve Oronte'ye¹⁹ yayılırlar. Oradan Hurrilerin Filistin'e dek yayıldıklarını gös teren belirtiler vardır. Tarih sıralamasına göre Hurrilerin bu yayılma dönemiyle ça ışıyan bir zaman dilimi içinde bölgenin en önemli sanat merkezi durumunda olan Ugarit'in Hyksos sülalesini elinde olduğu biliniyor. Bu arada Hyksos'un Hurrili bir kiral olduğu²⁰ yolunda da bazı görüşler var. Eğer bu görüş doğruysa, Syksos'un aynı zamanda Mısır kralı da olduğu gözönünde bulundurulunca Hurrilerin Mısır'a dek yayılmış oldukları gibi bir sonuçla karşılaşırız. Ama şu

var ki, milliyetiyle ilgili burada sözünü ettiğimiz iddia şimdilik inandırıcı tarihsel dayanaklardan yoksundur. Bu nedenle Hyksos'un Hurrili bir kral oldu-ğu, ve dolayısıyla Hurrilerin Mısır'a da egemen oldukları şeklindeki görüşe, en azından şimdilik kuşkuyla bakmak gerekmektedir.

Böylece, Hurriler bölgenin en güçlüsü olmanın inisiyatifiyi kullanarak, asıl mekanları bugünkü Zaza yerleşim bölgesi olmak üzere Filistin'e kadar yayılarak geniş bir alanda hegemonyalarını kurarlar.

Hattusa arşivindeki belgelerden anlaşıldığına göre, İ.Ö. 1600'lerde kral I. Hattusilis (Hattusili, Labarna) zamanında Hatti ülkesi kendi iç sorunlarını büyük ölçüde çözümlenmiş, istikrarlı bir ülke durumundaydı. I. Hattusilis, ülke sınırlarını genişletmek üzere Güneybatı Anadolu seferine çıkar. Onun, ordusuyla batıda seferde olmasını fırsat bilen Hurriler, Hititlerin sınır kentlerine saldırırlar. I. Hattusilis bu saldırıyı haber alınca, Güneybatı Anadolu seferini yarıda bırakarak Hurriler üzerine yürür. Bu harekatta Aruvar, Kargamış (Cerahus) ve Urşu (Urfa (?)) kentlerini zapt ederek Hurri ülkesinin varlığını ilk kez olarak ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlar.

Ama Hurriler halen bölgede en yaygın ve en etkin bir halk durumundadırlar... Alalah kazılarında çıkan metinlerde birçok Hurrice ad mevcuttur. Folke Josephson, kazılarda elde edilen metinlerdeki isimlere bakarak, İ.Ö. 1650-1560 yılları arasında Alalah'ta kullanılan şahıs isimlerinin %50'sinin Hurrice olduğunu söyler.²¹ VII. Level (İ.Ö. 1560 dolayları) dönemine ait tabletlerdeki isimlerin hemen yarısı Hurricedir. Chagar Bazer (Aşnakkum (?))'da çıkan kil tabletlerdeki isimlerin de %20'si Hurrice'dir. Eski Babil dönemine ait olarak Tell al-Rimah (Karana ya da Qatara)'da çıkarılan tabletlerde de Hurrice adlara rastlanmaktadır.

Doğu Akdeniz, Zagros dağları, Van gölü ve Kültepe arasında kalan bölgede kazılarda rastlanan Hurrice adların çokluğu, yükseliş döneminde Hurri yayılmacılığının boyutlarını göstermesi bakımından ilginçtir. Fakat bu adlara bakıp, Hurri devletinin sınırlarını batıda Kanişe, güneyde Fırat ve Dicle'nin güney havzalarına dek uzatmak yanıltıcı olur. Çünkü, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, III. Ur Hanedanlığı krallarından Şulgi dönemini kapsayan elli yıla yakın²² uzun bir zaman dilimi içinde Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Dicle bölgesinde köle ticareti alabildiğine yaygındı. Bu dönemde Dicle'nin doğusundaki Aşuh ve Lubdi kentleriyle Hurri memleketinin güney sınırı Hurrili kölelerin açık pazarı durumundaydı.²³ Buralardan toplanan köleler, Babil içlerinde pazarlanıyordu. Babil'in her yanında bedava işgücü olarak kullanılan bu köleler, Hurri dili ve kültürünün çok geniş bir alana yayılmasına vesile oldular. Bugün çok geniş bir alanda yapılan kazılarda rastlanan Hurri dili ve kültürü kalıntılarının tarihsel dayanakları araştırılırken bu yaygın köle ticaretinin de hesaba katılmasının gerektiği kanısındayız.

I. Hattusilis'in yukarıda sözünü ettiğimiz seferiyle başlayan dönem Hurrilerin çözülmeye başladığı dönemdir. Taht kavgaları, merkezi otoritenin günden güne zayıflaması sonucunu getirir. Ve derken, Hurri soyluları birbiri ardınca merkezi otoriteye karşı başkaldırarak kendi bağımsız kent devletlerini kurarlar. Bağımsız kent devletlerinin ortaya çıkmaya başlaması, büyük ve güçlü Hurri devletinin de sonu olur. Zaten çok geçmeden de, ileride görüleceği gibi, Mitanniler (Maiteni, Hanigalbet), bu kendi başına buyruk kent devletlerinin çoğunu bir bir yenip kendi egemenlikleri altına alarak bölgede kendi devletlerini kurmakta gecikmezler.

I. Hattusilis'in ölümünden sonra yerine

oğlu I. Mursilis (Mursili) kral olur. Mursilis zamanında Hayaşalılar²⁴ ve Alzililer²⁵ ayaklanırlar.²⁶ O sıralar Asurlar da Kargamış'ı zaptetmiş durumdaydılar. Bu nedenle Mursilis'in kendisi Asurlar üzerine yürürken kumandanlarından Nuvanzaş'ı da Hayaşa ve Alzi üzerine gönderir. Nuvanzaş, her iki ayaklanmayı da bastırır.

I. Mursilis'in ölümünden sonra ise Hatti ülkesinde yeteneksiz krallar dönemi başlar. Hurriler bu durumu değerlendirmek isterler. Hayaşalılar batıya doğru saldırırken, daha güneydekiler Kizzuwatna'yı (Antik Klikiya, bugünkü Çukurova) ele geçirerek orada bir Hurri Krallığı kurarlar.

Bu krallığın kuruluşunu ilk kez Hitit kralı I. Zidanta (Zidanza) ile Kizzuwatna kralı Pillia arasında imzalanan bir antlaşmadan öğreniyoruz. Daha sonraki dönemde de Hitit Krallığı ile Kizzuwatna Hurri Krallığı arasında birçok antlaşma imzalanır.

Burada sözkonusu Kizzuwatna Krallığı'nun bundan sonraki dönemi hakkında bizi aydınlatabilecek belgelerden yoksunuz. Ancak, yukarıda sözü edilen antlaşmaların sonuncusunun da (I. Suppiluliumma ile II. Şunaşşura arasında imzalanan antlaşma), Kizzuwatna'nın sözkonusu tarihten daha önceki bir tarihte, Kuzey Mezopotamya'da o dönem daha yeni yeni kurulmakta olan Mitanni Krallığı'yla bağımlılık ilişkileri içine girdiğini öğreniyoruz. Ayrıca bu antlaşmada Kizzuwatna'nın Hitit Krallığı lehine toprak kaybına uğramakta olduğu yolunda ibareler de vardır.

Bundan sonra Kizzuwatna tarihinde yine karanlık bir dönem başlıyor. Ancak daha sonraki tarihsel olayları konu edinen vesikalarda Hurrilerin Kizzuwatna'ya karşı seferlerinin yeniden sözkonusu edilmesi, Kizzuwatna'nın Hititlerin eline geçmiş olduğunu gösteriyor. Fakat ne var ki, kral II.

Hattusilis'ten sonra başa geçen III. Tuthalaya (Tudhalia) zamanında Hitit devleti yeniden buhranlı bir döneme girer. Hurriler bu buhranı da değerlendirmekte gecikmezler. Birer Hurri kent devletleri olan İşuva (bugünkü Dersim yöresi) ve Armatanahlar, Hititler karşısında büyük başarılar elde ederler. İşuva'lılar Tegarama'ya (Tilgarimmu, bugünkü Gürün), Armatanalar da Kizzuwatna'ya kadar ilerlerler.

Suppilulima döneminde (İ.Ö. 1390 dolayları) Kizzuwatna'ya egemen olan Hurri sülalesi tasfiye edilir. Hitit kralının oğlu Telipinu, Hurri tanrılar üçlüsü Teşşup, Hebat ve Şaruma temsilcisi olur. Daha sonra da Telipinu, Hitit İmparatorluğu'nun yayılma döneminde Halep'e kral naibi olarak atanır. Böylece Kizzuwatna en sonunda Hitit İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumuna gelir.

İ.Ö. XVI. yüzyılda kuzeydoğudan gelen büyük bir Hint-Ari göç dalgası ile bölgede denge alt üst olur. "Hint-Ari kavimlerin İran platosu üzerinden Önasya memleketlerine doğru yapmış oldukları büyük göçün sebep olduğu bu karışıklık devri XVI. asrın ortalarından XV. asrın yarısına kadar devam etmiştir. Bu istilanın sebep olduğu buhran, Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'daki medeniyet merkezlerinde bütün kültür hareketlerini felce uğratmıştı. Bu yüzden vesikasız, kaynaksız olan bu asra, gerek objektif manada kültürün gerilemesi, gerek subjektif anlamda bilgimizin azlığı sebebiyle "Karanlık Çağ" denilmektedir. Bu devrin süresi muhtelif memleketlere göre değişir. Bu devre Avrupa tarihinin Ortaçağ'ına kıyasen "Eski Şarkın Ortaçağı" da denilir. Zira tıpkı orada olduğu gibi, burada da ilk defa bu zamanda bir feodalizm sistemi ortaya çıkar. Ortaçağın şövalyelerine tekabül eden ve "Mirianni" denilen Hindli harb arabaları cenkçileri vardır. Bunların at koşulu harb arabalarının savaş usullerinde yarattığı sür'at ve korku taktiği

sayesinde Hindliler Önasya memleketlerine süratle yayılarak bilhassa "Münbit Hilâl" bölgesinde kuvvetli bir Mitanni devleti²⁷ kurmağa muvaffak olurlar.

Bölgede bir Mitanni devletinin kuruluşu, kuşkusuz Hurri devletinin sonunu haber verir. Fakat Hurri dili, kültürü, sanatı ve dini ise Anadolu, Mezopotamya ve Doğu Akdeniz halkları arasında yaşamasını sürdürür. Hatta Mitanni, Geç Hitit ve daha sonra da Urartularda devlet desteğiyle varlığını ve etkinliğini hissettirir. Hurri kültürünün, Hurrileri egemenlikleri altına almış güçlerce de korunması, ve hatta önemli ölçüde benimsenmesi, İlkçağ toplumlarındaki toplumsal ilişkilerin özelliğinden kaynaklanmaktadır. İlkçağda halklar üzerindeki yabancı egemenlikler, halkların kültürlerini tehdit edici birer faktör olmaktan uzaktı. Tam tersine, bir bölgede silah gücüne dayalı olarak egemenlik kuran bir güç, bölge halkının kültürel değerlerini koruyarak, hatta çok kez benimseyerek bölge halkı üzerindeki etkinliğini kolaylaştırma yoluna giderdi. Bu yüzden Hurriler bölgede egemen güç olmamakla birlikte, yüzyıllarca bölgenin egemen halklarını dilleriyle, kültürleriyle, sanatlarıyla, dinleriyle etkilemeye devam etmişlerdir.

Kaldı ki, özel olarak Mitanni devleti oldukça ilginç bir yapıya sahipti. Devlet, "Mitanni devleti" diye anılmakla beraber, devletin asıl nüfusu Hurrilerden oluşuyordu. Mitanniler ise dağılmış durumda olan küçük Hurri kent devletçiklerini silah zoruyla egemenlikleri altına almış Hint-Arili savaşçılardan ibaretler. Ve zaten bu nedenden dolayı ki, Mitanni tarihini Hurri tarihi diye ele alma, tarihçiler arasında genel bir tutumdur. Bizce de doğru olan budur. Ama böyle olmakla birlikte, Mitanni öncesi Hurrileri ve Mitanniler döneminde de zaman zaman bağımsızlıklarını koruyan Hurri kent devletlerini, Mitannilerden bağımsız olarak ayrıca ele almayı da önemli bir çalışma ol-

arak görüyoruz. Bu yazıda bizim gerçekleştirmeye çalıştığımız da budur.

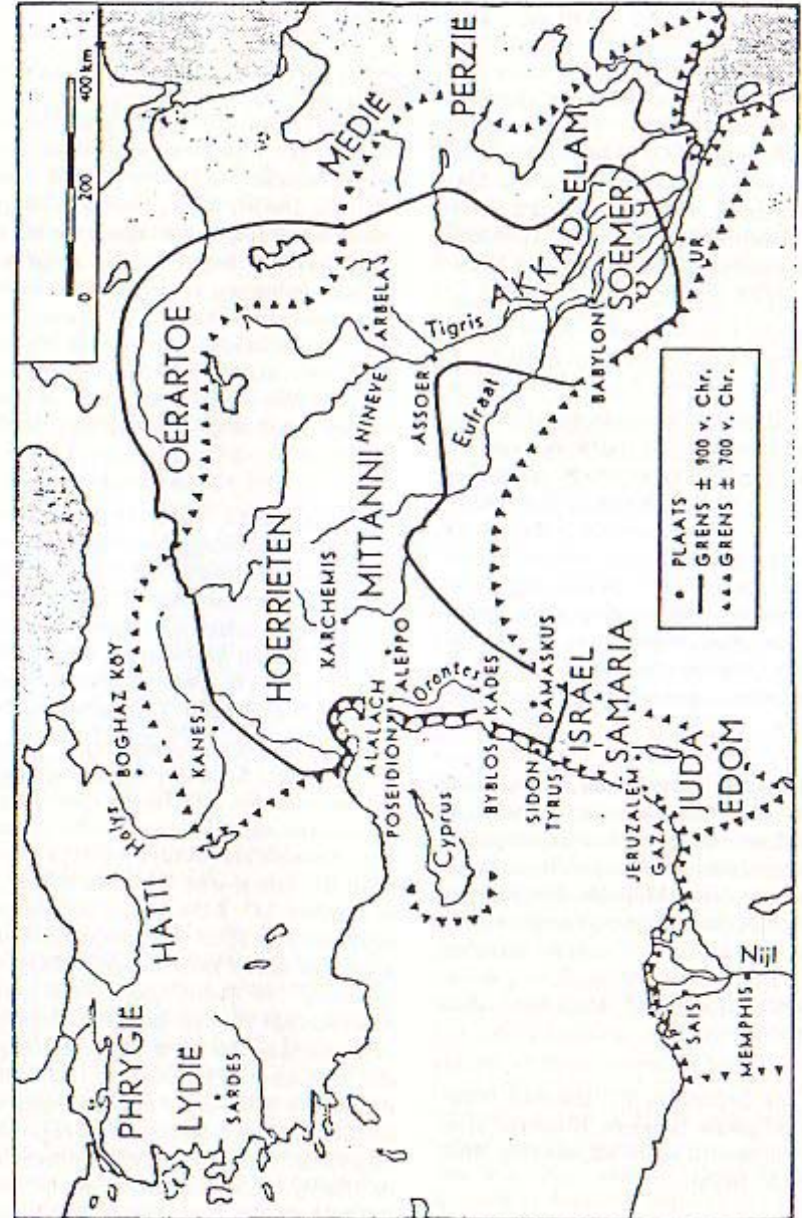
Mitanniler, Kuzey Suriye'ye kadar hemen hemen tüm Hurri kent devletlerini egemenlikleri altına alırken, oradan güneye doğru, Sihem, Taannak ve Filistin'de oturan Hurriler de Mısır firavunlarına tabi olarak varlıklarını uzunca bir süre sürdürdüler.

Bölgemizin bundan sonraki sahipleri Mitannilerdir. Ama Hititler, Hurri mirasını bütünüyle Mitannilere bırakma niyetinde değildiler. Bu nedenle Hurri kent devletleri üzerindeki egemenlik savaşları yıllarca sürer. Bu arada Mitanni kralı II. Suttarna'nın büyük oğlu II. Artamama bölgemizdeki Hurri sülaleleri Hititlere karşı birleştirerek bir Hurri Krallığı teşkil eder. Görünürde bağımsız, ama aslında Mitannilere bağımlı bir devlet olarak kurulan bu krallık, Hititler tarafından da kabul edilir. Böylece Hitit kralı Suppiluliuma ile Mitanni kralı II. Artatama arasında, Hurri Krallığı'nı iki tarafın da tanıdığına ilişkin bir antlaşma imzalanır. Bu antlaşmanın doğal sonucu olarak İşuva memleketleri de Mitanni devletinin eline geçer. Fakat daha sonra, Suppiluliuma İşuva üzerine sefer düzenleyerek İşuva, Alzi ve Suta memleketlerini Mitannilerden geri alır.

I.Ö. 1200'e dek süren dönem, Mitanni-Hitit-Asur çatışmalarının yoğun olarak hüküm sürdüğü buhranlı bir dönemdir.

Bu tarihlerde Hititler en parlak dönemlerini yaşarlar. Devlet artık büyük bir imparatorluğa dönüşmüştür. Hitit gücü karşısında Mitanni devleti günden güne eriyerek küçülür. Giderek, Mitanni devleti, Hitit İmparatorluğu'na bağımlı bir beyliğe dönüşür.

Bu dönemde Hurri ülkesi doğudan (Asurlar) ve batıdan (Hititler) gelen saldırılar karşısında günden güne küçülmektedir. Hititler batıdan ilerlerken, Asurlar da batıya

doğru genişleme amacıyla güneydoğudan ilerlerler. Alzi, Purulumzi (bugünkü Palu) ve Amaduni (bugünkü Diyarbakır) kent devletleri Asur saldırıları karşısında fazla dayanamaz, kral Tukulti-Ninurta zamanında (İ.Ö. 1233-1197) Asurların eline geçerler.

I. Tiglathpileser (İ.Ö. 1114-1076), krallığının ilk yılında Kutmukhi (Kumukh, Klasik Commagene, Komagene, bugünkü Adıyaman dolayları) üzerine yürür. Hurrilerle Asurlar arasında çıkan kanlı savaşta Hurriler yenilir.²⁸ Kutmukhi kralı Kili-Tessup tutsak düşer. Hurriler doğuya doğru çekilirler. Bir kısmı Şadi-Teşşup'un liderliği altında Urhan (bugünkü Ergani) kalesine çekilirler. Diğer bir kısmı da Şirişa²⁹ taraflarındaki ormanlık ve dağlık bölgeye yayılarak izlerini kaybettirmeye çalışırlar. Fakat Urhan ve Şirişa'ya kaçan Hurriler, Asurların takibinden kurtulamazlar. Şirişa tarafına kaçan Hurrilerin imhası tamamlandıktan sonra Urhan üzerine yürüyen I. Tiglathpileser, kaleyi savaşmadan teslim alarak, son Hurri direnişini de böylece kırar. Karşı koymaksızın teslim olan Şadi-Teşşup, Asur'u tanıması koşuluyla bağışlanır.³⁰

Ama I. Tiglathpileser'in son dönemlerinde son dönemlerinde Asur memleketindeki iç karışıklıklar nedeniyle, Asurlar bölgemizi elde tutabilmekten acizdirler. Bu istikrarsızlıktan yaralanan Muşkiler (Frigyalıların bir kolu oldukları sanılıyor) kuzeyden Hurri kent devletlerini işgal etmeye başlarlar. Böylece İşuva, Alzi, Purulumzi, ve çok daha sonraları Kutmukhi, Muşkilerin eline geçer.³¹

Fakat çok geçmeden, III. Hattusili döneminde bölgemiz tamamen Hititlerin eline geçer. Bu tarihten sonra bölgede Geç Hititler dönemi başlar.

Bildiğimiz en son Hurri kimlikli devletler,

Geç Hitit devletlerinden sayılıp bugünkü Zaza bölgesinde kurulmuş olan Meliddu ve Kutumukhi kent devletleridir.

Devlet merkezinin bugünkü Malatya yakınlarındaki Arslantepe'de olması nedeniyle Türkçe kaynaklarda genellikle "Arslantepe Beyliği" diye de anılan Meliddu kent devleti bugünkü Malatya ve çevresinde kurulmuştu. Devlet, Assur, Urartu, ve Frigya sınırlarının birleşme noktasında ve bu ülkeleri birbirine bağlayan işlek doğal yol üzerinde bulunması itibariyle büyük bir öneme sahipti. O döneme ait olarak kent alanı ve çevresinde bulunan Hitit Hiyeroglifleriyle yazılmış tabletlerde geçen kral adlarının Hititçe ve Luvice oluşu, devletin Hititler tarafından yönetildiğini gösterir.³²

Yukarıda da bir vesileyle kendisinden sözettiğimiz Kutmukhi kent devletinin adı yalnız Asur kaynaklarında geçer. Bu nedenle bu devlet hakkında bildiklerimiz, Asur kaynaklarındaki verilerden ibarettir... Devlet, bugünkü Adıyaman ve yakın çevresinde kurulmuştur. Devletin merkezi henüz saptanabilmiş değildir. Devleti yönetenlerden de Kili-Teşşup,³³ Şadi-Teşşup, Qatazili (Katazili), Kundaşpi ve Kuşaşpi adlı kralları biliyoruz. Kili-Teşşup, Şadi Teşşup ve Qatazili adları Hurrice'dir. Bu duruma göre Qatazili'nin hüküm sürdüğü Assur Kralı III. Salmanassar zamanına kadar, yani takriben İ.Ö. 825'e kadar, devletin yönetiminin Hurrili bir sülalenin elinde olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Zaten Kili-Teşşup ve Şadi-Teşşup zamanlarında Kutmukhi'nin Hititlere bağımlı olduğu yolunda herhangi bir kayıt da mevcut değildir. Bu bakımdan, Kutmukhi'de Geç Hititler döneminin, Kili-Teşşup ve Şadi-Teşşup'tan sonraki yıllarda başlamış olabileceğini hesaplıyoruz. Ancak Geç Hititler döneminde de Hurrili sülalenin yönetimi devam eder. Bizce bu durum, devletin Geç Hitit devletleri arasında sayılması için bir engel de

değildir... Ancak, devletin yönetiminin Hurriler elinde olabileceği şeklinde beyan ettiğimiz görüş tarihçiler arasında pek itibar görmez. Hurri dili ve kültürünün Hititler üzerindeki büyük etkisi gözönünde bulundurulurken, o dönem Hurrice adların Hititler arasında da yaygın oluşuna dikkat çekilir. Örneğin, Bilge Umar, bu görüş için Hititlere ait olan, ve ancak Hurrice olan Urhi-Teşşup³⁴ adına dikkati çekerek, Kili-Teşşup ve Qatazili adlarının, bir Hurri yönetimi için kanıt teşkil edemeyeceğini söyler.

Meliddu kent devleti İ.Ö. 713'e dek varlığını sürdürür. O tarihte Alaşya (Jantnana, bugünkü Kıbrıs) seferinden dönen Asur kralı Sargon, Meliddu üzerine yürür. Devletin kralı Tarkhunnazi, Tilgarimnu'ya kaçarsa da yakalanıp ailesiyle birlikte Asur'a götürülür. Kentin yönetimi de, III. Salmanassar zamanında Asur'a bağlı bir kent durumuna gelmiş olan Kutmukhi devletinin yöneticisine verilir.

Bundan sonra politik bir varlık olarak Hurrilerin tarih sahnesinden tamamen çekildiklerini görüyoruz. Ancak onların zengin kültür mirası, kendilerinden sonraki uygarlıklarda yüzyıllar boyu yaşamasını sürdürür.

Din ve mitoloji

İlkel komünlerin çöküş döneminde insanlığın totem düşüncesi Tektanrıcılığa doğru bir gelişim çizgisi izleyerek sonunda yerini Çoktanrıcılığa bırakır. Sosyal işbölümü ve toplumun değer ölçülerine göre insanlar, doğa olayları ve daha geniş anlamda evrendeki varlıklar arasındaki büyüklük-küçüklük, astlık-üstlük ilişkileri bir tanrılar hiyerarşisi olarak karşımıza çıkar. Savaş, barış, aşk, hava, su, fırtına vs. tanrıları olduğu gibi, kentlerin ve kasabaların da kendilerine ait tanrıları vardı. Böylece, bundan üç bin yıl önce insanlığın tapındığı tanrıların sayısının otuzbeş bine ulaştığı söylenir.³⁵

Hurriler Çoktanrıcı (Politeizm) düşüncenin Tektanrıcı (Monoteizm) düşünceye doğru çözülmeye başladığı dönemde tarih sahnesinde görülürler. Hurrilerde, Tektanrıcılığın özelliklerinden biri olan bir "baştanrı" (Teşşup) vardır ama bu baştanrının diğer tanrılar üzerinde mutlak bir hakimiyeti henüz sözkonusu değildir. Baştanrının diğer tanrılar üzerindeki hakimiyeti, çok daha sonraki dönemde Yunan mitolojisinde tanrı Zeus'un şahsında görülür, ki bu gelişim çizgisi Yunan mitolojisinin Hurri mitolojisinden etkilenmesini göstermesi bakımından önemlidir. Fakat konumuzu daha fazla dağıtmamak bakımından, bu etkilenmenin tarihsel süreç içerisinde incelenmesine burada girmek istemiyoruz.

Hurri dinsel inançları ve mitolojisinde Sumer-Akkad, Semitik-Suriye ve Hurri öncesi Dicle ve Fırat ırmakları yukarı havzaları yerleşik halklarının yöresel din ve mitolojisinden de öğeler vardır. Hurriler bölgeye geldiklerinde, kendi kültürlerini, bölgede varolan kültürlerle besleyerek zenginleştirdiler. Sumer, Akkad ve Suriye tanrılarıyla zenginleşen Hurri pantheonu, İ.Ö. II. bin yıl boyunca yalnız Akdeniz ile Zagros dağları arasındaki Hurri memleketinin resmi pantheonu olarak kalmayıp, batıda Hititleri de dinsel yönden büyük ölçüde etkilemiştir.

Hurrilerde baştanrı, yukarıda da değindiğimiz gibi Teşşup'tur. Aynı zamanda hava, yağmur ve fırtına tanrısı da olan Teşşup'un kendisi Kumarbi'nin oğlu olup, Kumarbi de Anu'nun oğludur. Kumarbi, göktanrısı olan babası Anu'yu devirerek onun yerine baştanrı olur. Aynı şekilde Teşşup da babası Kumarbi'yi devirerek baştanrılığı ele geçirir.

Teşşup'un tapınma kenti Kumme (Kummiya) idi. Kumme'nin yeri bugün kesin olarak bilinmiyor, ancak bugünkü Türkiye-Irak sınırı yakınlarında Zahu dolaylarında olduğu sanılıyor... Tabletlerde okunan söylencelerde "Kummiya'nın Kralı" diye geçen Teşşup, silahları fırtına, yağmur, rüzgar ve şimşekle silahlanarak, Şeris ve Hurriş³⁶ adlı boğalarının çektiği dört tekerekli savaş arabasıyla gezerdi.

Teşşup, Hurri ülkesinin değişik yerlerinde değişik adlarla anılırdı. Örneğin Ugarit'te "Baal", Halep'te kentin hava tanrısı "Abdu" olarak anılırdı. Daha sonraları Urartular arasında da "Teişeba" adıyla anıldığını biliyoruz.

Hurrilerin en büyük tanrıçası, İ.Ö. III. bin yılda Şawuşa [Ša'uša] adıyla anılan³⁷ Şawuşka idi. Sumer, Akkad, Suriye ve Anadolu mitolojilerine göre Teşşup'un kızkardeşi olan Şawuşka, savaş ve aşk tanrıçasıydı. Dr. Füzuzan Kınal'ın "Yıldız tanrı Şawuşka" diye kendisinden sözettiği³⁸ tanrının da burada sözünü ettiğimiz tanrıça Şawuşka olduğunu sanıyoruz. İlk kez III. Ur hanedanları döneminde İştâr adıyla birlikte, yani "İştâr-Şawuşka" olarak ortaya çıkar. Asur ve Arrafa'nın birçok kentinde en büyük tanrıça mertebesindeydi. Asur memleketinde "Memleketin Sahibesi" diye anılan Şawuşka, Mitanniler döneminde de en büyük tanrıça olma özelliğini korumaktaydı. Kral Tuşratta da kendisinden "Memleketin Sahibesi" diye söz eder.

Sawuşka'nın yöresel tapınma kenti Kuzey Asur'daki Nineveh kentiydi. Tanrılar hiyerarşisindeki yeri Teşşuptan sonraya gelirdi. Tilla, Hilmani ve Nuzi'de yapılan kazılarda ortaya çıkan çifte tapınaklardan birinin Teşşup, diğerinin de Sawuşka'ya ait olduğu sanılıyor.

Ugarit'te çıkarılan Akkادلara ait tabletlerde

Sawuşka'dan "Hurrili İştâr" diye söz edilir. Daha başka bir tablette de adı "Hurrili As-tarte" olarak geçer. Kizzuwatna'da da kral II. Tudhaliya'yı Samuha kentine süren "Kara Tanrıça" olarak anılır. Hattusa dışındaki Kaya Tapınağı'nda³⁹ IV. Tudhaliya zamanında tanrı ve tanrıça olarak iki kez karşımıza çıkan Sawuşka, bu metinlerde yine Hurrice olan şu benzetmelerle anılır: Şintal-wuri (yedi gözlü), Şintal-irti (yedi gözlü), Şinan-tatukarni (iki misli sevgi).

Hattusa'da birçok Hurri tanrısının yanı sıra güneş ve ay tanrıları olan Şimike (Şimika) ve Kuşuh (Kuşah)'a da tapılırdı. Şimike, Urartular arasında "Şiwni", Kuşuh da Hattiler arasında "Kaşku" olarak karşımıza çıkar.⁴⁰

Ugarit arşivindeki belgelere göre Kuşuh'un karısı Nikkal da üst mertebede olan tanrıçalardan bidir. İ.Ö. XIV. yüzyılda Hitit kraliçeleri de çoklukla "Nikkal" bileşimli adlar kullanırlardı. Örneğin, Nikkal-Mati, Aşmu-Nikal, vs.

En eski tanrılardan biri de Nergial'dır. Nergial'ın adı Urkeş krallarından Atal-şen ve Tiş-atal'dan kalma tabletlerde geçer. Atal-şen, Nergial-dan "Havaların Kralı" (Hawilum, Hawlum) diye söz eder.⁴¹ Nergial'a İ.Ö. XIV. ve XV. yüzyıllarda Dicle'nin doğusunda tapınılırdı. Tanrılar hiyerarşisinde Teşşup ve Şawuşka'dan hemen sonra gelirdi.

Hurrice konuşulan her yerde en çok tanınan Hurri tanrısı ise kuşkuşuz yukarıda da adı geçen Kumarbi idi. Adı İ.Ö. III. bin yılına dek gerilere uzanan Kumarbi, Hurri mitolojisindeki odak noktalardan biri olup, Urkeş kentinin sahibi olarak bilinirdi. Tabletlerdeki ilgili metinlerde, hava tanrısı Teşşup'tan, ahlında kendisine ait olan mertebeyi (Baştanlık) geri alma çabasındadır.

Yapılan kazılarda, İ.Ö. III. bin yılda Hur-

rilerle Güney Mezopotamyayılar arasında sıkı bir kültürel ilişki bulunduğu anlaşıyor. III. Ur dönemine ait Sumer ay tanrıçası Ningal, daha sonra Hurri pantheonunda da yer alır. Mezopotamya kökenli bir tanrı olan Ea da Hurriler üzerinden Hititlere geçer.

Hurri yeraltı tanrıçası Allani idi.⁴² Hititlerce, Hattilerin yeraltı-güneş tanrıçası Hebat'ın annesi olarak bilinen ve öyle anılan⁴³ Allani'nin III. Ur hanedanlarından beri bilinmekte olan tanrıça Allatum ile ilişkisi olduğu sanılmaktadır. "Allani" adının Hurrice bir sözcük olan "allai" (sahibe) ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Oysa "Allatum" sözcüğünün ise Akkadca olarak herhangi bir açıklaması yapılamamaktadır. Bu duruma göre, Allatum ve Allani adlarının ikisinin de aynı tanrıya ait oldukları ve bu tanrının da İ.Ö. 2 000 yılından beri Kuzey Suriye'de tapınan bir Hurri tanrıçası olduğu düşünülebilir.

Batı Hurri pantheonundan olan Hepat, Allani'nin kızı olup baştanrı Teşşup'un da eşi idi. Kizzuwatna geleneğine göre Teşşup'un çeşitli yöresel varyantlarında adı geçer. Hitit mitolojisine geçerken de Hitit devlet kültüründe en yüksek tanrılık mertebesinde yer alır ve "güneş tanrıçası Arinna" olarak geçer.

Bunlardan ayrı olarak Hurri pantheonunun önde gelen üyeleri olarak Teşşup'la Hepat'ın oğulları Upelluri ile dağ tanrıları Namni, Hazzi'den de söz edilebilir. Ancak Hurri pantheonuyla ilgili olarak daha fazla ayrıntılara girilmesi bu yazının çerçevesini aşar düşüncesindedir.

"Bir taraftan astral uluhiyetlere, diğer taraftan naturel kuvvetlere dayanan Hurri dini",⁴⁴ çevre halklar ve kandan sonra ki uygarlıklar üzerinde derin izler bırakır. Bu muazzam tanrı hiyerarşisinin oluştur-

duğu Hurri mitolojisi de döneminde yazıya geçmemiş olmakla birlikte değişik toplumlarda binlerce yıl yaşamasını sürdürür.

Mitlerde geçen imajlar değişik doğa ve toplum fonemlerinin genellemesi ve açıklanması çabasıdır. "Bütün mitolojiler, doğa güçlerini hayal gücünde canlandırarak, hayal gücüyle birlikte bertaraf eder, birbirine bağmlaştırır ve oluşturur."⁴⁵ Bu bakımdan, antik toplumdaki dünya görüşünün birçok yansıması doğal olarak mitolojide ifadesini bulur. "Mitolojiler, tabiatüstü kavramları içerdikleri ölçüde dini unsurlar taşır. Mitolojiler aynı zamanda ahlak görüşlerini ve insanın realite karşısındaki tavrını da yansıtır."⁴⁶ Konuya bu yönüyle baktığımızda, mitolojinin, eski toplumların incelenmesinde ne denli önemli bir rol oynadığı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Ama Hurrilerle ilgilenilmesinin tarihi oldukça yeni sayılır, ve bu nedenle de, elimizde çok değerli çalışmalar bulunmakla birlikte, Hurri mitolojisinin yeterince bilinmekte olduğunu söyleyemiyoruz. Gerçek durum böyle olunca da Hurri toplumsal karakterinin tarihsel süreç içinde, kendisinden sonraki uygarlıklar içinde yaşayış koşullarını ve biçimini, ve bu karakterin günümüz toplumlarına olan yansımasının bilimsel açıklamasını yapabilmemiz ne yazık ki şimdilik olası değildir.

Edebiyat

Zengin bir sözlü edebiyat geleneğiyle bölgeye gelen Hurriler, bölge halklarının sözlü ve yazılı edebi ürünlerini de özümseyerek bir edebiyat hazinesi durumuna geldiler. Tanrılar çevresinde oluşturdukları efsane, fabl ve epik şiir örnekleriyle çok geniş bir alanda yüzlümler boyunca çeşitli halkların edebiyatlarına etki ettiler.

Hurrilerden diğer halklara geçip onlar ara-

çılığıyla günümüze ulaşabilen destan ve masalların büyük bir kısmı Hurri kaynaklıdır. Ama bunların bir bölümünün de Mezopotamya kaynaklı oldukları da tartışma götürmez bir gerçektir. Örneğin, Kumarbi ve Gilgameş destanları Mezopotamyalardan Hurrilere geçen ve Hurrilerden de Hititlere geçip yaygınlaşan destanlardır. Fakat şu var ki, aslında Mezopotamya kaynaklı ürünler bile, Hurrilere geçtikten sonra, Hurrilerin zengin hayal gücüyle beslenerek Hurri kimliğiyle karşımıza çıkarlar. Ve bu nedenle bugün yerinde bir davranış olarak bu ürünler artık Hurri destan ve masalları olarak değerlendirilmektedirler.

Bugün bilinen Hurri destanları Kumarbi, Gilgameş, Ullikummi⁴⁷, Tanrı Lama'nın Krallığı, Ejder Başlı Yılan Hedammu ve Gurparanzah'dır. Masal olarak da Avcı Kişşi, Apu, Bulunmuş Çocuk ve Çocukları Olmayan Karı-Koca'yı biliyoruz.

Kumarbi, Ejder Başlı Hedammu ve Gurparanzah destanları ile Avcı Kişşi masalının Hitite; Gilgameş destanının da Hurrice yazılmış nushaları Hattusa arşivinde mevcuttur.

Hurri destanlarında olay örgüsü tanrılar ve tanrıların serüvenlerinden oluşur. Onlar da insanlar gibi iyi, kötü, zalim, ihtiraslı, cefakar, vs. olurlar. Onlar da insanlar gibi aşık olur ya da nefret ederler... Masal ve destanlarda sık sık başvurulan motifler de "yerdeki bir delikten yeraltı tanrılarına kurban atma" ve "kanlı kuş kurbanları"⁴⁸dır, ki bu motifler daha sonra Hitit edebiyatında da sık sık yinelenirler.

Edebiyatta fabl sanatının Hurrilerle başlamış olabileceği muhtemeldir. Örneğin, Gurparanzah destanında cansız varlıklar çok başarılı bir şekilde kişileştirilerek konuşururlar. Hurrilerle doğup gelişen fabl sanatı daha sonraları Yunanlıların elinde ustalığın doruğuna ulaşarak oradan dünyaya

yayılır.

Gilgameş destanı, Sumerlerden Hurrilere geçmiş çok başarılı bir epik şiir örneğidir. Bugün Hattusa arşivinde bulunan Hurri diliyle yazılmış nushası, eski Uruk beyliği Kralı Gilgameş'in serüvenlerini konu edindir. Destan on iki tableten oluşuyor.

Hurri destanlarının en önemlisi kuşkusuz ünlü Kumarbi destanıdır. Bu destanın çok daha sonraları Helen mitolojisi üzerindeki yadsınamaz etkisi, Zeus'un serüvenlerinde apaçık olarak kendini gösterir... Zeus'un gök tanrılığı mertebesine erişme yolunda verdiği mücadelenin çeşitli safhalarında Kumarbi mitosunun etkileri açık bir şekilde görülür. Kumarbi mitosuna bize eksiksiz olarak Hurrilerden intikal etmiş olmakla beraber, Hititlerde de bu efsanenin yaygın olduğu bilinmektedir. Öte yandan Kumarbi efsanesinin asıl menşei ise Mezopotamya'dır. Yunanlılara da Fenikeliler ve Kıbrıs yoluyla geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹

Kumarbi efsanesinin günümüze ulaşan varyantı üç şiirden oluşuyor:

Birinci şiirde tanrılar arasındaki taht kavgası anlatılır. Önce Anu baştanrı olan babası Alalu'ya başkaldırır, mücadeleyi kazanarak baştanrı olur. Anu'nun baştanrılığı dokuz yıl sürer. Dokuzuncu yılda oğlu Kumarbi kendisine karşı ayaklanır. Baba-oğul arasındaki mücadele esnasında, Kumarbi babasının erkeklik organını ısırır. Bunun üzerine, Anu, "Şimdi felaketi yutun! Seni üç korkunç tanrıya gebe bıraktım!" der ve yere tükürür. Aynı anda yer gebe kalır, ve derken üç yaratık doğurur: Fırtına tanrısı Teşşup, Aranzah (Dicle) nehri ve Taşmışu.

İkinci şiir, Kumarbi ile oğlu Teşşup arasındaki mücadeleyi anlatır. Kumarbi oğluyla savaşmak için denizle anlaşarak Ullikummi adlı bir taş yaratık meydana getirir.

Bu yaratık süratle büyür. Yeri, göğü ve denizi taşıyan Upelluri'nin omuzlarında dikişlen bu taş yaratık karşısında Teşşup diğer tanrılardan yardım ister. Akıl tanrısı Ea bir aletle Ullikummi'nin bacaklarını keserek onu büyütür. Böylece mücadeleyi Teşşup kazanır.

Üçüncü şiir kırık parçalar halindedir. Bu şiirde Nuh ile Gilgameş da olaylara karışır.

Dil

İlk Hurrice sözcüklere, daha Hurrice adlar ve tabletler ortaya çıkmadan çok daha önce bir Akkadca sözcük listesinde rastlanır: "namal" (yatak) ve "pitq" (çocuk). Fakat bu sözcüklere dayalı olarak bir dilin açıklanması kuşkusuz olası değildir. Bu nedenle, bu sözcükler aracılığıyla Hurrice'yle karşılaşmış olmakla birlikte bu dil uzun süre çözüm bekleyen bir dil olma özelliğini korudu.

Bu durum, Mısır'da El Amarna kazılarında Mitanni kralı Tuşratta'nın (İ.Ö. 1380-1350) mektupları bulununcaya dek sürdü. Tuşratta'nın Mısır firavunu III. Amenofis'e (Amenhotep (?)) gönderdiği bu mektuplar, ulaşılan ilk Hurrice metinler olmaları bakımından çok büyük bir değere sahiptirler. Şimdi Berlin müzesinde korunan Tuşratta mektupları ilk kez 1889'da yayınlanarak Hurri dili çalışmalarının hızlanmasına vesile oldu.

Hurrice yazılmış en eski belge ise İ.Ö. 2300 yılına aittir.⁵⁰ Urkiş kralı Tisari (ya da Tisatal)'a⁵¹ ait olan bu belge, taş bir tablet üzerinde arkaik çivi yazısıyla kazılmış olup tunçtan bir aslan heykelciği tarafından korunmaktadır. Belge şimdi Louvre müzesindedir.

Ancak, Hurrice ile yaygın bir şekilde kar-

şılaşmamız ise Hattusa, Mari, Ugarit, Nuzi, Kurruhanni ve Alalah kazılarında ortaya çıkarılan Hurrice yazılı tabletler sayesinde mümkün olabildi. Ama denebilir ki, Hurri dili çalışmalarında devrim olarak nitelendirilebilecek buluntular, Ugarit kazılarında ortaya çıkan çok zengin yazı malzemeleridir. Bu kazılarda çivi yazılı listeler içeren küçük parçalar bulundu. Bu metinler arasında Sumerce, Hurrice, Akkadca ve Ugaritçe bir sözcük listesi de yer almaktadır. Bu listede sözcüklerin varyantlarına da yer verilmiş. Ayrıca yine Ugarit'te "HAR-ra = hubullu" diye adlandırılan serinin ikinci tabletinde Sumerce sözcükler ve Hurrice karşılıklarından oluşan bir liste mevcuttur.⁵² Bu tabletlerdeki metinler arasında Akkadca ve Hurrice olmak üzere sekiz mısralık bir de küçük bir şiir vardır.⁵³ Bu tabletler, dilbilimcilere, diğer dillerle karşılaştırarak Hurrice'yi çözümleme olanağı sağladı. Böylece, bugün Hurrice artık bulmaca bir dil olmaktan çıkmış durumdadır.

Hurrice üzerinde ilk ciddi çalışma, 1890'da Archibald H. Sayce tarafından yapıldı. Sayce, İ.Ö. IX. ve VI. yüzyıllardan kalma tabletler üzerinde yaptığı tetkiklere dayanarak ilk kez Hurrice ve Urartu dili arasındaki ilişkiye dikkati çekti.⁵⁴ Daha sonraları, başka dilbilimcilerce de sürdürülen çalışmalar bu iki dil arasında önemli benzerlikler bulunduğunu ortaya koydu. Özellikle sözcükler arasındaki büyük yakınlık dikkati çekti... Böylece süregelen tetkiklere dayanarak Urartu dilinin Hurrice'nin bir devamı olmadığı, bu iki dil arasında İ.Ö. III. bin yılda bile önemli farklılıklar bulunduğu, ve ancak ikisinin de aynı kaynak dilin bağımsız birer kolu oldukları rahatlıkla söylenebilir. Zaten bugün dilbilim çevrelerinde benimsenen görüş de budur.

Ancak dilin kimlik sorunu henüz çözüme bağlanabilmiş değildir. Hurrice - Urartu i-

lişkisi, Hurrice - Hint-Avrupa dilleri ilişkisi, Hurrice - Kafkas dilleri ilişkisi, ve Hurrice - Küçük Asya dilleri ilişkisi halen tartışılmakta olan konulardır. Ancak bu konuda giderek ağırlık kazanmakta olan görüş, Hurrice ile Urartuca'nın "Hurro=Urartu"⁵⁵ diye adlandırılabilir bir kaynak dilden oldukları ve Hurro-Urartu kaynak dilinin de bir Doğu Kafkas dili olduğu şeklindeki görüştür. Ama biz Piya olarak, Hurrice metinler üzerinde derinlemesine bir çalışma yapma konusunda kendimizi selahiyetli görmediğimizden bu konuda görüş belirtmekten şimdilik kaçınıyoruz. Bunu yerine, burada sadece konuyla ilgilenen bazı yazarların görüşlerini kısaca aktarmakla yetineceğiz. Şöyle ki:

Torti: Hurrilerin dili bir Hint-Avrupa dilidir.⁵⁶

Afif Erzen: Hurri dili Asiatic bir dildir.⁵⁷

Krister Hanell: Hurrice'nin oryantalik dillerin hepsiyle herhangi bir akrabalığı yoktur. Bu dili, Kafkas dillerine bağlama yolundaki çabalar için de yeterli veri bulunamadı.⁵⁸

Bilge Umar: Dilbilimcilerin yaptığı karşılaştırmalar, Urartu halkının diliyle, onlardan daha eski olan Hurrilerin dili arasında yakın hısımlık bulunduğunu kanıtlamıştır. Her iki dil, Asya dillerinden ve Doğu Anadolu'da daha sonra konuşulan, Hind-Avrupa dilleri topluluğu içindeki Ermeni diline, Kürt diline hısımlık değildir.⁵⁹

I. M. Diakonoff - S. A. Strasson: Hurro-Urartu dili bir Doğu Kafkas dilidir. Küçük Asya dillerinden olma ihtimalleri de var. Örneğin Luicenin bir alt kolu olabilirler. Hurro-Urartu dili ile Etrüskçe arasında ses, biçim ve sözdizimi bakımından büyük benzerlikler vardır, fakat bu diller arasında sözlüksel bir benzerlik tespit edilememiştir.⁶⁰

Jaak Puhvel: Hurrice ne bir Hint-Avrupa

dili ne de bir Semitik dildir. Bu dilin yalnız Urartu diliyle değil, modern Gürcüce ve buna akrabalığı olan Kafkas dilleriyle de akrabalığı vardır.⁶¹

Fürüzan Kınal: Hurri dili, köken itibarıyla ayrı olmasına rağmen, Luvi diliyle çok yakın gramer benzerlikleri gösterir.⁶² Ekrem Akurgal: Hint-Avrupalı ve Semitik dillerle hiçbir ilgisi olmayıp, öntakıllarla kurulan Hatticeden de tamamen ayrıdır. Hurrice'nin başlıca özelliği, dil yapısının arkaya takılan eklemelerle oluşturulmasıdır. Ancak Hurrice diğer eklemeli dillerin hiçbirini ile de yakınlık göstermez.⁶³

Kimlik sorununu böylece bir yana bıraktıktan sonra Hurrice ilgili olarak tespit edebildiğimiz bazı hususları özetlemekte bir sakınca görmüyoruz. Şöyle ki:

- 1- Hurrice bitişken bir dildir.
- 2- Soneklerin çokluğu, bu dilin en belirgin özelliğidir. Sonekler fiil kökleri ve adların sonunda uzun bir zincir oluştururlar. Örneğin, Speiser'e göre, Hurrice'de birbirini izleyen soneklerin sayısı ona kadar çıkabilmektedir.⁶⁴
- 3- Fiil çekimi oldukça karmaşıktır.
- 4- Geçişli ve geçişsiz fiiller arasında açık farklar mevcuttur.
- 5- Geçişli fiillerde şahıs eki, yüklem vazgeçilmez bir parçasıdır.
- 6- Anlatım çoklukla pasif cümlelerle sağlanır. Örneğin, "Ve benim kardeşim bir kadın rica etti" cümlesi Hurri dilinde şöyle ifade edilir: "*Şeniwwus-an ašti şaruşa*". Bu cümlelerin analizi şöyledir:
şenu: kardeş
-iwu-: benim
-s: agent sonek
an: ve
ašti: bir kadın / karı
şaruşa: rica edildi
Ve böylece cümlelerin Türkçesi şöyle olur: "Benim kardeşim tarafından ve bir kadın rica edildi."

Bu çalışmamız sırasında karşılaştığımız Hurrice sözcükleri de tespit etmeden edemedik. Böylece küçük bir sözlük oluştu. Şöyle ki:

ag-: getirmek, elinden tutup getirmek
aḡa: yüz, cephe
ayri: buhar (ya da öfkelenmek)
all-ae: kız, kraliçe
all-a(e)-hh-nn : kahya
allai: sahabe, kraliçe
al-ummi: son, en son
amurd-inn : yabani gül
an: ve
a-(n)-di: bu
a-ḡa: şu
ar-: vermek
aš-: oturma
aḡh-: kaldırmak, ayaklandırmak
aḡh: deri
aḡti: kadın, karı
aḡto-ḡh ḡ : diş
aḡtu-zzi: dişil
at' aj: baba
awa: yüz, cephe
awarə: açık alan, arazi
awih' -ar ḡ : saban
azamm: imaj, figür
aḡu(- ḡ/ḡ): köknar ağacı
azz-u/-ḡh ḡ : yasaklanmış, pis, günahkar, hasta
edə: vücut (ya da düşünmek)
eg: iç, iç taraf
eg-o: soğuk
e/ig: soğuk
el(a)mə : yemin, küfür
an(i)-na-(a)z-us: tanrılar
eš 'a : at
fávan ḡ : dağ
ḡa: tutmak, almak
habalḡ: demir
hahli: yanak
ḡal-ann ḡ : küçük
ḡan-: çocuk doğurmak (ya da taşımak)
ḡârə: yol, cadde
ḡaz: içirmek
ḡejaru: her (herkes, her biri, vs.)

ḡel(-)di: yüksek, kibirli, asil
hennə : yeni
ḡežmə : parlak
(h)ij-arə : altın
hijaru/o-oḡḡ ḡ : altın
ḡill-: konuşmak
ḡinz-u/orə : elma
ḡizl-v: tomar yapmak, sarmak
ḡubr: sigara içmek (ya da dumanlamak)
ḡûr-adə : savaşı
ḡu/oB-idi: buzağı, oğlan çocuğu
ḡuž-: bağlamak, ahkoymak
ičarə : mutfak
iḡi: iç, iç taraf
ijə : onun
(I)nu/o-b : çok fazla, 10 000
irti: göğüs
itt-ummi: gitme, ayrılma
-k' : olumsuzluk eki
kadə : arpa
kad-i-lewa: söyleseydi
kakkari: bir çeşit tath yemek
kanagi: sakız ağacı
karkarn-ni: zırlık
karuBə : zahire ambarı
Keliĵa-n Mane-nn-an: bu Kelina ve Mane'dir
ker-ae: uzak
keri: uzak
*k/ĵar-a-ḡ (i)-wa: nadas
k/ḡá-š(i)-ḡ ḡ : kanape, taht
*k/ĵrafḡ ḡ : nadas
ḡiri-kiri-anni: çam kozalağı tohumu
ki-ži: otuz
kul-: konuşmak, söylemek
lélə : kulak
lul-a-ḡ 'ə : yabancı
lûla-ḡḡ ḡ : yabancı
-ma : olumsuzluk eki
mann-: durmak
mari-ann : savaş arabası sürücüsü
maz-eri: yardımcı, dost
-n: ve
namall: yatak
nüz-ardə : odalıklar
-paku/o: taş(?)
pala: kanal

pawr-o: kahverengi
pâl-: konuşmak
pîlq: çocuk
pôra-(m)mî: köle
Çali: sıcak
çaz-ewa: eğer (isyan) başlasaydı
sar-me (/çar-î): odun
šey-iri: canlı
šayri: yemiş bahçesi
šawalə: yaşlı
šawlə: sağlık, refah
šēd-: lanet, bela, küfür
sali: kız (=daughter)
šārə: akşam, batı
šārî(y)-annə: zırf elbise
šeni: kardeş
šēy-(a)lə: saf, sade
šijə: su, ırmak
šimî-ga/-gə: güneş
šin-: iki
šin-arBu/o: iki yaşında
šinda: ödünç aldı
šintal: yedi (=7)
sir-: denk olma, benzer, benzeme
šir-aš * e: uygun, müsait
šitta: yedi (=7)
šul(-ne): hepsi
šummə: el
šunə: soluk, nefes, can
tad-: sevmek
tadae: seven
tad-ug-ar-umme: sevmeye başlamak
ta-ya: adam, erkek
tālə: ağaç
tan-: yapmak
targum-annə: tercüman
targum-azzî: tercüman gibi davranabil-
mek
tarz(u)wa-nnə: adam, insan
tatykarnî: sevgi
tawš-a-ya: dip, aşağı taraf
tawš-u-ya: dönmeç
tem-ari: kanal
terə: alın (yüzün üst kısmı)
tes' -oh'ə: ırgatbaşı (ya da müdür)
tež-u/o-ya: daha yaşlı
tid-: paylaşım

tiy-an: göstermek
tiš-nə: yürek
tiš-nu: yürek
tiža: yürek
tiž-ne: yürek
tur-oh'ə: erkek
turo-ħħə: erkek
u-ya: canlı, sağlıklı
uja: hayır
ukrə: ayak
u/oll-: mahvolma, telef olma
u/or: olmak, meydana çıkmak
urħl: gerçek, sabit, değişmez
usri-ann: varis, mirasçı
-wa-: olumsuzluk eki
wuri: göz
zızzî: anne, aile, göğüs
zugə: ince, kısa
zurgl: kan

-Gelecek yazı: Mitanniler-

1) Değerli bilim adamı Prof. Dr. Bilge Umar, bir yazısında (Bilge Umar, "Anadolu'da Luwi kültürünün Mirasından Birkaç Ad üzerine", Tarih ve Toplum, Ekim 1989, s. 38), Çermik ilçesinin bilinen en eski adı olan Aparnai/Abarna'nın Luwice bir ad olduğunu söyler. Bu, bize göre oldukça yeni bir tespit olup, bölgemizin ilkçağ tarihî çalışmalarında yeni bir kapı aralayabilecek değerdedir. Ancak, sayın Umar'ın yazısı, dergiyi basıma hazırladığımız bu son anda elimize geçtiğinden, onun tespiti, ve bu tespitin, bölgemizin bilinen en eski yerlilerinin Hurriler olduğu şeklindeki belirlememiz üzerindeki muhtemel etkileri bu yazıya yansıtılmadı.

2) Ugarit / Ras Şamra: Akdeniz'in doğu kıyısında, 1929'da Claude F. A. Schaeffer başkanlığında sürdürülen kazılar sonucu ortaya çıkarılan bir İlkçağ kenti... İ.Ö. 1450 ve İ.Ö. 1200 yılları arasında büyük bir uygarlık merkezi olduğu anlaşılan kentin kalıntıları arasında dönemin sanatını yansıtan paha biçilmez malzemelerin yanı sıra, dönem halklarının dil ve edebiyatlarını günümüze taşıyan birçok tablete ulaşıldı.

Tabletlerin bir kısmında dört dilin (Ugaritçe, Akkadca, Sumerce, Hurrice) bir arada kullanılmış olması tabletlerin değerini daha da artırıyor.

3) Nuzi / Nuzu: Bugünkü Yorgantepe mevki... Akkadlar zamanında (İ.Ö. 2334-2154) "Gasur" adıyla anılan kent, İ.Ö. II. bin yılda Hurriler tarafından zaptedilerek adı "Nuzi" olarak değiştirilir. İ.Ö. XVI. ve XV. yüzyıllarda Hurrilerin idare merkezi olan kent, Hurriler döneminde bölgenin her bakımdan en çok kalkınmış kentlerinden biriydi.

4) Allah / Alalah: Bugünkü Hatay yakınlarındaki Açına mevki. "Açına", "Tell Açına" ve "Atshanah" adlarıyla da anılan höyük 1936-1949 yılları arasında Leonard Woolley başkanlığında bir ekip tarafından kazıldı. Kazılarda, yuvarlak bir hesapla İ.Ö. 1780'lerden kaldığı sanılan kuleli Yarı-Lim sarayı ortaya çıkarıldı. Sözkonusu dönemde Alalah, Yamkhad Krallığı'nın başkentiydi. Birçok hükümdarın bu sarayda hüküm sürdüğü sanılıyor. Bunlardan biri Idrimi'dir. Idrimi 30 yıllık hükümdarlıktan sonra İ.Ö. 1450'de ölüyor... Alalah kenti, stratejik önemi dolayısıyla defalarca düşman saldırısına uğrayarak tahribedilir. Fakat her saldırı sonrası yeniden onarılır. Böylece İ.Ö. 1200'lere dek dönemin en zengin ve önemli kentlerinden biri olma özelliğini korur. Sözkonusu tarihte "Deniz halkı" tarafından tamamen tahribedilir.

5) Kâzım Berzeg, "'Vubih-Ciget"lerin "Son Sester"i ile Yitirilen Terih Belgesi", Tarih ve Toplum, Kasım 1988, sayı 59, s.35

6) Hurrilerin anavatanının Orta Asya stepleri ve yüksek yaylaları olduğu şeklinde daha değişik bir görüş de bulunmakla birlikte (Bkz. Prof. Dr. Afif Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, Eastern Anatolia and Urartians, 2. baskı, Ankara 1986, s. 26), hiçbir bilimsel dayanağının bulunmaması nedeniyle, bu yazımızda bu görüşü dikkate almak istemiyoruz.

7) Jaan Puhvel, "Hurrians", Ancylopaedia

Brittanica, c.11, USA 1964, s. 909

8) W. F. Albright - T. O. Lambdin, "The Evidence of Language", The Cambridge Ancient History c. 1, bölüm 1, 3. basım, Cambridge 1970, s.153

9) Ö. bkz.Kur'an, Rahman suresi, 72. ayet: "Tüllere bürünmüş huriler de var!"

10) Arthur Ungnad, Subartu, Beitrage zur Kulturschichte und Volker kunde Vorderasiens, Berlin 1936

11) Edward Chiera - Ebrahim A. Speiser, "Factor in the History of the Ancient East" Annual of the American Schools of Oriental Research 6, 1926, s. 75-92

12) J. Ignace, "Hurrians and Subarians", The Oriental Institute of the University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization 22, Chichago 1944

13) Jacob J. Finkelstein, "Mesopotamia", Journal of Near Eastern Studies 21, 1962, s. 73-92

14) Volkert Haas - Gernot Wilhelm, Hurritische und Luwische Riten aus Kizzuwatna, Hurritologische Studien I. 1974, s. 1

15) Son araştırmalara göre yeri bugünkü Türkiye-Suriye sınırında Tell-Amuda yakınlarında olan Urkeş, Hurri mitolojisinde adı geçen tanrı Kumarbi'nin kentiydi. Nawar da bazı kaynaklarda "Namri" adıyla da anılır. Nawar memleketi de Diyala ve Zap suyu arasına düşüyordu.

16) Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, İnsanlık Tarihine Giriş, I. İlkçağ, İstanbul 1984, s. 50

17) Iskender Ohri, Anadolu'nun Öyküsü, Dördüncü basım, Ankara 1987, s. 20

18) Balih / Balikh: Fırat nehrinin doğu kollarından biri.

19) Oronte /Asi: Suriye'de Humus taraflarından gelip Hatay yakınlarında Akdeniz'e dökülen bir ırmak.

20) Claude F. A. Schaeffer, "Ugarit", Ancylopaedia Brittanica, 12, s. 106

21) Folke Josephson, "Hettiterna och De-ras Miljö", Ur Anatoliens Historia, Uppsala 1987, s. 6

22) V. Diakov - S. Kovalev, İlkçağ Tari-

hi, c. 1, çv. Özdemir Ince Ankara 1987, s. 102

23) Jackob J. Finkelstein, "Subartu and Subarians in Old Babylonian Sources", *Journal of Cuneiform Studies* 9.

24) Hayaşa'nın tam yeri konusunda değişik fakat birbirlerine çok yakın görüşler mevcuttur. Şöyle ki: 1) Erzincan ile Erzurum arasındaki bölge; 2) Suşehri, Kemah, Erzincan, Bayburt arasında kalan bölge; 3) Munzur dağlarının kuzey yamaçlarını kapsayan bölge... Fakat her halukarda Hayaşa'nın Işuva ve Alzi memleketlerinin kuzeyinde yeraldığını söyleyebiliriz... Hayaşlıların etnik yapısı da "Hayaşa" adı ile "Hay" adı arasındaki benzerlikten ötürü zaman zaman tartışma konusu olabilmektedir. "Hayaşa" adının "Hay"dan türemiş olabileceği, ve dolayısıyla da Hayaşa'nın Hayların ülkesi olabileceği şeklinde bir görüş mevcutsa da (Bkz. David Marshall London, Armenia, *Cardle of Civilisation*, London 1980, s. 114), bu görüş bize pek inandırıcı gelmiyor. Hayların bölgede ilk görülmelerinin İ.Ö. VII. ve VIII. yüzyıllara rastladığı konusunda hemen hemen tüm tarihçiler birleştiklerine göre, en azından, konumuz gereği burada aktüel olan dönemde (İ.Ö. 1700) Hayaşa'nın Hayların ülkesi olduğu şeklindeki görüşü -şu anda ulaşılabilen tarihsel verilere dayanarak- kabul etmemiz mümkün değildir. Ama Hayların bölgedeki varlıklarının Hurrilere göre daha eski olduğu yolunda birtakım bilimsel buluntulara ulaşılabılırsa, konu üzerinde elbette düşünülebilir. Şu andaki bilgilerimize göre, Hayaşa'yı, İ.Ö. III. bin yılın sonları ile II. bin yılda Hurrilerin memleketi durumunda olan coğrafik bir bölge olarak ele alma durumundayız.

25) Alzi (Alge): Merkezi bugünkü Elazığ olmak üzere Fırat nehrinin Malatya yakınılarında yaptığı kavisten başlayarak Palu'ya kadar uzanan ve bu arada Ergani ve Maden'i de içine alan bölge... Ama bu kent devletinin sınırları konusunda bizim burada yaptığımız tespiilin dışında bir takım

görüşlerin bulunduğunu da belirtmemiz gerekiyor. Şöyle ki: Bazı kaynaklar, Alzi'yi Ergani-Maden-Palu arasında kalan muntıkayla sınırlarken, bazıları da bu bölgeyi, Malatya'yı da içine alacak şekilde büyütürler. Fakat burada aktüel olan tarihsel dönemde Meliddu kent devletinin de varolduğunu gözönünde bulundurursak Alzi'yi Malatya'ya dek genişleten teorinin doğruluğu konusunda kuşumuz büyüyor... Öte yandan, bugünkü Elazığ'ı dışarıda bıraktığı için "Ergani-Maden-Palu" teorisi de bize pek inandırıcı gibi gelmiyor.

26) Her ne kadar tarihi kaynaklarda ayaklanan kent devletlerinin Hayaşa ve Alzi oldukları belirtiliyorsa da, Hayaşa ile Alzi arasında olması bakımından muhtemelen Işuvalılar da ayaklanma durumundaydılar.

27) Dr. Füzuzan Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, 2. baskı, Ankara 1987, s. 91-92

28) Dr. Füzuzan Kınal, *sözkonusu savaşın Muşkilerle Asurlar arasında olduğunu, Asurların yirmi bin kişilik Muşki ordusunu geriye püskürttüğünü ve beş Muşki kralını esir aldığını söyler.* (Bak. Dr. Füzuzan Kınal, a.g.e. s. 234)

29) Şirisa: Eski kaynaklarda, Şirisa'nın bugünkü Silvan ve Akdağ arasında olduğu belirtilir. Bu duruma göre Şirisa'nın bugünkü Lice olması olasılığı ağırlık kazanıyor.

30) Ahmet Refik, *Büyük Tarihi Umumi*, c. 1. s. 178

31) Burada sözü edilen Muşki istilasıyla ilgili kayıtlardan, Dicle'nin kuzeyi ile Botan çayı dolaylarında iki küçük Hurri kent devletinin adını da öğreniyoruz: Pafe ve Urrahinaş. Bu devletlerin adları da Hurrice'dir.

32) Sözkonusu dönemde Luviler bir devlet olarak tarih sahnesinden çekilmiş durumdaydılar. Ancak Nesiler, Anadolu'ya gelip Hatti ülkesini işgal edince, geçen zaman içinde Hatti ve Luvilerin kültür miraslarına da sahip çıkarlar. Böylece Hititlerde Hititçe, Hattice ve Luvice dilleri bir arada varlıklarını sürdürürler. Yazımızda sözkonusu döneme gelindiğinde bile Meliddu

kent devletini yönetenlerin arasında Luvicede adların bulunması bundandır.

33) "Teşşup" tanrısal bir ad olup, kutsal bir değere sahipti. Bu nedenle Hurriler arasında yaygın olarak kullanırdı. Ör. Kili-Tessup, Kipi-Teşşup, İthi-Teşşup, Pai-Teşşup, Tarmi-Teşşup, Akil-Teşşup, Şadi-Teşşup, Kali-Teşşup, Atal-Teşşup, Ehli-Teşşup, vs.

34) Prof. Dr. Bilge Umar, *Türkiye Halkının İlk Çağ Tarihi*, c. 1, İzmir 1982, s. 193

35) Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, 1970, s. 52

36) Bazı kaynaklarda da bu boğaların adı Şeris ve Tilla olarak geçer.

37) I. M. Diakonoff - S. A. Starostin, *Hurro - Urtian as an Eastern Caucasian Language*, München 1986, s. 69

38) Dr. Füzuzan Kınal, a.g.e. s. 209

39) Hattusa'daki kaya tapınığında Hurri pantheonunun temsil edilmeye başlanmasının ilginç bir öyküsü vardır. Şöyle ki: Iştar temsilcisi Lawazantiyalı Pendipsarri'nin kızı ve aynı zamanda III. Hattusilis'in eşi Puduheba, Kizyvatna'nın dinsel geleneğine karşı özel bir ilgi duyar. III. Hattusilis, Şamuha'daki Hurri Iştar tapınımına bağlı Puduheba başyazıcısını Hattusa arşivindeki kil tabletleri tarayıp Hurri dinsel geleneğiyle ilgili olanları bulmakla görevlendirir. Böylece başlayan Hurri dini araştırması daha sonra Yazlıkaya'daki Hitit kaya tapınığının yeniden düzenlenmesi sonucunu getirir. Bu yeniden düzenlemede kutsal kayalarda Hurri pantheonu da temsil edilir. (Bkz. Wolker Haas - Gernort Wilhelm, a.g.e. s. 4)

40) "Kuşuh" ve "Kaşku" benzerliği, Hurri ve Hatti dilleri arasındaki ilişkinin çok eskilere dayandığını gösteren ilginç bir benzerliktir.

41) *Asur dini metinlerinde "Hubşal(um)lu Nerigal" diye kendisinden söz edilen* (Bkz. Hans Gustav Güterbock, "A Votive Sword With Old Assyrian Inscription", *Studies in Honor of Benno Landsberger, Assyriological Studies* 16. Chicago 1965, 197-198,

pi. XIII. XV.) tanrının Hurri tanrısı Nerigal olma olasılığı oldukça yüksektir.

42) Bir dostum anlatmıştı: Keban barajı inşaatı sırasında, bir ara bayan mühendislerin de yeraltı tüneline inmeleri gerekmiş. Fakat yöre halkından oluşan işçiler, buna şiddetle karşı çıkarlar. Bayanların yeraltına inmeleri durumunda yeraltı kraliçesinin kiskanıp başlarına büyük felaketler getirebileceğini söylerler... Bu yazıyı kaleme alırken, bu inancın, Hurri dininin günümüze dek gelebilen bir uzantısı olup olamayacağını düşünmeden edemedim.

43) Folke Josephson, a.g.e. s. 6

44) Dr. Füzuzan Kınal, a.g.e. s. 209

45) K. Marks - F. Engels, *Eserleri*, c. 12, s. 737

46) M. Rosenthal - P. Yudin, *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, çv. Aziz Çalışlar, İstanbul 1975, s. 336

47) Ullikummi destanının adı birçok kaynakta geçer. Fakat biz başlıbaşına bir Ullikummi destanının varlığı konusunda kuşukuz. "Ullikummi" diye adlandırılan metnin, aslında Kumarbi destanının İkinci şünninin değişik bir varyantı olabileceğini düşünüyoruz.

48) Folke Josephson, a.g.e. s. 6

49) Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*, Ankara 1966, s. 449

50) Ord. Prof. Ekrem Akurgal, a.g.e. s. 124

51) W. F. Albright - T. O. Lambdin, a.g.e. s. 152

52) Benno Landsberger, "The Series HARRA=hubullu, Tablets I-IV.", *Materialien zum Sumerischen Lexikon* 5, Roma 1957

53) Şiirin dört mısralık Hurice bölümü şöyledir:

ʿlaʿ mu-du-ú ar-na a-na ilimeš-šu hē-mu-uṭ
la-a-am-tal-la-ak ha-am-ṭi-iš a-na ilimeš i-
[na-aš-ši qātemeš-šu
x x du ar-nu-šu al pi-ka ša-qa-tá-ma
la i-de-ma amēlu a-na ilimeš-šu hē-mu-uṭ
Türkçesi:

Biri ki suçsuzdur tanrısına koşar
 Düşünmeksizin çabucak elini tanrıya uzatır
onun suçu.....
 Cehalet içinde bir adam tanrısına koşar
 (Bkz. W. G. Lambert, *Babylonian Wisdom Literature*, Oxford 1960, s. 116)
 54) Archibald H. Sayce, "The Language of Mitanni", *Zeitschrift für Assyriologie* 5, 1980, s. 260-274
 55) Bu kaynak dil, "Proto-Hurri-Urartu", "Hurri-Urartu" ve "Hurroid" gibi adlarla da anılır.

56) Tori, *Diroka Kurda*, 1988, s. 38
 57) Prof. Dr. Afif Erzen, a.g.e. s.25
 58) Krister Hanell, "Hurrüter", *Svensk Uppslagsbok*, c. 13, Malmö 1949, s. 960
 59) Prof. Dr. Bilge Umar, a.g.e. s. 128
 60) I. M. Diakonoff - S. A. Starodtin, a.g.e. s. 1-15
 61) Jaan Puhvel, a.g.e. s. 909
 62) Dr. Füzuan Kınal, a.g.e. s. 171
 63) Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, a.g.e. s. 124
 64) E. A. Speiser, "Introduction to Hurrian", *Annual of the American Schools of Oriental Research*, New Haven 1941

Peyeyê Piya

M. ÇERMUG

Tı vîlıkê
 Tı rihanê
 Tı hesreta zeriyanê
 Bıcewê erd nêdamê
 Mêrasê kalikanê.
 Heq huquq vanê
 Bê qaxu qerar gênê
 Sinorê xo ancenê
 Bayraxa xo danışnenê.
 Heq parse nêbeno
 Eve zor gêryeno
 Eve luliya tufing
 Nameyê ma nuşyeno.
 Adirê xo veşneme
 Qeçkanê xo resneme
 Koya ser rişneme
 Peyeyê Piya keme.

Zerejê Keyi

M. ÇERMUG

Nê zerejê keyiyê
 Koziki verdi vîndenê
 Dîsmeni xo peydi nîmnenê
 Weş weş veyndanê
 Dîsmeni dest finenê.
 Nê zerejê keyiyê
 Pize gird, veng bariyê
 Destê sari weynenê
 Qandê zu qota xeli
 Bê fleya wu bê şerm
 Poçika xo şanenê.
 Nê zerejê keyiyê
 Yê gem niyê, yê keyiyê
 Ninara duri vînderê
 Lejê xo dewamkerê
 Bayraxa PIYABESTINA SERBESTEY
 Koyandê mara berzkerê!

Cemaate Dewe

HESE

Peroz wertê dewede
 dewtiji pêro ame pêser,
 kote qesu:

Noz uwe paka,
 noz hewa?
 Noz hard dewletiyoy,
 noz asmen?
 Noz mulecîke pêta,
 noz mèse?

Dik şiyoy serê slondi.
 Gau manga kêlaze ho ver
 peqenê noz kata berde!

Noz na vızıka kutiki
 kutikra çi marifet diyo,
 bira cori cıra ranêbirina.

Ne bira Haq kena,
 derdê na temuzi çiko
 honde cızeno, hard u asmen
 nano pa?

Guko sur esketra şiyoy,
 kışiyoy.
 kutikê dewe girasti serre
 tükê zumin wene.

Xortê na waxti
 çenu damera nıvışine,
 Çenê na zamani
 verê aynira nêvejine.

Na qılancıka qurvete
 dormê made kerdove qışte qışte
 nêverdana ke fekê ma ravol

Radun eve Tırkki vano,
 astarenote Urîşî şiyey serê asme,
 wes u war cerera ame serê hardi.

Mız mare bêro,
 bıza mawa kole
 ewru soderra şiyey
 serê koyi, towa
 peyser ranêcere.

Vane, kesikê uwe
 vejıyey serê daru
 mor u mılawnıre
 lawıku - sanıku vane.

Vanê: Hardê mara
 ax u waxde zu meyt
 mezelera ustora,
 şiyoy Hemilka'de
 wertê Cemaatê Meclisê Miletu'de
 niştora, mare verfekeni keno.

Zu hurında hora ustra,
 vake, bırayene, endi besoy, raurze,
 şere kar u gurê hode niade,
 çiko sîma honde kotera qesu dıme,
 towa zur u xelefê na dina qedıye çol

Zuyo bin hurında hora xeleşıya ra,
 vake, bırayene, cıranene, sîma
 urzenere, kata sone, ronise, hore
 qeseybıkeme, cori kar u gurê na dina
 qedıyo çol

Dawa Kana

HESE

Ey mira perskerd: Sen nerelisin?
Mı vake: Ez Dersim'rawune
Ey vake: Ha, sen Tuncelilisin!
Ey perskerd: Hangi aşirettensin?
Mı vake: Apo, aşira mı çina.
Ey vake: Burada yurtdışında mı
doxup büyüdün, ondan mı aşiretini
[bilmiyorsun?
Mı vake: Ni, ez welatde bine.

Mı cıra perskerd: Apo, tu zonê ma
[nêzonena?
U qariya. bive sur, eve hêrs vake: "Têw,
tu ki şiya kotara dawa kanê dime!"

Felestin

M. ÇERMUG

Cıxud'ö, Cıxud'ö, Cıxud'ö
Guniya Felestin'i şımto
Ameriqa'ra paşti giroto
Cıxud'i fermanınê Felestin'i veto.

Gırd, werdı nêvato
Tanq u topana ser ramito
Çımandê cıdı roşnayı nêmendo
Cıxud'i fermanınê Felestin'i veto.

Ewro Felestin'ö naleno
Çıwan u siyana lej keno
Camêrdeya to dina zano
Cıxud'i fermanınê Felestin'i veto.
Sılamê Zazayan torê esto

Serbesteya to ya ewro ya meşto
Zalimarê henday beso
Cıxud'i fermanınê Felestin'i veto.

Zurker

M. ÇERMUG

Fek
Pêlek niyo
Gırêdê
Zuri
Pereya niyê
Biherinê
Hendik todı esto
Ak fekê xo
Bık zuranê xo
Koyo kı
Tı sero anıştı
Zurana biyo berz
Bık zuranê xo
Ron koyanê xo...

Na millet
Bê venga
Xulka cı
Zaf tenga
Rozê werzena pay
To finena kay
Karê to fesatey
Barê to zurkeray
Koti mend camêrdey
Hero beso, hend mek qeşmerye
Tarixi dimlast kenê
Rıyê xo rıswa kenê
Roşnayı nêvinenê
Tıyê kami xapeynenê.

M. Areyiz'i va kı...

Wayêno, brayêno, oyo kı na qeydu vano,
Areyiz'o...

Hirisuponz seriyo ez na kılamu vano, mîleto
Zaza kes gos ro mı nênano. Tomirê destê mı
perskenê, jıweno. Mîleto Zaza gos ro zumın
nênano, binê lıngudı sono. Ez vano, nêvano,
kes gos ro mı nênano.
Waaax!.. Wax wax!..

Royale

Va berbiyo yeno
Royala mı vayê veri
Va berbiyo yeno
Melema mı vayê veri
Ez amune çede nêya
Vane, şiya berveri
Zalime dotra raste mı biye
Tu vana biya çeneke newiye
Kota desuheşt seri
Ne lao lao
Noz kami lew nove pıra
Suretê zalme kerdeve zerdı
Ame vêrdeve mıra
Ez kerdu wayirê derdı
Dirvetê mı biyeve têrra
Amune ke cıra xeveri di
Gonia mı ero cı giriye
Hore mı, eve tu derdê ho werdı.

Verê vayı verbiyo yeno
Melema mı vayê peroji
Va verviyo yeno
Royala mı vayê peroji
Amune cıre darde vınetu
Zalime ho finara najı

Vana lao bi tene lew mirane
Zumre bemeve rajı
Kelpê mêrdê mı şıyo
Xumare kayı kerdo
Percy kerde vind sevetune ju papajı
Amune şine duniki
..... peniya boxajı
Çene, Haq anora hure, rew mireno
Bieri, eve mire Haq ra tu hore bıwajı
Vana lao tu mêrde camerda
Savır bıke hata huskunê payıjı
Qedayê na yarê ho bijeri
Qeydê mın u ho vato
Na lazekê Areyiji.

Kelpê mêrdê tu boni vıraste
Berde, sane verve gerışı
Kelpê merde tu boni vıraste
Royala mı sane verve gerışı
Ere gonıa mı ero tu girina
Deqe bi leê mıde ronışı
Zalime tel u bıski sane kerde
Arde serre sarê taşışı
Çevesayıye maneo ke mıde diyo
Na çor telê herdışı.

Vana, nero lao tu ke yena
 Dewa mara sona
 Kelpe mêrde ma tora qarino
 Xuya ho na rozu qey biyave pişi
 çene derdê ho mal u milki
 Soder raurji ronşi
 Nere, çeney dewa simade zofiye
 Tu werte ra cansenika
 Çene, veyvik u viliki dewa simade zofiye
 Tu werte de cansenika
 Nere xatre tu nêvineno
 Ez zonon, tu zerera tenika.

Surete tu biyave zerdî
 Tu vana hengura wertê dirike
 Vana, lao ez amune
 Çeê sımade bineve meyman
 A cinika tu mira heredına,
 A sene cinika?
 Nere, Haq zoneno yê mayê ma
 Cinike nêya
 Serve to vo tene delika.

Qedetra qeydkerdax: **Hese**

Zaza

USXAN

Taye vane ke:
 Zenge gıno hardro,
 Zazay ame dina.
 Inam ken, heniyo.
 Zazay zu milletiyê.
 Zonê xo esto, welatê xo esto.
 Inam ken, heniyo.
 Vane, Zazay amera xo,
 Vane, Zazay ustera payi
 Xore wayir vejine.
 Inam ken, heniyo.

Vane, Zaza nêxepino,
 Raaxora sono,
 Welat u milletê xora haskeno,
 Halê xo zaneno.
 Coka,
 Coka Zaza amora xo.
 Tae vane ke,
 Zazay hata nika hewnde viye,
 Inam nêken.
 Niade Şêx Sayid'de,
 Seyid Rıza'yide.
 Kam ke vato, zur kerdo.
 Zaza dayima hayig vındene.
 Hen niyo, hen niyo,
 Kam ke vato, zur kerdo,
 Ma hayig vime, ma Zazayime.

(Prof. Dr. Akşit Göktürk, Çeviri: Dillerin Dili, İstanbul 1986, s.13-20)

ÇEVİRİ İLE DİL

Prof. Dr. Akşit GÖKTÜRK

Çevirmenin görevi tek tek sözcükler ya da tümcelerden çok metinleri çevirmektir. Sözcüklerin ya da tümcelerin önemini a-zımsamak anlamına gelmez bu. Nitekim, tek bir sözcüğün ya da tümcenin bütün bir metin işlevi kazandığı durumlar yok değildir. Bununla birlikte başarılı çeviri, çevirmesi söz konusu olan metinle ilgili birtakım iletişimsel özelliklerin yakından tanınmasıyla gerçekleşebilir.

Gerçekte çevirmenin, hem kaynak dilin hem de çeviri dilinin işleyiş düzenini çok iyi bilmesi, ikisinde de dilbilgisel öğeleri çözümleyebilecek yetide olması, yabana atılamayacak bir noktadır. Yalnız, metnin görünür nesnel sınırları ötesindeki birçok ilişkisinin de gözönünde tutulması, sağlıklı bir çeviri yönteminin ön koşuludur. Her metni, içinde olduğu toplumsal konum gereği belirleyen birtakım iletişimsel özellikler vardır. Bu özellikler, metnin göndermesine, alıcısına, iletisinin niteliğine göre değişiklik gösterir. Tek bir ses ya da sözcük olarak dilsel gösterge, nasıl yerine göre bir belirleme ("Sıcak!"), yerine göre bireysel tepki ("Bunaldım."), yerine göre bir ünlem ("Öff!") ya da buyruk ("Defol!") olabiliyorsa, tek tek göstergelerin yanına gelmesinden oluşan daha uzun metinlerde de, bu tür işlevlerden biri ya da öteki ağır basabilir. Birbirine benzer iletişimsel işlevi olan metinler, dilden dile apayrı dil- sel eşdeğerliliklerle olsa bile, benzer bir

yöntemle aktarılmayı gerektirebilir. Gerçekte bir metnin iletişimsel özellikleri ile, çevirisinde benimsenecek tutum arasındaki ilişki, ilkçağdan beri çeviri araştırmasının üzerinde durduğu noktalardan biri olmuştur.

1. Sözcükler mi Anlam mı?

Latince'ye **Kutsal Kitap**'ın ünlü Vulgata çevirisini yapan ermiş Hieronymus (348-420), gerçekte çeviri sorununa metin türü açısından bakan ilk çevirmen sayılabilir. Gerçi Hieronymus ilkçağın bir başka ünlü çevirmeni olan Cicero'nun (İÖ. 106-43) izinde giderek temelde iki çeviri tutumundan söz eder: *verbum e verbu*, sözcüğü sözcüğüne çeviri, *sensum exprimere de sensu*, anlamın çevirisi.¹ Yalnız, Cicero kendi çevirilerinin hemen hemen hepsinde bu türumlarda ikincisini, anlamın öz- gürece aktarımını benimsemişken, Hieronymus genel olarak, **Kutsal Kitap** metni için sözcüğü sözcüğüne bir çevirinin, dindışı metinler için de anlam çevirisinin uygun düşeceğini belirtir. Hieronymus'un çeviri konusundaki bu düşüncelerini içeren "Pammakyus'a Mektup"u, çeviri kuramının tarihinde, metnin türüne göre çeviri görüşünün ilk belgesi niteliğindedir (Störig³ 1973, s. 1-13).

Hieronymus, bu görüşü yalnız ileri sürmekle kalmaz, kendi çevirmenliğinde de, metnin türüne göre çeviri ilkesinin bir uygulayıcısı olur. Bununla birlikte, çeviri geleneğinde çağlar boyu hep tartışılmalı sorun, metin türlerinden çok, çeviri yönteminin doğrudan doğruya kendisiyle ilgilidir. Yüzyıllar boyunca birçok çevirmen, ya Cicero'nun *ut Interpres* diye adlandırdığı sözcüğü sözcüğüne çeviri, ya da *ut orator* dediği özgür anlam çevirisi ilkesine bağlanmış, bunlardan birinin doğruluğunu ötekine karşı savunmuştur. Birinci yol, kaynak metnin biçimsel öğelerinin elden geldiğince korunarak aktarılması, ikinci yol ise, kaynak metin yapılarının elden geldiğince, çeviri metin dilinin anlambilimsel, sözdizimsel, biçimsel işleyişine uydurulmasıdır. Bu tartışma zaman zaman kılık değiştirir, çeviride aktarılması gerekenin, biçim mi yoksa içerik mi olduğu sorunu çevresinde döner durur.

2. Hangi Metne Hangi Yöntem?

On dokuzuncu yüzyıl başında Alman düşünürü, tarıbilimci Friedrich Schleiermacher (1768-1834), Berlin'de Krallık Bilimler Akademisi'nde okuduğu "Çevirinin Değişik Yöntemleri Üstüne" (Störig s. 39-70) başlıklı incelemesinde, çevrilen metin türü ile uygulanacak çeviri yöntemi arasındaki ilişkiye özel bir önem verir. Gerçekte Schleiermacher'in düşüncelerinin, çeviri kuramının gelişmesine katkısı büyüktür. Çevirmenlik (Übersetzen) ile dilmaçlık (Dolmetschen) eylemlerini yeniden tanımlayarak birbirinden açık seçik ayıran, büyük bir olasılıkla çeviribilim (Übersetzungswissenschaft) kavramını da ilk kullanan odur (Wilss 1982, s. 31). Schleiermacher ile, bilimsel bir gözlem ilk kez, çeviri olgusuna yönelir. Schleiermacher metinleri genel olarak iki öbekte görür: bir yanda

sanat metinleriyle bilimsel metinler, öte yanda gündelik iş yaşamını ilgilendiren metinler. Bu metin türlerini işlevleriyle belirlemeye çalışır Schleiermacher. İş yaşamında, konu ya da nesne öncelik taşıdığı için, anlam her zaman tektir, değişik yorumlara açık değildir. İş yazışmalarında belli edimleri yansıtan kalıp sözler, bu tür metinlerde dilin, ancak belirli bir anlamın taşıyıcısı olduğuna kanıttır. Bilim ile sanat metinlerinde ise yazar, konusunu, nesnesini, özgün dil kullanımıyla, kendisi oluşturur. Bu durumda, gündelik iş metnindeki anlam, saptanmış niteliğiyle, doğrudan doğruya kavranır. Değişik kişilerce kavranışı da pek ayrımlılık göstermez. Özel dil kullanımıyla oluşmuş bilim sanat metinleri ise, alışılmış anlam kalıpları ötesindeki şeyleri de dile getirmeyi amaçladıklarından, çoğul anlamlı iletileri ancak yorumla, bir bakıma, dolaylı olarak kavranabilir. Bu tür metinler, var olan iletişim kalıplarını, belli sözlerle deyimleri, korumaya sürdürmeye değil, özgünlüğe yönelirler. Gerçekte bu özgünlük, bu var olan kalıpları kırma, eskiyi aşma eğilimi, bilim sanat metinlerinin başlıca özelliği olan canlılığın da kaynağıdır. Bu tür metinlerin çevirisinde, yazarın aktarılması büyük önem taşır Schleiermacher'a göre. Bu noktada, metin türüne uygun çeviri tutumunu belirlerken, biri okurun yazara götürülmesi, biri de yazarın okura götürülmesi olmak üzere iki yöntemden söz eder. Sanat metinleriyle bilim metinlerinde tutulacak çeviri yolunun, okurun yazara götürülmesi olduğunu düşünür.² Bu metinlerde anlamın dile getirilişi, gündelik iletişim kalıplarından daha çok, yaratıcı edimin yön verdiği bir dilsel söylemle gerçekleşir. Çevirmenin burada, gündelik dilin iletişim düzeneklerini iyice tanıyıp olması yetmez, kaynak dildeki metnin içerdiği özgün yaratıcılık anlarını da, bütün yenilikleri yabancılarla birlikte kavramasını sağlayacak bir yorum bilgisi (Hermeneutik) yeteneğiyle donanmış olması gerekir.

3. İletişim Açısından Çeviri

Geleneksel çeviri kuramında, metin türü ile çeviri yöntemi arasındaki karşılıklı ilişki üzerinde duran başka kuramcı hemen hemen yok gibidir. Çeviriden çoğunlukla yazın metinlerinin ya da *Kutsal Kitap*'ın çevirisi anlaşıldığından, sözcüğü sözcüğüne mi, özgürce mi tartışması, nerdeyse İkinci Dünya Savaşı'na değin, bu alanda ilgilenilen tek sorun olma niteliğini sürdürür. 1945'ten sonra bilim ile teknik uygulamın alanında büyük ölçüde bir bilgi alışverişinin başlaması, iletişim araçlarının, kitle iletişimlerinin hızla gelişmesi, çevirinin yalnız kutsal ya da yazınsal metinleri değil, değişik bilgi alanlarından uzmanlık dallarını da ilgilendiren bir etkinlik olduğu gerçeğini ortaya çıkarır. Bu noktada, çevirinin yazara bağlı mı okura dönük mü olması gerektiği sorunu güncelliğini yitirir, hangi okur, hangi yazar, hangi tür bilgi gibi konular önem kazanmaya başlar. Bu konular gözetildiği zaman, çevrilecek metnin kendisi, hem dilsel iç düzenlenişi hem de toplumsal kültürel çevresi ile yepyeni açılardan, bir sorun olarak görülür. İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda dilbilimin bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmesi, öte yandan bildirişim kuramındaki hızlı gelişmeler, temelde bir bilgi aktarımından başka bir şey olmayan çeviri ediminin tanımlanması ile çözümlenmesine yeni bakışlar getirir. Metinçi dilsel örgüleri inceleyen dilbilimsel metin kuramı ile metinçi dilsel toplumsal bağlamı inceleyen iletişimsel metin kuramı, çeviri araştırmasını yakından etkiler.

4. Metnin Alıcısı

Bir metnin kendi somut dilbilimsel işlevleriyle kendi dışındaki hangi okura ulaşmak istediği, çeviri açısından da önemli bir noktadır. Yazar kime seslenmek istiy-

or? Belli bir okur topluluğuna yönelmiş olabilir yazar, dağınık okurlara yönelmiş olabilir ya da tek bir okurdur düşündüğü. Metnin göndericisi ile alıcısı, yazarı ile okuru arasındaki kişisel ya da toplumsal ilişkinin niteliği de önemli bir etkidir. Gönderici ile alıcı toplumdaki konumlarıyla eşit düzeyde olabilirler ya da aralarında üst ast ilişkisi türünden bir düzey ayrımı bulunduğunu düşünebilirler. Yazarın okura hangi önyargularla yöneldiği de önemlidir. Okurunu gerek dil yetisi gerekse metinde söz konusu olan dil dışı bilgiler yönünden kendisine eşit, kendisinden yüksek ya da aşağı görmesi, metni de değişik yönlerden etkiler. Kendisi ile okurunun bilgi düzeyi arasında bir uçurum bulunduğu kamsındaki yazar, metnin akışı sırasında sık sık belli kavramları açıklamak, belli durumlarda, olaylarla ilgili bir art-alan bilgisini okura aktarmak zorunluluğunu duyabilir. Birtakım dış baskılardan, sıkıdenetimden sakınarak konuyu dolaylılarla, sözlü uzatarak anlatmayı yeğleyebilir ya da soyut bir anlatıma koyabilir. Yazarın bütün bu metinçi etkenleri gözönünde tutup tutmaması, öbür uçtaki okurun iletiyi hangi tepkiyle almayıacağını düşünüp düşünmemesi, metnin işlevsel yapısını önemli ölçüde etkiler. Bu da, bir metnin çevirisi sırasında, çevirmenin gözardı edemeyeceği bir durumdur.

5. Metnin İletisi

Bir önemli yön de yazarın metne yüklediği iletinin hangi konuda olduğudur. Konunun anlatılışında bir izleksel anaçizgi, bir ağırlık noktası, hemen kendini belli edebilir. İleri sürülen düşünce, tek bir mantık çizgisinden izlenmeye elverişli olabilir. Öte yandan, konunun bir ana izlek çevresindeki değişik izlek yapılarıyla sunulduğu durumlar da vardır. Böyle durumlarda, yazarın değişik izlek yapılarını nasıl bir anlam bütünlüğüne sokmayı amaçlamış olduğu ö-

nem kazanır. Baştan sona, somutlaştırıcı ara açıklamalarla da oluşturulabilir bu bütünlük, sembolik bir düzeydeki çağrışımlar anlamıyla da.

6. Metnin İşlevi

Üzerinde durulması gereken bir nokta da, yazarın metinle ne yapmak istediği, neyi amaçladığıdır. Bir şeyi betimlemek mi istiyor yazar? Yoksa bir konu, durum, olay üstüne kendi yorumunu mu sunmak istiyor? Bir yaşantıyı özgün bir dil düzenlemesiyle anlatmak da olabilir yazarın amacı. Ya da, bir konunun öğretilmesi, okurun belli bir tepkiye yöneltilmesi, kandırılması, susturulması, ayaklandırılması gibi işlevlerden birini yüklemiştir yazdığı metne. Yazarın amaçladığı işlevi gerçekleştirmek için nasıl bir anlatıma yöneldiği, konuyu abartarak piyeyi deve yapması ya da bir sorunu küçümsüyor olması, açık ya da dolaylı bir övgü, yergiyi, eleştiriyi amaçlaması, dil kullanımını açısından önem taşır. Neye yöneliktir metnin iletisi? Öncelikle ağır ba-

san bir işlevi var mıdır? Yoksa, öncelikli bir işlev yanısıra, birden fazla ikincil işlev mi söz konusudur? Bütün bunlar hem metnin anlaşılabilirliği, hem de doğru çevrilebilmesi için titizlikle gözönünde tutulması gereken noktalar.

1) Cicero'nun görüşlerinin içinde geliştiği tarihsel kültürel bağlam ile, bu görüşlerin başlatıldığı çeviri tartışmasının evrimi konusunda derli toplu bilgi için bkz: (Wilts 1982, s. 29-30)

2) Schleiermacher'ın ayrımında, bilimsel metinler için ileri sürülen, yazarın bireyselliğinden gelme özgünlük, genellikle insan bilimleri için doğru olsa da, bilimin yirminci yüzyıldaki gelişmesi sonucu, özellikle deneysel bilimler için geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Günümüzde kimi bilim dallarının dili nerdeyse uluslararası simgelere indirgenmiş, bu durumda deneysel ya da uygulamalı bilim metinlerinde, okurun yazara götürülmesi gibi bir amaç da, ister istemez gündemden çıkmıştır. Schleiermacher'ın yazın metinleriyle ilgili görüşleri ise, büyük ölçüde bugün de geçerli.

BİZ

alevisiyle, sünnisiyle
Gümüşhane'den Adıyaman'a
Sivas'tan Bitlis'e
ÜÇ MİLYONLUK
BİR HALKIZ

Kani Wayêrê Welati?

Zerweş SERHAD

Ez 'eslê xo vîni nêkena
Zıwandê Zazaki qıseykena
Mıyanîki girwe nêkena
Serbesteya Zazaya wazena.

Vera kalîka meşermayê
Zıwanê to vîni nêkena dayê
Wa e zi tewrdê şaribiyayê
Zahman dest wexta nênalayê.

Ma zanê, xayîni bolî
'Eslê xora kewnê duri
Roj zor bibo, mado birê cı virî
Poşmaneya inado zi şuro duri.

Mayê zerira veşenê
Mıleta Zazaya tepêşenê
Adır vıyardanê gandê xo
Dahwaya heq ma terk nêkenê.

Kani wayêrê welati
Wa bîvijiyê duz cemati
Siya wu sıpi pêra abırnê
Hükmê Zazaya cımsnê.

Vengê roşnberano yeno
Dışmeno mara remeno
Xortê Zazaya vazdeno
Veraver şîno, kêf keno.

Xortanê Piya'y Fahmbîki

Zerweş SERHAD

Dikê şewray vayndano
Werzi, werzê, arêbê
Ok neheqo, pırodê
Ok neheqo, pırodê
Werzi, werzê, tirabê
Werzi, werzê, tirabê

Cêr u corî mevajê
Feqir, zengin têtewrbê
Kursî derdê ma niyo
Kursî derdê ma niyo
Finê vaj, welat sebiyo
Finê vaj, welat sebiyo

Bındestey qebul meki
Werzi serbestey yê weşki
Derd u kula danîki
Derd u kula danîki
Xortanê PIYA'y fahmbîki
Xortanê PIYA'y fahmbîki

Ju qısa, hezar qısa
Serbestey en bol wesa
'Erd u azmin aseno
'Erd u azmin aseno
ZAZA'yo çî niyaseno
ZAZA'yo çî niyaseno.

ZAZACA'DA GENUS -GENUS IN ZAZAISH-

Ebubekir PAMUKCU

"Genus" Latince kökenli bir sözcük olup "cins" ya da "cinsiyet" anlamına gelir. Ancak burada sözkonusu olan, biyolojik yönden bir cinsiyet değildir kuşkusuz. Konu tamamen dil grameriyle ilgilidir. Bu bakımdan biz de Zazaca gramer üzerinde söz ederken "cinsiyet" terimi yerine "genus"u yeğledik.

Zazaca'da iki tür genus vardır: Eril (maskulinum) ve dişil (femininum). Zazaca'da tüm adlar ya erildirler ya da dişil. Ve Hint-Avrupa dil ailesine giren diğer bir takım dillerde olduğu gibi ayrıca bir üçüncü ya da dördüncü genusa da rastlanmaz.

Zazaca'da eril ya da dişil diye ayrılan yalnız hayvanlar ve insanlar değildir. Tüm canlı ve cansız varlıklar, hatta tüm soyut ve somut varlıklar, tüm kavramlar bu bölümlenmeye tabidirler.

Örneğin, Çermik ağzında ga (öküz), merdım (adam), arwêş (tavşan), verg (kurt), dês (duvar), dest (el), vas (ot), 'erd (yer), qrêncle (kurbağa), veng (ses) adları erildirler; öte yandan manga, cını (kadın), lu (tilki), ıstor (at), hes (ayı), lozın (baca), sa (elma), aw (su), kesa (kaplumbağa), lng (ayak), gıst (parmak) adları ise dişildirler. Bu ayırım neye göre ve nasıl yapılmaktadır?.. Kuşkusuz bunun bir takım açıklamaları vardır. Fakat bu açıklamaların doğru yanları olamakla birlikte, bir bütün olarak konuya yeterli dercede açıklık getirebilmekten uzaktırlar.

Genus konusu, Zazaca'da üzerinde önemle durulması gereken bir konulardan biridir. konunun önemi öncelikle genus bakımından dilimizde genel bir birliğin olmayışından kaynaklanıyor. Örneğin, herhangi bir ağızda eril olan bir ad başka bir ağızda dişil olarak karşımıza çıkabiliyor. Ve doğal olarak bu farklılık tümcenin bütününe yansınca ağızlar arası farklılık da ister istemez biraz daha büyüyor.

Genus which is a word of Latin origin, means category or kind. However, of course it is not a biologic sexuality. The subject is only connected with language grammar. Therefore we prefer genus term in replace to sexuality when we talk about Zazaish grammar.

There are two kind of genus in Zazaish: masculine and femininum. In Zazaish all nouns are either masculine or feminine. There isn't any third or fourth genus in Zazaish like any language which is member of Indian-Europe language family.

In Zazaish it isn't only divided man and animals as masculine and feminine. All living and not living beings, even all abstract and concrete beings, all concepts are dependent these classify.

For exemple, ga (ox), merdım (man), arwêş (rabbit), verg (wolf), dês (wall), dest (hand), vas (hay), 'erd (earth), qrêncle (frog), veng (sound) nouns are masculine. On the other hand manga (cow), cını (woman), lu (fox), ıstor (horse), hes (bear), lozın (chimney), sa (apple), aw (water), kesa (tortoise), lng (foot), gıst (finger) nouns are feminine. How is this classify doing? Of course there are a few explanations about them. But in spite of these explanations have right side, these are so far away to reveal all things of subject.

Genus subject is the main matter of Zazaish. It's important is coming from that in our language hasn't got any agreement about genus. For exemple, while in one dialect a noun can be masculine, in the other dialect it can be feminine. Of course for this reason the dialect differences are being bigger.

Dilimizde adların genusu tümceyi şu ya da bu şekilde etkiler... Bu etkileşimi, yine Çermik ağzından seçtiğimiz birkaç örnek üzerinde görmeye çalışalım:

In our language noun's genus effect sentences. Let's see these effects from a few examples from Çermik dialects:

Zu keynek amê. (Bir kız geldi. / One girl came.)

Zew lazek ame. (Bir oğlan geldi. / One boy came.)

Laya tim u tim sına. (Çay sürekli gidiyor / akıyor. / The river always is going / flowing.)

Vergo tim u tim sino. (Kurt sürekli gidiyor. / The wolf always is going.)

A cınıya kêya? (O kimin karısıdır? / Whos wife is she?)

O merdeyê kêyo? (O kimin kocasıdır? / Whos husband is he?)

Maya mı sı suk. (Benim annem kente gitti. / My mother went to the town.)

Piyê mı sı suk. (Benim babam kente gitti. / My father went to the town.)

Çift çift olarak yazdığımız tümcelerde değişik olan yalnız öznedir. Ancak birinci tümcelerde özne dişil iken ikinci tümcelerde erildir... Ve sırf öznelerin eril ya da dişil oluşlarından ötürü tümcelerde oluşan değişiklikler, altları çizilerek gösterilmişlerdir.

The only differences in the sentences which we wrote as a couple, is subject. While subject in the first sentences are feminine, these are masculine in the second sentences. These differences in the sentences are showed as underdrawing.

Biraz daha ayrıntılara girersek, genusun tümce yapısında yolaçtığı değişiklikleri şu şekilde özetlemek olası:

We can summarize these differences which genus made in the sentence structure:

1- Genus, III. Tekil Şahıs Zamirlerini ve bazen de II. Tekil Şahıs zamirlerini etkiler.

Genus effect mostly III. singular person pronoun and sometimes II. singular person pronom.

Ör. **Aya** sekena? (II. Tekil Şahıs-dişil / III. singular person pronom-feminine) (O ne yapıyor? / What is she doing?)

Oyo sekeno? (III. Tekil Şahıs- eril / III. singular person-masculine) (O ne yapıyor? / What is he doing?)

Tiyê sekenê? (II. Tekil Şahıs- eril / II. singular person-masculine) (Sen ne yapıyorsun? / What are you doing?)

Tiya sekena? (II. Tekil Şahıs- dişil / II. singular person-feminine) (Sen ne yapıyorsun? / What are you doing?)

2- Şimdiki Zaman Kipiyle kullanılması durumunda adları etkiler.

It effect nouns while using with present time mood.

Ör. **Hemed'o** yeno. (Hemed geliyor. / Hemed is coming.)

Bes'a yena. (Bes geliyor. / Bes is coming.)

Dêso rızyeno. (Duvar yıkılıyor. / The wall is falling down.)

Dêza rızyena. (Ot yığını yıkılıyor. / The haystack is falling down.)

3- Kiplerin hemen hemen tümünde eylemi etkiler. Yalnız Gereklilik, Emir-Dilek ve Gelecek Zaman Kipleriyle geçişli eylemlerin Bilinen Geçmiş Zaman Kipi bu etkilenmenin dışında kalmaktadır.

It effects verb in the all tenses except necessitative, imperative-subjunctive and future tense and known past tense moods in the transitive verbs.

Ör. **Vizêr** verg amêbi fêwş. (Dün kurt avluya gelmişti. / The wolf came to the court yard yesterday.)

Vizêr fêş amêbi fêwş. (Dün ayı avluya gelmişti. / The bear came to the courtyard yesterday.)

Rozo koyan peyra vızıyeno. (Güneş dağların arkasından çıkıyor / doğuyor. / The sun is rising behind the mountains.)

Asmiya koyan peyra vızıyena. (Ay dağların arkasından çıkıyor / doğuyor. / The moon is rising behind the mountains.)

4- Sıfat-fiilleri etkiler.

Adjective effects verbs.

Ör. **Keynaya** Zerweş'i zaf xaseka. (Zerweş'in kızı çok güzeldir. / The daughter of Zerweş is beautiful.)

Lazê Zerweş'i zaf xaseko. (Zerweş'in oğlu çok güzeldir. / The son of Zerweş is beautiful.)

5- Ad tamlamalarını etkiler.

Noun effects its modified.

Ör. **destê** mı (benim elim / my hand)

lînga mı (benim ayağım / my foot)

poçika ıstor (atın kuyruğu / the tail of the horse)

Dîndanê ıstor (atın dişi / the tooth of the horse)

6- Sıfat tamlamalarını etkiler.

Adjective effects its modified.

Ör. **Zu** keynaya xasek amê. (Güzel bir kız geldi. / One beautiful girl came.)

Zew lazeko xasek ame. (Güzel bir oğlan geldi. / One beautiful boy came.)

No çiweyo wişk mı sıkna. (Bu kuru sopayı kırdım. / I broke this dry stick.)

Na lema nerm mı sıkne. (Bu yumuşak fidanı kırdım. / I broke this soft sprout.)

Mesela Dımili wu Kırdas'i

Arêdayox: Mihamed

Wextêdi jew Dımili şino cayê. Rayra wextê nımazi beno. No Dımili çorşmeyê xo weyneno. Weyneno kî, darêna ewja cıra nezdiya. No vano, "Wextê nımaziyo, mek ez şıra na dar bındi nımaz bıkerê." No nişeno nımaza, xorê nımaz keno. Veyndano Ella'y, duay keno. No vano "Ya Rebi, mi nımaz kerd, ezê duay kena, to nımazê mi qebl kerd?.." Zew Kırdas zi şino dar ser. Dımili ney nêvînenê. Kırdas ewzara vano, "Nê, mi nêkerdi!" No Dımili fîna duay keno, vano, "Ya Rebi, mi nımaz kerd, to na fîna zi duay mi qebl nêkerdi?" Dar serra fîna veng yeno, vano, "Nê nê, mi qebl nêkerdi!" Dımili fîna nımaz keno. Fîna veyndano Ella'y, vano, "Ya Rebi, to nımazê mi, duay mi qebl kerdî, nêkerdi?" Kırdas ancina dar serra vano, "Nê nê, mi qebl nêkerdi!" Dımili zi vano, "Ey ma qebl nêkenê qe mek, xora mi zi ewdaz nêgrotbî!.."

MIŞORE / TARTIŞMA / DISCUSSION

Alfabe wu awayê nuştenê Zazaki
Zazaca alfabe ve yazım kuralları
The alphabet and the regulations of style of Zaza

C - Ć - Ç

Astare

Alfabemizde şimdiye kadar şu harfler vardı:

- 1- c
- 2- ç

Buna ek yeni öneri:

- 1- c
- 2- Ć
- 3- ç

c ile ç arasındaki c-li bir c sesli harfi olduğu için, c harfinin de kullanılması gramere uygundur.

Örnekler:

1. c.

Zazaki	Tırkki	Almanki
con	can	leben, herz, leib
cıra	ondan	von ihm, von ihr
da cı	ona verdi	gab her, gab hin
cincenê	(müzik) çalıyor	(musikalisch) sie spielen

2. Ć.

Zazaki	Tırkki	Almanki
Ćim	göz	das auge
Ćare	ahn	die stirne
Ćewres	kırk (=40)	vierzig
Ćarix	çarık	eine art ochsenleder-schuhe
Ćalim keno	çalım satıyor	er benimtsich seltsam
Ćem	nehir, çay, dere	der fluss, der bach

3. ç.

Zazaki	Tırkki	Almanki
çê	ev, daire	das haus, die wohnung
çi	eşya, şey	sache, ding
çineno	o (eril) biçiyor	er maht
çare	çare	hilfe, hilfsmittel

Pêro brayê pêyê,
alevî u sunniyan;
wa bicewiyo
piyabestina
Zazayan

Zıwanoxanê xeribandı Zazaki

Yabancı dillerde Zazaca / Foreign languages on Zazasih
NUŞTEYE ORJINALI / ORJINAL METİNLER / THE ORIGINAL TEXTS

Oskar Mann -3-

[Soyreg'ra]

(Soyreg / Sewreg / Siwerek)

[Merseli / İstaniki / saniki]

I.

1. Rôzhêñ kâyâyêndô kôcâr, wâhârê khâyimê bännô. khâyimâ khô zi Qarajadâghê bännâ. khâyimâ khô tânyâ bännâ. lâjên di khô bännô, shinnô sêjd. shinnô jâyên, dârâyên; kârwanên ûzhê vindârdê.

2. lâjâki kârwanîrâ pîrs kârd: „shimâê êi vindârdê?“ kârwanî vâ: „arslânên ô dârâdi. mâyé nê wâtânîmî râ vêrinâ! [so!]“ lâjâki vâ: „kôti-o?“ kârwanî vâ: „anôyô!“ môt âji. lâjâki vâ: „sh'mâ dâri kâwên!“

3. lâjâki pêshê khô bâstî khô mêrâ. bâzûye khô wâshârnaî. mârtaîlê khô kârd khô dâstâ. shâmshêrê khô ânt, shî be arslânî sâr. arslân wârîshî pîi. arslânî û lâjâkiâ pîâ lâzh kârd. lâjâki shâmshêrên ôshî be arslânî, kârd dirbâtîn. arslânî pînjên dâ be lâjâki rô, â lâjâki nê-kâut. kâut pêshên dê lâjâki, pêshê lâjâki dirnâ. lâjâki fimnâ shâmshêr dâ be arslânî rô. arslân kîshî, vârtîrâ kârd di jâi.

4. kârwanî-rê vâ: „hêrên, râ vêrên! mîn arslân kîshî“. lâjâk barmâ. kârwanî jîrâ pîrs kârd, vâ: „tî êirê barmânê?“ lâjâki vâ: „arslânî pêshê mîn dirnâ; âz nêwâtânân shîrân kâyâ.“ kârwanî jîrâ pîrs kârd: „êirê nêwâtânê shîrê kâyâ?“ lâjâki vâ: „âz shîrîn kâyâ, pîê mindô pêshê mînê diratî bêvîno, ô dâ vâzhô: „nô ké dirnâyô?“ âdô vâzhân: „arslânî dirnâyô“. ôdô mîn bêkîshô.“

5. kârwanî vindârd; zhôu bîni-rê vâ: „mâdô nê lâjâki barmâ pêrdê jîjî hât. mâdô pêrdê nêirâ rijâ bekârimâ, bôkâ nê lâjâki-rê tabâyên nê-vâzhô!“

6. kârwanî lâjâk girôt, bîrt pêrdê jêi hât; lâjâk risht kîshî kâyî. kârwanî shî kîshîâ ôdî; hamâ shî pêrdê lâjâki dâst. hamâ kâutî dâri, pîi vindârdî.

7. pêrê lâjâki kârwanî-râ pîrs kârd, vâ: „khêrô shimâ!“ inân vâ: „mâ gândî rijâyên âmêjmâ, tîrâ rijâyên bekârimâ.“ pêrê lâjâki vâ: „vâzhên!“ kârwanî vâ: „mâ âmêjmâ, tîrâ lâjê tî rijâ bekârimâ.“ pêrê lâjâki vâ: „vâzhên!“

8. kârwanî vâ: „mâ râi-râ shîyên, mâ vârnâdê arslânê pêjdâ bî. mâ nêshâ râ vêrimâ târsân dê arslânî vâ. mâ di nê lâjê tî âmâ. mâri pîrs kârd: „shimâ êi vindârdê?“ mâ vâ: „arslânên nâ rôî sârô vindârdê; mâyé nê wâtânîmâ râ vêrimâ.“ lâjê tî vâ: „kôti?“ mâ arslân môt bî jî. âjî vâ: „âslânîâ [so!] pîâ lâsh kârd. âslânî [so!] pînjê dâ be pêshê lâjâki [oder: lâjâki] rô. lâjâki shây-shêrên dâ be âslânî rô. âslân kîshî.“

9. mîrî vâ: „râ vîrên! mîn âslân kîshî.“ mâ kârd râ verimâ; lâjâk barmâ. mâ vâ: „tî êirê barmânê?“ âjî vâ: „âslânê pêshê mîn dirnâ [oder: dirnâ]ô; âz nê-wâtânân shîrîn kâyâ.“ mâ lâjâki-rê vâ: „êirê tî nê-wâtânê shîrê kâyâ?“ lâjâki vâ: „mîn âslân kîshî. âslânî pêshê mîn dirnâ. pîê mindô mîn bêk'shê!“ mâ vâ: „êirê tî bêk'shê?“ âjî vâ: „zêrâ âslânî pêshê mîn dirnâ, gândî jîi nê-wâtânân shîrîn.“ mâ gândê jîi âmêjmâ tudô qusûrê lâjâki âf bekârê. mâ tîrâ rijâ kânîmâ.“

10. wâkhîô kî kârwanî nê pîrs pêrdê lâjâki-rê vâ, pêrê lâjâki dâ be khû sârâ rô, vâ: „hêjwâkh! nê lâjê mîn nîô.“ inân vâ: „êirê?“ âjî vâ: „lâjê mîn bîâyên-sâ, âslânî pêshê jâi nê-dirnâyên.“ kârwanî pêrdê lâjâki-rê vâ: „êirê?“ pêrê lâjâki vâ: „âslân jînâ-wîrên-ô; êirê pêshê jîjî bîdirnô? zânâyên kî dâ pêshê jîjî âslân bîdirnô, êirê shî âslânî sâr û êirê âslânî dir lâsh kârd?“

11. kârwanî vâ: „kîshîâi mâya nê girwâ girwêndô gîrd bî. hâr kûs nê-shânno âslânî bêk'shê. nê lâjâki âslân kîshî. nikâ tîê qahrêne. mâ nê qahâr dê tîrê mâ ta'ajâb kânîmâ.“

12. pêrê lâjâki kârwanî-rê vâ kî „hattâ nikâ âmir dê mîn di mîn cândî âslânî kîshî. âslânî nêshâ mîrê zerârên bekârô. nê lâjê minô; êirê pêshê jîjî dirnâô? zânâyên kî âslânî gîrê zerârên bekârô, vâ qatî âslânî dir lâsh nê-kârdên!“

13. kârwanî pêrdê lâjâki-rê vâ: „tî-dô qusûrê lâjâki âf kârê!“ pêrê lâjâki vâ: „gândê khâtîr dê shimâ, shimâ ghârîbî, mîn âf kârî!“

14. lâjê jîi âmâ, dâstê pêrdê khô lîrnâpâ. pêrê lâjâki lâzhê khô-rê vâ: „mî(û) tî dâyé be khâtîr dê kârwanî.“ rijâê kârwanî pêrê lâjâki qabûl kûrd.

II.

1. wákh'tëndi mǎrdimēndō bōl jāmērd bānō, jāyēndō isizā qōnāghēn virāzānō, āsirā qāpīvēn dukānō.

2. ōyū jinērdā khōya tānyā bānē. ādātē jǎi hiré māngi kǎidē khōde rō shānō, hirinā māngi qāpī khō kilīt kánō, kilītē khō jāyēn nimānō. ādātē jǎi hiré māngi tāvārā gāitrānō.

3. rōzhēn khirkhizēn dō mānshūr pǎj hasēnō, ki ādātē nē wāhārdē nē kāyī nōyō.

4. ō khirkhiz takhmīn kánō; hiré māngi ki nō wāhārē kāyī, ōghō ki nō shīnō tāvār. ō rōsh khirkhiz yānō qōnāghē kishtā, khō nimānō.

5. vinānō; wāhāre kāyī kilītē qāpī vāt, kārt si yārēn bin. wāhārē kā'ī shī; khirkhizi āmā, kilīt si'ār binvā vāt, qāpī ā kārt, kāut bāni zārā.

6. jinērdāi mērdāki di, ki mērdā'e khō nō. hāmān ēi jāidā? jinēk' ā khirkhiziā hiré māngi ō qōnāgh-di rō nishit' ō piā rā kāuti, ō piā nān wārd.

7. hiré māngi bi tamāmi. ē khirkhizi zānā, ki wāhārē kāyī dō āurō bīrō. wákh'tū jinēkār-rā khātīr wāsht, vā: „āzdō shirin; mērdāi tū dō āurō bīrō.“ khātīr jirā wāsht ū shī.

8. mērdāi jinēkār ā rōzh āmā, shī, ā si háy'ārdi, kilīt vāt, wānyā kilīt. kilīt sānki lā nāwā kārdō si'ār bin. bārē khō ā kārt, astōrdi khō-rā pāyā bi, vīzhid di'ār. jinidāi khō āmē vārā jī. jinērdāi khō-rē vā: „nō bārē mā kī ā kārdō?“ jinēkār vā: „kūsi nā ā kārdō.“ mērdāi jinēkār vā: „vāsht vāzhē! nō bārē mīn mītlakh zhū'ī ā kārdō. rāndāi vāzhe! nē rāndāi, ādō tō bikishin!“

9. jinēkār vā: „ōghō ki tī shīē, zhāy'ī bār ā kārt, āmā zārā. āz āksigīn biān; ādō [= āz dō] sā kārān? be hiré māngi mīn ū ē mǎrdimāi piā wārt, shimīt piā, rā kāutimā. jǎi zānā, tidō āurō bīrē. wavisht, mirā khātīr wāsht, jāvārdā shī ū tī āmā. haqiqātī hāl nōyō; zūr nēkāmān.“

10. mērdāi jinēkār, wákh'tō ki jinēkār jirē nō pārs vā, mērdāki, vā: „miri di nāni biārī! āzdō shirin. āz dāhā tiā nē vindānān, hātā ō mērdākō ki āmā'ī tō hātī, hiré māngi rā kāutō, hātā mīn ō nē tāpishitō. niārdō tō hāt, nō kāyī mirē harām bō. bālē nishānē ē khirkhizi mirē vāzhē!“ sānīn mǎrdim bi, jinēkār jirē vā. sūlighē jē khirkhizi mērdā dē khō-rē tamām vā.

11. mērdāki astōrē khō shidēnā, nishit be jī ū shī, gāirā. khātīlēn zāmān gāirā; khirkhiz nēdi. mitahayyār mānd, āmā, kē bīrō kāj dē khō.

12. dāy'ēn rāi-dāi jǎi sārō bi; dāy'ī vārā āmā. āini sārō. mǎrdimē nō vindārdō. ē mǎrdimi-rē vā: „tāsēn āū be mīn di!“ ē wārdimī tāsēn āū dē bi jī.

13. ū rā vērt. bahādō āgāirā ē mǎrdimī sār. rīnd winyā be ē mǎrdimī rā. ō mǎrdim nishāni rā sināsīnā ki nōyō. ō mǎrdim tāpishit, girōt, bārt, dōghri bārt qōnāgh-di khō.

14. vārdā jinērdāi khō: „ō mǎrdimō ki tō hātī rā kāut nōyō?“ jinēkār vā: „bālē, nōyō.“ mērdāi jinēkār jinērdāi khō-rē vā: „wārzi! nē khirkhizi bikishi!“

15. jinēkār vā: „āz nē-kishānān; tī bēkishi!“ mērdāki vā: „āz nē-kishānān; tī bēkishi!“ jinēkār mērdā-rē vā: „nō khirkhiz āmō nāmāstē tū, wā tizi jāmērdē; āz jinīyēnān.“

16. mērdāki vā: „hāqqē tū āstō. gārākē āz bikishin. wā lākin nē khirkhizi tāsēn āwē dē bi mīn. hāqqē jǎi mīn sārō āstō. āz nē-shānān jǎi bikishin.“

17. jinēkār mērdā-dē khō-rē vā: „mādām ki jǎi tāsēn āwē dāyā be tū, tī nē kishānē? āz ū nē khirkhiziā hiré māngi piā wārd shimīt, rā kāutimā. tī nē kishānē, āzi [für āz-zī] nēkishānān.“

18. mērdāi jinēkār jinēkārē [= jinēkār-rē] vā: „hāqqē tū āstō. tī-zī nē-shāndāi bikishē, hūiqī ē khirkhizi tū sārō āstō. mādām ki wunāyō, mī tī bit āmir-di allāi vār dōyāi. mī nō qōnāgh, nō māl ā ū tī mī hamā mīn dā be nē khirkhizi.“

19. wāhārē qōnāghē khirkhizi-rē vā: „shimā khātīrēn zhay binī-rī bēvinēn! qismātē mīn hāndāyēn bi.“ khātīr wāsht ū shī.

III.

1. rōzhēn wālatē Mērdāni-di mǎrdimēn zhō wā'ēndāi khō bānna. bōl mǎrdimī wārāi nǎj mērdāki wāzānnē, nō mērdāk' nē dānō. vānō: „hāndōū kē āz nē-zāwījān, āz wārāi khū nēdānān bi bāsi.“

2. dāzāi lājāki bānē. dāzāi khū hāt tāni bānnē. ē zī wāzānnē. ē cānē: „mā hāt tūnā-ra bi kē dānē, bi jǎi di! mā ghārībi nimā. tū dō ki bi zhānmāi di! mā dāzāi tōē mī; ū hāqqē mā tō sārō āstō; zēra dādēnāi māyā.“

3. jǎi vā ki „āzō bi shimā din.“ berārē kējnākār dāzān dē khō-rē vā: „āzō bi shimā kē din?“ dāzānē lājāki vā: „bi berār-dē mā-dē pīli di!“

4. berárê kêjnâkâr vâ: „avâ bô!“ vâ: „shimâ takhmîne khô bekârin! údô zi shîrin sâki, takhmîne wârdâi khô bekârin.“

5. lâjâki wáyâi khû girôti û piâ jâvârdâi û shî bi sâkê. wârdâi khô-rê jês tamâm girôt, girwêjî wârdâi khô tamâmîlâ di.

6. âmâi dûkândê âshê. âshê-rê vâ: „mârê kabâb biâri! mâvê çâishînî.“ âshê inâ-rê kabâb ârd, vârdi rô nâ. lâjâki û wârdâi khôya dâst pâyî kârt û wârt.

7. mêrdâk winyâ ‘arâbê. âmâ zârâ, vâ: „tô khêrô!“ wârdâi jâi vâ: „qâin râyshânô.“ vâ: „mâdâm ki vâyshânô, tândi nân bi ji di!“ wârdâi lâjâki dâstê khô bárt bi sahân-dâi kabâbi. bôl dâ bi mêrdâki. mêrdâk shî.

8. berárê kêjnâkâr vâ: „tô çirê bôl dâ bi ji?“ âi vâ: „tabâ nêvô. ô ki mândô, mârê bâsô.“

9. ây vizhiâyê tâvâr. shî bi khân, bære khû bâr kârdi. nishti bi ji, sâkirâ vizhiâi û shî.

10. bôl shî, tâvîn shî. berâyê di vârnâdi shînnô. wáyâi jêj âyâ bidîma. berâyê jâi winyâi bikhô dimi. â vîyâ, kê çyê pirâ shîni. wâyâi jâi âyâ rôvêndâ bin-râ shîni. mærdimên zi âyê tæi.

11. berâyê kêjnâkâr â gâirâ â sâr, âmâ wârdâi khû hât, ki mærdimên-ô) tæi. nô mærdim, çâghô ki nân wârdên, nô ô ‘arâbô. wârdâi khô-rê vâ: „tidê sârâ shîndi?“ wârdâi jâi vâ: „âzô nê mærdâki dir shînan.“

12. berâe jâi âmâ wâr. jêj û arâbiâ khô kuvâ piâ. wârdâi lâjâki lîngâi berârdi khô tâpishti, ânti. berâvê kêjnâkâr gunâ ârô. arâbi wârdâi jêjvâ lâjâk girê dâ û pâyvâ shânâ bi khô vâr: girôt, bárt hattân bi shân.

13. shândi shî kâfên-di, bi pâyâ. ‘arâb û wârdâi lâjâkiâ jâ rô nishti; ô lâjâk girê dâvâ jâ rô nishti.

14. ‘arâb shî kâfi zârâ, tâvâvên û tâvên vâzd ârt. âdiri sârô kârt gûrm; ô bi sûr.

15. lâjâk pâshti sâr râ vîst, fâkê lâjâki â kârt. ô rûân vârdâ dâ fâkê dâ lâjâki. lâjâk wâr zânâ, dâst nâ fâkêdê lâjâkiâ; pâyî râ nûnjikên dâ bi lâjâki pâyî dâ sâri rô. hîris û di dîndânî ê lâjâki rizhiâi lâbdê ‘arâbi.

16. lâjâk khayrâ, khâilî wâkht mânt; hasiâ bi khô. arâbi vâ: „âz winâ kânân bi mærdimî!“ dîndânê lâjâki môtî bi lâjâki.

17. ‘arâb wáyâ lâjâki girôti bi shâywi û bârdi. lâjâk kâfâi mânt; shâyurâ wârisht û shî. râsht û shûânâyên âmâ. shûânî dâstê lâjâki, â kârdi, vâ: „nô çî girwâ âmâyô tô sârâ rô?“ lâjâki

vâ: „pârs mâki!“ shî sâki, hakîmî hât, khô dærmân kârt, bi wâsh.

18. û khô virnâ. ây kântâ wârdâi khû dimâ. hâyut sâri gâirâ, bi jâ nê-kârdi.

19. âmâ Sinjâr. â dâvê mâyâ-râ gâirâ. wâkhtê mughrâbi âmâ bi bârên vâr. winyâ zârâdê bânî. wáyâi khû sinâsinê. ê bâri vârdâ rô nishti. wârdâi jâi vâ: „tiâ-râ wârzi!“

20. mærdâi jâi di-rê vâ: „çî wâzânndi nê fuqârî-râ?“ vâ: „bêri zârâ!“ girôt, bárt zârâ. vâ: „tiê çîçî gâirânê?“ lâjâki vâ: „âzô hêrê gâirânân kâren zhâywi-rê bekâran.“

21. wâhârê kâvî vâ: „ti shînnê biunîê bi astôrân? ti ârbâb-ê?“ lâjâki vâ: „âz ârbâhân.“ âi vâ: „mâdâm ki ti ârbâb-ê, min hâtî bimînâ!“

22. nû âi nâ jinêrdi jâi lâjâk nêsînâsinâ, ki nô ô mærdimô, hâl bû ki berâe jinêkârô.

23. kârê nê ‘arâbi: shîno bi sâid. nêjî-zî tím khô dir bânno sâid. rôzhên piâ gâirânê yânno mærgên-di. ‘arâb pâyâ bânno, vâno: „hâyne min yânno: âdô sôlîghên tiâ nâ mærgidi râ kayvân.“ berâe kêjnâkâr vâno: „râ kâwê!“

24. ô râ-kaynô, shîno hâyna. berâe kêjnâkâr warzânno. gâmâ khô vârdâ ânjânno, nânô pîzâ dâ ‘arâbi sâr, ây dâwisvânno. pâshtê dâi ‘arâbi-râ vâzhânno. ‘arâbi kishânno.

25. shâm bânno. nîshânno astôr dâ ‘arâbi, shîno kâyî ‘arâbi, hâysh-râ kânno zârâ. jinâyê ‘arâbi yânna, savdî astôri tâpêshânna. vâvâ: „kânî ambâzê tô?“ vâno: „âyô yânno.“ shînnô zârâ. wáyâi khô yânna zârâ. tâpêshânno, savdî jâi jî kânno.

26. astôri ânjânno tâvâr û vârdê khû dâno bi kâjî dâ khû. shînnô dâvâ dâi khû. winênno: kâyêjî jêjî çî-nyô. shîno kâjî dâzâdê khû, bânno pâyâ, selâm dâno, rôshânno.

27. dâzâi jêjî tâjî mærhâbbâ kânno, bâlê nê-sînâsinânne. sôlîghên rô shânno, bûdô dâzâi lâjâki lâjâki sinâsinânne. vâne: „ti hattâ nikâ kôtî mândê?“

28. lâjâki çîçî âmâyô sarâ dâ jêjî sâr, inâ-rê vâ. inâ vâ: „mâ inâ nê-kânimâ; tiê zûri kânne!“ lâjâk wârisht, shî, hâqqibâ-râ savdî wârdâi khô vât, çâ kârt dâzândi khô vâr. wâkhtê dâzânê lâjâki wârishti. hamâ âmâi, lây nâ lâjâki dâstâ, lâjâki-rê vâ: „ti berâvê mâô pil: mâ berâvê tôvê qizhi.“ ây piâ rônîshîti û winyâi bi girwâ dâ khô.

[Kor'ra]

[Qeseyê serbesti]

1. mardim nîawâshê.
2. jini nîwâshê.
3. inî mirdim nîawâshî.
4. ayî jini nîawâshî.
5. inî nîawâshê.
6. inâ nîawâshê.
7. û nîawâshê.
8. ayâ nîawâshê.
9. inî nîawâshî.
10. ayî nîawâshî.
11. az mardimi kishannê.
12. az inî mirdimi kishannê.
13. az yi (oder ji) kishannê.
14. az inî kishannê.
15. az inî kishannê.
16. az awî kishannê.
17. az ayî kishannê.
18. az inî kishannê.
19. az ayî kishannê.
20. jîmêrdî rind shinnê.
21. jîniâ rind shinnê.
22. az kitâbi dînanê mardimi.

[Merseli / istaniki / saniki, deyri / kılami]

I.

1. zhû lûi, zhû kutik, zhû hâr bi berâi ji. khê-ri shî, gêrâi. shî sêri zhû (oder yê) kôî.

2. kutiki vâ: „wâkê lûi! shimâ itia vîndârên! az shinnê mîvânî dîwân, khê-ri tîin çakâlên wânna, yânna.“ lûi vâ: „shê!“ kutik shî.

3. hêri lûi-râ vâ: „wâkê lûi! azê zhû pîpik jînnannê.“ lûi vâ: „az tû-râ rîfâ kînnê, berâi mâê pîl îvâ nîê. tî vîngî khû mâkê! vîrgî yînnî, mâ wînnî.“ hêri vâ: „êrê kîfî mî îstê; azê khê-ri zêrnâ jînnannê.“ hêri pîpik jîndî.

4. aunnî: zhû vîrgî amâ vîri dîk. vîrgî vîn dâ. vâ: „hârê! bê nî vîr!“ hêri vâ: „az nînâ; tî mî vînnî.“ vîrgî vâ: „az tû nîvînnî.“ vîrgî hârî-ri sînd wînd, vâ: „bîa hâlîkânî tû dîstî khû tawîyê nêdînnê.“

5. hârî ahmîq shî we vîr. vîrgî hâr dî hâkî hêri gurêti, hâr dâ dîd. hêri vâ: „tû sînd wînd; az tawî tû nêkînnê. tî qîî mî wînnî?“ vîrgî vâ: „mî tîrâ nêvî: bê hâlîkânî tû az dîstî khû tawîyê nêdînnê?“ hâr kîstî û wîrd.

6. bîdî jêî kutik amâ. lûi vîrî kutiki shî, vâ: „berâ kutik! zhû qazî mâ sîrd amâ. hêri zêrnâ jîndî; vîrgî amâ. hâr wîrd.“ kutiki vâ: „jîni mîn û tû wâsh bê!“

II.

1. zhû vîrgî, zhû lûi, zhû hâsh bî berâi ji. shî, gêrâi, zhû bîz, zhû bîziâ îrt; zhû argûsh îrt.

2. hâsh vîrgî-râ vâ: „mîr bîr kî!“ vîrgî vâ: „bîz sêpîrî tû, bîziâ tîshî tû, argûsh shâmî tû!“ zhû lûb dâ vîrgî rê. vîrgî kîstî.

3. lû-râ vâ: „mîrê bîr kî!“ lû vâ: „sîrê çîmînnê mî sîrê, mîrê mî! pîrîzî tî-rî! mîrê lîzîmê nîê.“

4. hâshî vâ: „tî çî wînnî?“ lû vâ: „lêqîlî zîrî mî-rê.“ hâshî vâ: „tû nâ îqîlî tû kîmî-râ gurêti?“ vâ: „mî bîcê rîp-râ gurêti.“

5. wîrîshî wî shî. hâshî vâ: „berâk lû, az vîshînnê!“ lû vâ: „mî zhû çîmê khû vîl u wîrdî.“

6. hâshî vâ: „zhê çîmê mîzhî vîj, az bîrî!“ zhû çîmê hâshî vîl, dâ ji; wîrd.

7. tînjâ shî, vâ: çîmê mîn û bînîz vîj, az bîrî!“ hâr dî çîmê hâshî bî kîr. lû hâsh bîrdî sêri zhû kîî. dâ wîr. rîmîî, khîlîyîî.

III.

1. Āzār zāmān Nāmrūtīt putkhānā bāshī bī. rāmījān rāmīl āsht: hēr ēi mārđīm āmshōū shōrō jini khū hāt, kām zuriāt jirā pējdā bi, dinyā fāth kānnō. Nāmrūt āyā shōū bāgēi nārō.

2. Āzār vājidā dāvrī'ā. āsnāi dāvrī'āt shi jiniē khū hāt. jirā hazrāti Ibrāhīm pējdā bi.

3. shāsh āsh riārd. hazrāti Ibrāhīm dādī yi shōū ārd tābār. aynyā astirāna: „īni rabbī māō.“ bāji aynyā āshana ra, vā: „īni rabbī māō.“ bāji aynyā: „īni pēvū gērēni. vā: „īni rabbī mā nō.“

4. bāji dādī yi bārd mughārāb. nārō. kōt hād bulughē. yō tavīf pējdā kāvd. nāt wātā tālafātē virāshht. khābār dā Nāmrūt. Nāmrūt zhī gērā, dī, ārt, kārd zindān.

5. zāmānēk au hēnātūt shī. kēināi Nāmrūt shī zindāna, wāt, ārt. zhō mekhāfā virāshht, gurūt. rāmā.

IV.

1. Hazrāti Sulāimān rōjāk tājri ārdi pē sārō. jirā pārsā, vā: „shimā-rā kāmī zōf 'āmīr kārdō?“ tājran vā: „qalāi gūnit zhū qartāl āstō, zōf āmr kārd.“ hazrāti Sulāimāni tājranā vā: „shōrēn, biārēn!“

2. zhū tājri shi qartāli hāt, vā: „hazrāti Sulāimān vāndā tū dānō.“ qartāl āmā. hazrāti Sulāimāni jirā pārs kārd, vā: „tū cānd āmr kārdō?“ qartāli vā: „mī hīr sār sār āmr kārdō.“ hazrāti Sulāimāni vā: „tū pilēr ēō āstō?“ vā: „qalāi Khēbār-dī zhū qartāl āstō; zōf āmr kārd.“ hazrāti Sulāimāni vā: „shō, āyi qartāli biā!“

3. qartāl shī, ārd. hazrāti Sulāimāni jirā pārs kārd, vā: „tū cānd āmr kārdō?“ vā: „cār sār sār mī āmr kārdō.“ hazrāti Sulāimāni vā: „tū dinyād ēi dīō?“

4. qartāli vā: „rōjāk āz biā bārz: dinyā mī vārd bi āndi zhū hāk. āz aynyāyā: ōrtēi dāngizi sipīd ēik bārāk'ānnō. āzō jōrd āmāyā wāt. āz ōnyāyā: zhū kōshk-ā. āz shīā, sār nishtā. āz ōnyāyā: kōshk-rā zhū kāryāi zārdāyā, zhū kāryāi sāmryā. mī dī: zhū mārđimi pīr āmā tābār, mīri zhū dāvā ārd, nā rō. mī wārd, āz āmāyā.

5. āz dī sār sār vinārtā, hānji shīā. kōshk sār nishtā. mī dī: lāji āi mārđimi āmā tābār. mīri zhū bizū ārd, nā rō. mī wārd, āz āmāyā.

6. sār sār shī; āz hānji shīā. sēri kōshkā nishtā. mī dī: tōrni āi

mārđim āmā tābār. zhū tifāng hāū dāstid-ō. ārt, mī bikishō. āz rāmāyā. mī āndi ēi dinyā-rā dī. lāzzāti insāni ēinyō.“

V.

1. hīrā mārđimi shī zhū rē-rā. hazrāti Khidīr rāshht āmā. vā: „shimā shōni kōti?“ vā: „mā shōni, pārd qazānj kānni.“ hazrāti Khidīr vā: „shimā pārdā pēi sār kānni?“

2. zhū mārđimi vā: „āz khū-ri ānā pēi zhū jiniā sālih gānnā.“ zhū vā: „āz ānā pēi bānnā shēkh islām.“ āi hīrini vā: „āz ānā pēi bānnā pāshā.“

3. hazrāti Khidīri zhū kāghiti dā mārđimi vārini; tāin wāl dāi mārđimi diyini; zhū ākhēā zi dā mārđimi hīrini.

4. hazrāti Khidīri vā: „mīr sōnd bā'āni: hār ēik hāqq dā shimā, shimā cāwi-rā tēpiā nēdi!“ hīrē hamīniz jirē sōnd wānd. hazrāti Khidīri vā: „shōrēn kiyanī khū!“ hār gi zhū shī kāyi khū.

5. au mārđimū kāghit tēi bi, shōū wurisht; biō ālām. au mārđimū wālā tēi, wurishti; ayniā khiznēi ārdi pēro jirā āisēni. au mārđimū ākhēā tē, shōū wurishti; ayniā: kisiki [oder: pēlāki] yi biō piri pārdi.

6. mārđimi vārni bi shēkh islām. mārđimi diyini khō-ri zhū jiniā sālih girōt. mārđimi hīrin bi pāshā.

7. hāqqi āmr kārd, hazrāti Khidīri vā: „shōū hīrā hamā mārđimān hijāribān!“

8. hazrāti Khidīr shī qōnākhī shēkh islāmī, kōt bālki zhū fuqārī. shī zārā. shēkh islāmī vā: „tū ēi gērēni?“ vā: „āz ōmāyā, tū dārs biāi mī.“ shēkh islāmī vā: „shō! tū itātī kārdi pās.

9. kōt tābār, shī. zhū kāghitū dā bi shēkh islām, ōrā [= jirā] gurōt. shēkh islām hānji bi jāhīl, tavāi nēzānā. pādishāi tākhtrā shēkh islām nā rō.

10. hazrāti Khidīri shī kēi pāshāi, shī zārā. pāshāi vā: „tū ēi gērēni?“ vā: „āz jāqir-ā; cānd rōji mī wēyā k'!“ pāshāi vā: „shō! jūi tū ēinyō.“

11. hazrāti Khidīri āyā wālāk dāi bi jī, tirā gurōt; wizi bi faqīr.

12. shī kēi āi mārđimi jiniā sālih wāshht. bēri zhī kārd ā, sālām dā. jiniāki vā: „tū kām-i?“ vā: „āz rēyān-ā. āz āmāyā, tū cānd rōji meqāti mī bēkiri.“ jinėki vā: „tū sarō ēināni mī sār āmāi.“

13. nisht rō. jinėki kinji zhē tirā vātī, kinji nāvāi dāi pīrā. mārđi yāi shānd āmā. vā: „īni kāmō?“ jinėki vā: „ghārīb-ō. cānd rōji mī kānni wēyā!“ mārđi jinėki vā: „tū zōf hōl kārdā.“

14. hazrâti Khidir khú kârd âshk'rá. vâ: „âz hazrâti Khidirâ, râyâ-râ âz râshiti shimâ âmâyâ. mi shimâ hâr gi zhûi çiki dâ. âz âmâyâ, mi ambâzi tû tâjribâ kârdi. sözi khû sârô nê-vinârti. mi amânâti khû jirâ girâti; inâzi tôri. ti lâyâqi; sözi khû sâr vinârti. hâqq tirâ râziô.“

VI.

1. 'Abdullâh lâji Mubârâki shi hâf. hâfi kârd. kôl râ, zhû hön dî. hönâdi jirâ vâ: „vürz, shô Baghdâd, vâra mi selâmân Bâhrâmî mäjüsîk!“

2. vâ: „âz wârishtâ, shîâ Baghdâd. âz gêrâyâ; mi Bâhrâmî mäjüsî dî.“

3. mi vâ: „tû hómâi-rê çî hól kârd?“ mirâ vâ: „âz hâr rôf zhû dînü nâvâ vâjânâ.“ mi vâ: „inâ gâi râbbîâ hól nêô.“

4. mi vâ: „hîni tû hât çî hól âstô?“ vâ: „çihâr kêinêi mi âsti; çihâriz lâji mi âsti. mi kêinêi khû dâi lâjâni khû.“ mi vâ: „inâzi hât nêô.“

5. mi vâ: „hîni çî âstô tû hât?“ vâ: „zhû kêndî minâ; zâf rind bî. çô sê yâi mi rind nê'di, âz bidî ji. mi khôri mârâ kârd. âz shô shîâ hât.“

6. mi dî: zhû pîri âmâyî zârâ. çirâi khû ârdi, çirâi mâ-râ vîsti tê, shî. mi vâ: „nûbu, inâ pîri dizdi bû, khâbâr bidô, dizdân bîri. mâli mi bâri!“

7. âz wârishtâ, dim shîâ. pîr shi kâyi khû. mi gôshdârî kârd; qifidî bârmâi, vâ: „tû gâi mârê nân nê'ardô?“ pîr vâ: „âz shîâ kâyi Bâhrâmî mäjüsî. âz hómâi-râ târsâyâ, jirâ çî bû'âzi, biâri.“

8. Bâhrâmî mäjüsî vâ: „âz û jâ-râ gêrâ â. âmâyâ kâyi khû. mi nân gurôti, bârdi, dâ qifâni pîri.“

9. mi vâ: „qâi hómâyâ hól inâyâ tu kârdâ. tû-rê mizhdâni: ti khâlisâyî.“

10. Bâhrâmî mäjüsî imân ârt, mârd.

VII.

1. hâkîm Luqmân nâmâ yi Jâmäsâb bi. hêtimib, yô dâdiê khû bi. dâ wândish; nêwând. bârd wâstâi hât; tawâi nêmüsâ. dâdi yi yiri yô hâr gurôt. khôri shîn(i), kôli ârd.

2. rôjak âmbâzân shî kôli. vâran vâra. kôti bini zhu kârâ. Jâmäsâb yô qirsh gurôt, ârd kând. yô têtîl rêjiây. ôniâ: yô qâyî pîr iingimîô.

3. Jâmäsâb âmbâzâni khû-râ vâ: „âz vâjânâ. shimâ bâren, bêrôshên mâ piâr!“ Jâmäsâbi vât; âmbâzân bârd, rôt.

4. pîni qâidiây. Jâmäsâb shi bini gôl. âmbâzânâ vâ: „mi bânjên diâr!“ âmbâzân nî-ând. zhû kârâ nâ gôl sâr, shî.

5. Jâmäsâb tâdâ bârmâ; nêshkâ bêrô diâr. zhû zângûâ tê bi; gurôt, kishtê qâyî kând. zhû qûl bi â; shî zârâ.

6. âuniâ: wilâte mârânô. shâi mârân zhû tâkhti sârô nisht rô. selâm dâ. shâi mârân vâ: „alfikim sâlâm, Jâmäsâb! ti khêr âmâi! sârô çimâni mi sâr âmêi!“ vâ: „bê jôr!“ Jâmäsâb shi jôr, tâkhti sârô nisht rô. qâli kârdi.

7. di sâri rinârt. rôjak Jâmäsâbi vâ: „âzô shinnâ wulâti khû; ti mi bêsh(i)ray!“ shâi mârân vâ: „âz önniât nêkännâ; ti bânni sâbâbi mârgi mi.“ Jâmäsâbi vâ: „fîidâ nêdânô. gârâk ti mi bêshê“i!“ shâi mârân vâ: „mîri sônd bû'ân, ti çâi nêvûji!“ jiri sônd wând.

8. shâi âmri mârân kârd, vâ: „Jâmäsâbi bâren tâbâr!“ zhû mâri Jâmäsâb gurôt, bârd tâbâr. Jâmäsâb shi kâj khû. zâmânêk rinârt.

9. zhû ilât khâlîfâyî zâmânid (-it) pêdâ bi. hâkîmi ârdi pê sârô. vâ: „mi wâsh kiriân!“ hâkimân vâ: „dârmânî tû çinyô ghêraj rônî shâi mârân.“

10. khâlîfâyî âmri kârd, vâ: „kâm môrdimik shâi mârân diô, biâren mi hât!“ gêrâi, môrdimi ârdi pê sârô, pêrô-zi kârdi zit.

11. Jâmäsâbiz bârd. kinji yi vâti. âuniâ: lâshi Jâmäsâbi biâ bâlâk.

12. vâ: „tû shâi mârân diô!“ Jâmäsâbi vâ: „mi nêdiô.“ khâlîfâyî vâ: „âzô milî tû dând pîrô! mirâ vâj!“ nâçâr mând, vâ: „bêren, mâ shim! âz shimâ mofni.“

13. shî. jâduk tirâ âmâ tâbâr, shî üjâi sârô. vâ: „hâû! itîâ!“ di khôjâi nishti rô, wând.

14. shâi âmâ tâbâr, âuniâ, Jâmäsâb di. vâ: „çirâ tû âz môtâ ji?“ Jâmäsâbi vâ: „âz zôr ârdâ.“ shâi vâ: „mîn khô pistân-k! âz tawâi tû nêkännâ.“ Jâmäsâb kârd khô pistân. âmêi.

15. Jâmäsâbi-râ vâ: „mi bânni, sârâ birnânnî, mi kânnî hördi, mi girênânnî. hirê finjâni rônî mi vâjânî. finjâna vârinî âghûâ; finjâni diyini dârmân-ô; dâni khâlîfâyî; finjâni hirîni hâr kâm bôrô, bânno hâkîm. ti rind bônî! finjâna vârin tû vâr nânô

rô; finjâni hirin hâkîm khû vâ r nânô rô. hin bik: finjâna vârinî ti bidî hâkîmî! finjâni hirini ti bôri!"

16. ânâ vâ. shî shâristân, hâkîm ârd. shâ sarâ birnâ, kârd wurdî, girêinâ. hirê finjâni rôni yi vât.

17. finjâna vârinî Jâmäsâbi vârd nâ rô. finjâni diyîni dâ khâlîfâ. finjâni hirini khû vâ r nâ rô.

18. hâkîmî vâri khû çâr nâ; Jâmäsâbi finjâna vârinî yi vâ r nâ rô. finjâni hirini gurôt, wârd. hâkîmîz finjâna vârin wârd, mârd. khâlîfâ bi wâsh. Jâmäsâb ini sâbâb-râ bi hâkîm Luqmân.

VIII.

1. di berâi yi bi. yô berâ shî askâr. jinîê khû tâslîmî berâi khû kârd. shî askâr.

2. sârek vinârt. berâi jinîê-râ vâ: „bê mi-di! gurô pís bék! jinî vâ: „âz nekânâ.“ âi mârdîmî vâ: „âz bôtân tû kânâ.“

3. wurisht, shî qâdî hât. vâ: „vêvê mi zind kârdâ.“ qâdî vâ: „bâ! mâ râjîm békîm!“ shî, ârd. râjîm kârd. kârê dâi pirîûâ jâ vârdâi, shî.

4. shôû yô kârân amâ, shî. yô tûjâr auniâ: yô nâlî yânâ. shî hât. yô jinîâ râjîm kârdâ, nî^awâsh-â. gurôt, shî.

5. vâ: „ti wâi min-â. âz tû kânâ wâyâ [= wêyâ].“ bârd kâvî khû, çând sâri kârd wêyâ.

6. yô khizmâkâri yi bi. jinî-râ vâ: „bê mi-di! gurân bék!“ jinî vâ: „âz nekânâ!“ khizmâkâr shôû wurisht, lâji âghâi khû sarâ birnâ, kârda gunî^a vist jinîki jê^b.

7. sêr sibâi wurishtî wâ, auniâi: lâji âghâi sarâ birnâ. gêrâi, vâi: „kâmi kârdô?“ shî kârda gunîni jinîk jêb-id dî. khizmâkâri vâ: „inâ jinî sarâ birnâ.“

8. âghâi zânâ: khizmâkâri ini gurâ kârdô, bôtân jinîk kânâ. âghâi di sê qurish dâ jinîk, vâ: „khû-rê big^a, shâ^a!“ gurôt, shî.

9. râshî yô mârdîm amâi. di mârdîmân âshô dâr. vâ: „shimâ qâi ini mârdîm âshô dâr?“ vâ: „dî sê qurish dênî mâ sârô.“ jinîki vât di sê qurish, dâ jê. ay mârdîm dâr-râ nâ rô.

10. jinîk shî. ay mârdîm kôt dim. vâ: „ti shinnâ çâ?“ vâ: „tô-rê çî lâzim-ô?“ vâ: „gârâk ti mi bîjiri!“ vâ: „âz tû nigânâ!“ vâ: „ti mi nigânâ, qâi âz dâr-râ nâ rô?“ vâ: „gunêi mi tû amâ, mi ti nâi rô.“

11. hur di piâ shî vâri gâmi. âi mârdîmî gâmi^{jî}-râ vâ: „ina jâridî min-â; âz rôshânâ tû.“ yâi vâ: „bôtân mi kânâ.“ çârâ nêdî. rôl gâmi^{jî}. gâmi shî miânî çik^a. hawâi dâ pi-rîûâ, gâmi

shikî. pêro khânâkiâi. jinî yô takhlî sâr mând.

12. shî, yô shâristânîd wâjiâi. kinji jâmêrdân girôti pirâ. shî çârshâi mi^aân. pâdishâi âi wilâti mârdîb. yô tîrê yi bi. vâ r dâin râ. nîshî kâmi sârâyâ, çu^a kârdî^an pâdishâ. tîr amâi, nîshî jinîk sârâyâ. bi pâdishâ.

13. du^ai yâi qabûl bin^a. çând ni^awêshî dinyâ-di bi, pêrd omâin^a yâi hât. du^a kârdî^an; yi binî wâsh.

14. mêrdâi yâi askâr-râ amâ. vâ: „jinî mi çâyâ?“ berâi vâ: „gurô pís kârd. mâ bârd, râjîm kârd; mârd. jinî tû wâsh^a bô!“

15. sârek vinârt. çimi berâi yi bi kôri. vâ: mi bâr^a pâdishâi hât, du^a békîrô, çimi mi wâshî bi!“

16. gurôt û shî. rêyâ-râ râshî âi khizmâkâri âghâi amâi. dâstî yi bi sâgâti. vâ: „ti shinni çâ?“ vâ: „âz shinnâ pâdishâi hât, mirê du^a békîrô, âz wâsh^a bi.“ vâ: „mâ zî shinni.“

17. tâin jâ shî, ay mârdîmök dâr râ nâ bi rô râshî amâ. vâ: „shimâ shinni çâ?“ vâ: „mâ shinni pâdishâi hât.“ vâ: „âzi yânâ. zhâni khârâb mi-di pêdâ biô.“

18. hirê hamâzi shî pâdishâi hât. pâdishâ auniâ, hirê hamâzi shinâsinâi. hê vâri vistôrâi khû-râ vâ: „qusûri tû çîô?“ ni^avâ. vâ: „mâ sharmê, râj, ti wâshîb!“

19. nâçâr mând, vâ: „rî^a mi berâi mi-râ si^a bô! ini berâi mi shî askâr. yô jinî^a yâ zâf rind bi. tâslîm mi kârd. rôjâk mi vâ: „bê mi-di! gurô pís bék!“ ni^akârd. âz shîâ, mi qâdî râ vâ: „vêvê mi gurô pís kârdô.“ qâdî ârd, râjîm kârd, mârd.“

20. mêrdâi yâiz gôshtârî kârdî^an. yô âkh ânt. pâdishâi du^ai kârd. çimi yi bi wâshî.

21. khizmâkâri-râ vâ: „tû çî qusûr kârd?“ vâ: „âghâi mi yô bêsilmâ ârd. mi vâ: „bê mi-di! gurô pís bék!“ ni^akârd. mi lâji âghâi khû sarâ birnâ. mi kârdâ gunî^a kârd yâi jêb. qusûri mi inyô.“

22. âghâi yi zî hâtîb, gôshtârî kârdî^an. du^ai kârd. dâstî yizi bi wâshî.

23. ay mârdîmû dâr-râ nâ bi rô. vâ: „tû çî qusûr kârdô?“ vâ: „dêndârâni mi âz âshâ dâr. yô jinî râshî mâ amâi. dênî mi dâ âz nâ rô. shî. âz kôtâ dim. mi vâ: „ti gârâk mi bîjiri!“ vâ: „âz tû nigânâ!“ mâ shî vâri gâmi. mi rû^at (oder rôl) wahâri gâmi. mi vâ: „jâridî min-â.“ qusûri mi inyô.“

24. du^ai kârd. wizi bi wâsh. pêrd shî. mêrdâi khû nêvârdâ shû^arâ. vâ: „ti rindi. mirê khizmât bék! âz âilighî tû dâdâ.“

hät vinárt: cánd róji khizmat kárd.

25. rójakí pädishái ái márdimi-rá vá: „ti jiníc khú vini, shiná-sinánni?“ vá: „bálé; az shinásinánná.“ ái márdimi vá: „pádishá! ágär ti pädishá nichin, mi vátén, ti jiní min-á. ti mánáni jiní mi. ti pädishái; háviz jámêrdi.“ pädishái vá: „az jiní tú-á. tu áshnáwút, berái tú sá vá. ini gurdi pérú yi mi sárd árdi.“

26. wurisht, kinji khú váti, dáí mêrdái khú. tákhti khú zi dá jí, kárd pädishái. mirádi khú di.

IX.

1. yó tufár bí. rójak wurisht wá, bázigáni khú gurót, shi, yó sháristánid ná ró. shi yó qahwá. óniá: vári qahwédi yó háuz ástá. cánd tufári sár nishti ró. wizi shi nisht ró.

2. óniá zárdi áuk-rá, yó súrát tádá di. ái tufáráná pársá: „iná éi súrát-á?“ tufárán vá: „iná káinái yó páshá-yá. qónákhi yái qahwi sár-ó. róji di di sa'áti yánná vári pánjárá, nishánná ró. súráti yái dáná áuk. má pérú zári kóti yái. má gurdi khú qái yáyá tárk kárd. máli má pérú qái yáyá shi. má nêshkái bú ázim.“

3. ái tufári vá: „miri bú ázên!“ inin vá: „máli tú záf ástó?“ vá: „pánjás hánzár máli mi ástó.“ shi, páshái-rá wáshl. páshái dá jí. máli yi pér ti-rá gurót.

4. cánd sári újá vinárt. rójek vá: „az shinná wiláté khú.“ vistóré yi ti-rá vá: „máshú!“ mi hát vind!“ vá: „cárá éinyó; az shinná!“ vistóré yi éayrás qátir mál bár kárd, dá jí. sháwít wiláti yi. jiníc khú ú máli khú gurót, shi.

5. di sévi vinárt. rójek jiníc khú-rá vá: „ázó shinná tufárdi.“ jiní yi vá: shú!“ wurisht, máli khú qátirán bár kárd, shi.

6. rásái yó sháristán, máli khú hárd, khánd ná ró. ayniá: khánji áma hát. vá: „márhábá! cá-rá yánni, ághá?“ vá: „az áma tufárdi.“

7. shánd bí. tufári ámdí péi sár. ini tufári zhú dismál! jiní yi dáí bí jí. vistí bí khú jiáb. jiní yi kól véri, dismál vái, ayniá ti-rá. yó ákh ánt, vist khú jiáb.

8. khánji vá: „iná dismáli dósté min-á. tú cá-rá árdá?“ yi khánji-rá vá: „táras! dismálé jiní min-á.“ khánji vá: „az ti má shárt kánni: az shinná káyi tú. ágär mí yó nisháni jiníc tú árd, ti ini máli khú bidí mí! jiníc tú khú-rá dósté min-á. míg níárd, az ini kháni khú piá máliá dánó tú.“

9. árd ána, shárt kárd. khánji wurisht, shi káyyá. shi vári béri. bár kuá. béslimá ámdí péi béri. dás altúni, dáí jí, shi.

10. rózh bún hánji áma; bár kuá. béslimá ámdí péi béri. vist altún rát, dá jí. béslimá vá: „ti kámi?“ vá: „hál káfiát mi ána-ó.“ bislimá vá: „ti vání sá?“ yi vá: „pácái (oder: páci) khánim-rá yó párcá ti-rá béki, miré bú! éayrás altún dáná tú!“

11. béslimá shi zará. pácái khánim-rá yó fálká kárd. árd, dá jí. gurót ú shi. shi mêrdái khánim hát. ay fálká mói jí. tufár ayniá ti-rá: rásht-á. khánji máli yi pérú ti-rá gurót.

12. khizmakári khú sháwiti kiyá, vá: „ázi níná. khánimi khú-rá wáji: „ini éi gurá tú mí kárd?“ khizmakári shi kiyá. tufár ríshán mánd. shi, yó kulácíri shágirtí kárd.

13. khánim khizmakáráná vá: „shóren káyi bábi mí! miri hiris nóu khizmakárán béshau!“ khizmakári shi káyi bábi yái, vá: „kéinái tú hiris nóu khizmakári tú-rá wázánná.“ dáí jí. yin guróti, ámdí.

14. khánim wurisht, kinji jámêrdán guróti pirá. hiris ú nó khizmakári guráti, shi kháni ái khánji. khánji shánd áma hát; vá: „ághá, bé! má khomár bikim!“ khánim vá: „yó shárti min ú tú ástó. má shárt bikim bádi jó má khomár bikim!“ khánji vá: „vá bó!“

15. khánim vá: „má ráqi bárim! kám hé véri bí sarkhósh, ái máli khú bidó ái bini!“ sháwít, ráqi árd. khánim khizmakár-rá vá: „shúshó yó dáik bidí yi; shúshó yó bidí mí!“ khizmakári kárd dá, dá jí. khánji bí sarkhósh, kót. khánim timáni khánji váti, móre khú kárd súr, ná páshtíá.

16. wurisht wá khánji. vá: „kám hé véri sarkhósh bí?“ khizmakári vá: „ághái mí hé véri sarkhósh bí.“ khánji vá: „máli tú az gánná.“ khánim vá: „az qául né-kánná! tí kóléi min-i. éi máli kólí bibó, ághái vó. má shimá shár-át!“

17. shi mistí hát, pársái. mistí vá: „bálé! éi máli kólí bibó, ághái vó. khánji vá: „az kóléi tú ní!“ khánim vá: „páshté khú zítik!“ kárd zít. mistí ayniá: móri khánim gináo piró (oder: pirúá). mistí vá: „máli tú éi bebó, ághái yó; tízi kóléi yi.“

18. khánim ámdí, máli khánji pérú gurát, qátirán bár kárd khánji bást, gurót, shé. kishtái sháristánid ná ró. khizmakár sháwít éarshái, vá: „shó! ághái khú já k!“

19. khizmakár shi, éarsháid gérá. ayniá: ághái yi háu dikáni yó kálácí-di shágird-ó. shi hát. yi khizmakár nêshinásiná. kálácí-rá vá khizmakári: „táini góshl bidí ini shágirti khú! wá bigiró, biáro ághái miri!“ kálácí táin góshl dá shágirt, árd ághái hát.

20. khánim ayniái, ti-rá shinásiná. vá: „bé mí hát, khizmakár

vind!" vā: „az yānnā.“ firāqi kālāčī bārd, dāi jī. āmā khānīm hāt. kinji tāmīz dās pirā. yō āstōr dā jī. nisht wā. shī. khānjīz hāy tūyō. shī kishtāy bāni khū.

21. mērdī vā: „āz nīnā. jinī vā: „qāš nīnī?“ vā: „mi tōbbā kārdō.“ vā: „tī qāš tōbbā kārdō?“ vā: „āz tujār biā. rōjāk mi māli khū gurōt; āz shīā yō shāristān. shīā khāni inī khānjī. min ū khānjī mā shārt kārd. vā: „jinī tū dōstē min-ā.“ mi vā: „shūā kāyī mi! yō nishāni jinī mi tū ārd, āz māli khū dānā tū.“ khānjī shī kāyī mi. āmā, yō fālqāy pācēy jinī mi tūyō. māli mi mi-rā gurāt; āz tēnā mōndā. mi khizmākāri khū shāwīli kiyā. āz shīā dikāni kūtāri dī mi khizmāt kārdī*ān. tī āmāy āz ārdā. hattān itīā āz āmāyā; juārvāt āz nīnā. mi tōbbā kārdō.“

22. āghāi didi qāmēi dāi pirūā. girōt, bārd kiyā. khānīm shī juār (oder: jōr). kinji jāmērdān vātī, kinji khū gurāt pirā. khizmākār-rā vā: „vāndā āghāi khū bīdi, wā bērdō jōr!“ khizmākāri vān dā; āmā jōr.

23. vā: „tī qāy mīrā hērs bi?“ vā: „tī zānā, tū čī gurāy kārdī.“ vā: „mi gurāy nē-kārdī.“ vā: qahwāyī dōsti tūyō.“ vā: „vāndā jī dī!“ vāndā jī dā. qahwāyī) āmā.

24. khānīm vā: „khānjī! rāsht vāy! tu fālqāy pācē mi čārā bārd?“ khānjī vā: „āz āmāyā pēi bāri shimā; mi bār kuā. bēstimāz āmāy tābār. mi čayrās altūn dā jī. āmāy, fālqāy pācēy tū ti-rā kārd, ārd, dā mi; mizi bārd, mōt mērdāy tū. māli yī mi jī-rā girōt. mi bōtān tū kārd.“

25. khānīm mērdāy khū-rā vā: „inī khānjī bār j'ēr! bēstimāz bār hāt! hur dīn' piā sarā bēbirn!“ khānjī bārd j'ēr; bēstimāz bārd hāt. hur dī sarā birnāi.

X.

1. Nasreddin khōjā rōjāk hēri khū gurōti, shī jāčēk. dās hēri yī bi. nishtib zhū hēri khū. hēri khū āmārtiān. nō hēri jī bi. āmāyini wār. āmārtiān dās tānē. nishtē jī, āmārtiān: nō tānē.

2. zhū mārdim āmā, jirā vā: „tī sūkāni!“ vā: „āz hārāni khū āmārānnā; dās tānē. āz nishānnā jī; nō tānē. inī mōrdimī vā: „inā yā-g tī nishtī jī, tū nīāmārtā.“

3. khōjā qunyā: sōzi inī mārdimī rāsht-ō. bā jī khōjā āmā wār, jubāy khū āsht hēri sārō, shī, dāsmāyī bīgirō.

4. zhū mārdim jubāy khōjāy dīznā. khōjā āmā: jubāy činyō. jilē hēri gurāt, nā khū črmā sārō. hēri-rā vā: „jāni tū shūārō (oder: shōrō)! tī jubāy mi nīāri, āz jile tū nē-dānā!“

XI.

1. khōjā Nasreddin khōri zhū hōgā qarpūzi rāmīt. zhū hōgā zi rabī-ri rāmīt. khōjā meqāti hēgāi khū bīni. hōgāi hōmāi gōshi jī niānāini. hōgāi hōmāi hōl bi; hōgāi zhī niābi.

2. shō wārisht, shī, dizdī bārāy rabbī. zhū čuād kārd piri qarpūzi. čōi khū kārdi khū pāshtī rō. āmā vēri bēri, kārdig shōru zārā. čōi zhī kōti bār-rā; nēshkā shōru zārā.

3. vā: „qāi rabbī āz tūpishtā.“ hērs bi, vā: „čī gāni tū shī?“ čuāle qarpūzān khū pāsht-rā āsht. khōjā pēi qunyā: čāu činyō. vā: „āzō gēz biā, mi nizānā.“

XII.

1. khōjā Nasreddin rōjāk mārdimī hukmāti dāwāt kārdi. vā: „bīrēn kēi mi! āz shimā-ri zhū biz sārā birnānnā.“

2. khōjā shī kōyā (oder: kiyā), jinīē khō-rā vā: mi mōrdimī hukmātē dāwāt kārdi. mi dimī yānni. tū bār hēqafilni! āzō shinnā sēri bēriā, nishānnā rō. mārdimī hukmātī yānni pēi bēri, mi pāvrs kōnni, tī vāy: „khōjā itīā niō!“

3. khōjā shī sēri bēriā, shāwākit nisht rō. mārdimī hukmātī āmāi pēi bēri, vā: „khōjā čāō?“ jinīē khōjāi vāni nēkārd. khōjāi jō-rā vān dā, vā: „shimā čī gērēni?“ vā: „mā āmāi dāwāt.“ khōjāi vā: „khōjā itīā niō. shōrēn!“ i shī.

XIII.

1. zhū jinēi zhū dōsti khū bi. dōst' rā vā: „āzō mērdāi khū shāwānnā sūki. tī dimī shō! zhū dūbārā pēi bīk', āz tōri māni!“

2. jinēki zhū māngā dāi mērdēki khū, vā: „bār, bērdōsh! pē sōl bīg, kirwās bīg, āshkizhān bīg, bīā!“

3. mērdāki vā: „āz khū kōnnā vīni; zhū kōčiki mi vārā-k!“ jinēki ārd zhū kōčik, kārd vārā.

4. māngā-zi girōti, shī. črtē rēyī-di kōt rā. dōst dimi shī. māngā jirā girōt; kōčik-iz kārd khū vārā. shī bājēr, māngā rōti.

5. mērdāy jinī wurisht: kōčik ū māngā činyi. dōst dimi shī. dōst dī, ōniā: kōčik vār-ō. vā: „inī āz-ō, lā āz kām-ā?“ dimi gērā. dōsti sōl gurōt, kirwās gurōt, āshkijī girōt. hēti kīā āmā.

6. mērdāy jinēki dimi āmā, qunyā: dōsti jinī yī shī kēyā. vā: „āzi shōri, āmshōu vīndāri, sibā wūrzi, bīgērī, hālā āz kāmā!“

7. zhū dāurēsh shī zārā; mērdāy jinēki shī zārā. piā kōti rā. mērdāy jinēki shōu wurisht, vā: „āzō shōri zhū wulāti ghārībī! āz nēzānā, āz kāmā.“

8. kúri dauréshí ghálát ná khú sár. shí sári zhú áuk. auniá áuk-rá, kúri dauréshí táddá dí. rá: „éimé mí kóri b'! az daurésh-á. éirá mí khú neshínúsíná?“ háli mórdimi khéinti ingyó.

XIV.

1. zhú márdim khóri shí, khábitá. pánsái qurúsh qázáné kárd. párdí khó bárdi zhú márdimi píli hát, návi ró.

2. dí sári vinárt. háde jói shí, párdí khú wáshí. dí mórdimi wá: „párdí tú éinyi.“ wahári párdán shí véri zhú désit, nisht ró.

3. zhú khánim wáta ámayí, wá: „éirá tú ítá nishti ró?“ wá: „párdí mí zhú márdimi hát-ó; néddánó.“

4. jiné wá: „ázó shóri tóri ji-rá bígiri!“ wá: „az shinná zará. tí mí dim bé! az béslimái khú támé kánná, yá-zi béru zará. az tú-rá wáná: „tú é'ámás zará?“ tí wáji: „párdí mí háni ini mórdimi.“ az párdáni tú ji-rá génd, dáná tú.“

5. jinák ánd wá, shí zará. mértiki wá: „tí éi ámayá zará?“ wá: „mórdí mí shíú askár: az khóri tú génd.“

6. áuniyái: wahári párdán ámá zará. jinákí wá: „tí éi ámdí?“ wá: „párdí mí háni ini mórdimi hát.“ jinéki dí mórdimi-rá wá: „párdáni ini bédi ji!“ márdimi párdí zhi dáí ji.

7. béslimás ámái zará. jinéki wá: „tí éi ámdí zará?“ béslimá wá: „mórdí tú askár-rá ámá.“

8. jinék wárishti pái, kái kárd. wahári párdán kái kárd. béslimás kái kárd. ay márdim párdí háti náyibi ró, wizi wárishti, kái kárd.

9. jinéki ái mórdimi rá wá: „mórdí mín ámó; az kái kánná. ághái béslimái mín-ó; jó-rá yá-zi kái kánná. ini mórdimíz párdí khú guróti; kái kánnó. tí éirá kái kánni?“

10. yi-zi wá: „az éirái ráshti ini kái náámáyá.“

XV.

1. yó márdim khóri záwíjá zhú jiná, árd. sózi khú kárdi yó: mérdí jinéi khú-rá wá: „sárid yó gáránk az yánná tú hát. wá: „wá bó!“

2. mérdá áyá shóu shí jinté khú hát. sár bí tamám, jiri yó láj bí. námái yi ná pá Ahmád.

3. hánji shí jinté khú hát. sáréi díyin jiri yó láj bí. námái yi-zi ná pá Ahmád.

4. sáré hírin mérdá hánji kárd shú^oró jinté khú hát. zhú mémáni khú bí. mérdá shí tábár. mémán wurishti, shí, kót jiné wá.

5. mérdá tábár-rá ámá, shí jái jinté khú sár. jinté tirá wá: „tí iná háli ámdí. ádáti má yó gáráng-á. tí qáí khú wárá kárdó?“ mérdí záná: mémán shíó kóto wá. wángi khú nékard.

6. sár bí tamám. jiri yó ná láj bí. námái yi-zi ná pá Ahmád.

7. mérik ní^owásh kót. jinté khóri wesiát kárd, wá: „máli mí Ahmád búró, Ahmád búró, Ahmád níwro!“ márd.

8. híré láji yi-zi bí píli. dáwái máli kárd. yi wá: „báre tú táddá éinyá.“ dí bini wá: „báre tú táddá éinyá.“ híré hamázi wurishti, shí shár'át.

9. réyá-rá shí; zhú márdim rásht ámd. wá: „yó dáwái mí bíá vini. shimá nédi wá?“ berái qíji wá: „mí díá.“ wahári dáwá wá: „sintn-á?“ wá: „éimi yái zhú kór-ó.“ wá: „bále.“ berái díyini wá: „bóce yái gólib.“ berái híriní wá: báre yái sháráb bí.“

10. wahári dáwá wá: „shimá dáwái mí díá. az dáwái khú shimá-rá gánná!“ wá: „má nédiá.“ wá: „má shimá shár'át!“

11. shí káyi mistí. wahári dáwá wá: „ini mórdimán dáwái mí díá, néddáni.“ mistí wá: „shimá qáí néddáni?“ wá: „má árishtí khú-rá áyá khábar wá.“ mistí jawáb dá wahári dáwá, wá: „shó!“ shí.

12. mistí jiri nán góshht árd; yini wárd. zhú berái wá: „bóí márdán nán-rá yánná. zhú-iz wá: „ini góshhti kutikán-ó.“ zhú-iz wá: „mistí harámzádayó.“

13. mistí-zi péi hárit góshhtári kárdén (oder: kárdi^oán), khábári inin áshnáwúti. shí káya, dádié khú pársá, wá: „az láji kámi-á?“ dádi wá: „tí láji bábi khú-i.“ mistí dádié khú-rá wá: „rásht wá!“ kálmá ánt wá, wá: „az tú kishánná!“ dádi nácar mánd, wá: „tí láji yó askér-i; tí bábi khú-rá nívi.“

14. wánda sháni dá, wá: „ini góshht tú éará árdó?“ sháni wá: „zhú bizái má bí; dádié yái márd. yó dálé má bí, kirtí khú márdi bí. mí bizái bárdiyán, ló náni. ini góshhti áyá bizádo.“

15. shí mir'áwáí khú hát, wá: „ini ghálá tú éá rámitib?“ wá: „mí mí'áni mázálan rámitib.“

16. mistí záná: ini márdimi árif-i. shí márdimán hát, wá: shimá éi ámdí?“ áyi mórdimán wá: „bábi má márd wesiát kárd. wá: „máli mí Ahmád búró, máli mí Ahmád búró, máli mí Ahmád níwro!“ má nézáni, márá kám mahrám-ó. má miáudi yó binj-ó. iná dáwáyi má pák kí!“

17. mistí dushmish bí, nézánó, jawáb bidó. shí kíyá. zhú kénái khú bí. kéná-rá ini khábári wá. kéná jirá wá: „sibá yó párdá benáti má-di bánj! az péid nishánná ró. áyi mórdimán béshay mí hát! az jawábi yini dánán.“

18. séri sibái mistí zhú párdá girót á. kénái yi shí, péid nisht

ró. áyi mórdimí sháuriti hát.

19. kéná jirá pársá, vá: „shimá éi ámdj?“ iní khábári khú vái, rág „má miándi yó binj-ó. bábí má váto: „máli mi ní^wró!“ má nézáni kám-ó.“

20. kéná vá: „shimá-ri yó hikáyát váji.“ vá: „yó kéná bí. záré yái ú yó láj kótibi jé (oder: jiá). hur díniz sónd wánd, vá: „háiyáni má ámr níekim, márá éáú (oder: éóú) níezaw^wjó!“

21. rójak bábí kajná kajná dáí mērdí. vēvá kárd; bārd. mērdá shóu shi gārdák. jiní nēvārdá, mērdá shóró hát.

22. mērdí vá: „tí qđj ní^wvārdánná?“ jiní vá: „mín ú yó mērdimí sónd wándó: hattá má jé-ró ámr ní^wkim, má ní^wzaw^wjánni. bábí mí áz dáýá tú, tí rindi, áz shóri ái mērdimí-rá ízin bígiri, béri, sē tú bikiri.“ mērdí vá: „shó!“

23. shi lájaki hát. vá: „mí qisúr kárdó, áz zāw^wijnáýá. tí ml-rá hērs mábi!“ yí vá: „shó! hómá tú-rá rázi bó!“

24. jinéki ámdj yó kúca. yó mērdim rásht ámdá. vá: „tí shinná éá?“ vá: „hát ú haráli mí áná-ó. tí mí bār kđi mí! shóu tári-á. áz néftóná shóri.“ ái mērdimí guróti, bārd kēi yái. yá shí mērdj khú hát; mirádi khú dí.“

25. kéná (oder: kajná) miftí berái pí-rá vá: „tí hāvindj ái mērdimáid bin‘, tú sá kárdi^wán áýá jiníák?“ berái píli vá: „sē wáyí khú mí bārdi^wán, tāsīm kárdi^wán.“

26. berái miánini-rá vá: „tú sá kárdi^wán?“ vá: „miz iní kárdi^wán.“

27. berái qijí-rá vá: „tú sá kárdi^wán?“ vá: „áz bin. mí guró pās péi kárdi^wán. mí dāstúri ní^wdáini.“

28. kéná miftí vá: „iní binj-ó. máli iní-ré ní^wkuánnó. a^wák bábí shimá vá, vá: máli mín ní^wró! inýó.“

29. wurishtí, shí. máli khú bār kárd; bārē berái qijí ní^wdá.

XVI.

1. yó mērdim khóré shí jít. yó áspár ánu hát. áspár vá ái jitér-rá: „shó kíýá-rá, mí-ré táin nán biá! áz pízé astóré khú dáná tú.“

2. jitér shi kíýá. jiníé khú-rá vá: „yó áspár ámdá vāri hégái, vá: „shó, mí-ré nán biá! áz jáhāndi astóré khú dáná tú.“ wírz. táin shórbá póuj! áz bāri.“

3. jiní wurisht, shórbá póút, kárd yó dá^wri (oder: dōri). újá ná ró. mērdí jiní-rá vá: „má shimá, háré ástór virázim!“ shí, ákhúrid virásht.

4. mērdí jiní-rá vá: „áz shinná, sáré khú finánná hár. tí bé,

mí pé-rá shóu! áz líng árzánnó, dirái língé mí rásánná tú.“

5. mērdí sáré khú vist hár. jiní ámdí, pé-rá shí. líng ást, dá jiníé khú pízá-ró. kulfáti jiní vār shí. jiní bí ní^wásh. bārd, vist jái mián. shórbá vist zārdj haqibí, ást khú érmá sār.

6. jiní vá: „tú áz kishá; áz miránná. tu áýá astór árd, bārē beráyáni mí bidí!“ mērdá bi éóút, árd-rá yó qírsh gurát, jiní-rá vá: „áz yo qírsh nédáná beráyáni tú!“

7. shórbá rishádí mērdí míli sár ú míli yí vēshá. háiyáni shi hégá, auniá: gáí éinyi; áspári khú-ri girót ú shíó.

XVII.

1. sári Khéla márg-i, biné Khéla márg-i.
láji Mámish Gházi jé-ró yánni sá vārgi.

2. sári Khélan káro siá-ó, biné Khéla káro siá-ó.
Mámish Gházi qólá qólá tādā hau^wiliáó.

3. sári Khélan káro táng-ó, biné Khéla káro táng-ó.
váni: tífāngi Mámish Gházi taqíáó, nédánó vāngó.

4. sári Khéla dá^wshi (= dōshi) dárg-i, biné Khélan dá^wshi dárgi.
qúlá gínau Mámish Gházi jái márgi.

5. sári Khélan sálinjér-ó, biné Khéla sálinjér-ó.
váni: dārbé Mámish Gházi khincér-ó.

6. sári Khéla dá^wshi, biné Khéla dá^wshi.
Mámish Gházi jórđi yánnó sē (oder: sá) háshí.
váni: gúlái gínau Mámish Gházi péi gú^wshí.

7. sári Khéla gaurik-ó, biné Khélan gaurik-ó.
Mámish Gházi ránó: „mí mákishén! mí gunák-ó.“

XVIII.

1. má shinni kóí Hasári;
má wánni á^wki ambári.
záré má kótá kéná malái.

2. zârê mâ zârê gâi;
gâ wânnô sâri hêgâi.
zârê mâ kôtâ kênâi âghâi.
3. zârê mâ zârê bîzi;
bîzi wânnâ gîli nârgîzi.
zârê mâ kôtâ âlûshk qirmîzi.
4. yâllâh! yâllâh! kênâkê yâllâh!
inâ kênâkâ dâri vârdi.
pôro si^â âmô ċimâ sâr di.
5. khâbâr âmâi: râmnaî, bârdi.
mi n'êzânâ, sârâ bârdi.
inâ Hâlimâ-yâ vilâ zârdi.
Alî jânâyâ khû kûri vârdi.
âz mândâ ârdi.

XIX.

Zwiegespräch zweier Verliebter.

1. lîâ! hîni-hîni, hîni-hîni!
tî bê, qôfâgânî mi â ki!
ċizhânî sûrânî sipîân khû-rê vîni!
2. kênê! bânê mi bânô bârz-ô.
pânjê wâg't lîdâ fârz-ô.
kâm bânâtê min û tû-di qâlî bikirô,
hôr bigûrô, ârd belârzô!
3. lîâ! âz rîndêi ashîrân-â;
âz bisk-dârgê dâwân-â.
âz wahâri hirê dôstân-â.
4. kênê! âz Hûsi Abdân-â.
âz âghâi nô dâwân-â.
âz wahâri di jîniân-â.
5. lîâ! tî yânnî sâri bânê.

tî gêrêni sêi âghânê.
zimbêli tû si^{vâi} mânâni qâitânî.
mâ bikirim kâfî amnâni!

6. va: kênê! ini — ini!
âz mêrdôj tû kishânnâ.
sârdî kânnâ vîni.
mâ kânnî kâfî amnâni.

XX.

1. kênê! mi tîu girôtâ shândid;
dâstî mi ċiîi sârdid.
hônî mi nânô jîniâ khârâb vârdid.
2. lîâ! mâki, mâki!
khâbârê shâri khû gôsh mâki!
mi dinyâ-râ risvâ mâki!
3. kênêi, kênêi! tî kênâi shâri,
tî uxshîdî min-â, dârg-â, bâri.
pâiz bêrô, âz tû khû-ri blâri.
4. lîâ! tî lîjî âmi,
tû päs bârdô gâmi.
tî hâ mi bâr', hâ mi vârdi!
5. kênêi, kênêi! vâji!
biskê tû mânân-â gâji.
tû sârdâ nîâ mârgê, nîâ zâwâji!
6. lîâ! ċimî tû sîlî, girâi.
berlê tû sârdâ sâ pirdi.
âz tû-râ nêhîâ mirdi.
7. kênêi, kênêi! shân-ô, shân-ô.
wâqtê ini mânâgân-ô.
âz yô hâl tû niêvîni, zârê mi birghû dâni.

[Çapaxçur'ra]

[Qeseyê serbesti]

1. *inûê mardim rind-ê.*
2. *inâ jinê rind-ê.*
3. *az inyê kutikî kishannân.*
4. *tî inâ jinî kishannî.*
5. *awê mardim kishannê.*
6. *mâ inyâ jinîyê kishannî.*
7. *shimâ ayî mardimân kishannî.*
8. *ayî inyê aslânân kishannî.*
9. *mî inyê kutikî kishî.*
10. *tî inâ jinî kishî.*
11. *inê aslânî inê mardim kishî.*
12. *mî inyê jinî kishî.*
13. *mâ inyê jinî kishî.*
14. *qai çinâyî tî az kishî?*
15. *inyê qaplân kishannân.*

[Merslei / istaniki / saniki]

1. *Hirê berâi lâjiyê yê pashâyî. hirê hamâ berâyî dânrâ shin; shin yê rêi sâr. hirê rêyê. yê rêyê agir nâgir; yê rêyê zi nânê bîrê, nîyê nîrê. yê rêyê-zi kâmok shîrê, rahât [so!] yânê.*

2. *nâ rêjî berâo pil vâno: „az rêyê çâtin-râ az shin. berâo miânî vâno: „az shin.“ berâo qijî vâno: „vê gurê mîn-ê; az shin; lûqê shimâ pê çinyê.“*

3. *berâo qijî ayî rêyê çâtin-râ shî. aî hîrê dî berâi hâr gûyê yê rêyê-râ shî. eñkê mâ hânê bîam mûrsâlâi berâi qijî!*

4. *berâo qijî shî kuîyê sâr shî, shî yê dâshî. bin yê dâr payê bî, astêrê khwê vârdâ mârj. nânê khwê wârd, bî rahât [so!].*

5. *gunyâ: kuîyê sâr yê qarabaligh astê, dî hanzâr mardim.*

vârb-iyê yê mardim jâmêrd amâ, vâ: „tî çî? tî çârê-î? tî çî çîrêni? jâne tûrî râi! astêrê khwê û tîjîngê khwê rûân, tâslîm mî bî!“

6. *lâjê pashâyî wurishtê wê jâr bî astêr, kâlmî khû bâst, gûrê khû kârd khû dâst, vârb aî askêr shî. miyânê maîdânê vindârd; astêrê khwê gâmiâ tîpîshî, vindârd.*

7. *wâtâ yê jâmêrd amâ. sanîk amâ, çunîyê lâjî pashâyî-dâ [so!] târsâ. vâ: „hâ! nâ tî bî!“ lâjî pashâyî vâ: „vânîgî mî nîno.“ dâ nâraî aî jâmêrd çâr nâçêr amâ vâ. lâjî pashâyî vâ: „tî vêrfûî dârb mî rûyât! adâtî bâbî mî nîo. vêrfûî mî dârbê khû nîarzên; hattânî dishmânî mî dârbê khû nîarzê, mî nîarzên.“*

8. *ayî lâjî wâtâ yê gûrê dâ lâjî pashâyî-rê. lâjî pashâyî gâmêt khwê jêrû vist pî. gûrê ye dâ ar, dâst khwê kârd dârk, miyânê gûrât. kârd bârz, dâ ar. bî payê. bî yê lîngêrê qalîshnâ, asht miyânê askîr. bî dâstîr wîz asht yê pîr askîr.*

9. *askêr çunîyê, inê mardim-râ zîf târsâ. nâ râjî yê nâ agît amâ maîdân. lâjê pashâyî wîzî çu çîshît kishî.*

10. *vist pînjî pahlîwânî ayî shâyî çu çîshît kishî. inî askêrî shâyî tâslîmî lâjî pashâyî bî. nâ râjî ayî shâyî lâjî pashâyî kôt bîni çûngîlî gûrât, shî bânê khwê, vâ: „tî anâ jâmêrdî agît-î! mî tî bîni khû miyân; mî tî dahwât kin.“*

[Palu'ra] (Dewa Gokdere)

[Qeseyê serbesti]

1. *nê aslânê kishannê.*
2. *mî vîzêr nê aslân kishî.*
3. *sîbâ nê kûpâk kishannê.*

[Kixi'ra]

[Merseli / istaniki / saniki]

I.

1. *hazrâtî Mûsâ yê Fir'ûnî-râ dawê kârd. Fir'ûnî vâ: „dîni mî râshî-ê.“ hazrâtî Mûsâ vâ: „dîni mî râshî-ê.“ vâ gî*

„bê! az û ti mâ shimâ vâri Mîli mubârák! ti Mîli-râ vâzh: mi dimi bê! az vâná: mi dimi bê! Mîl ti dimi âmâ, dîni tû rásht-ô. ágâr mi dimi âmâ, dîni mi rásht-ô.“

2. ittífâq kârd; shî hûr di piâ; shî Mîli vâ. hazrâti Músâi vâ Mîli-râ: „mi dimi bê!“ Mîl nêshi, vindârd. Fir'âuni vâ gi „mi dimi bê!“ Mîl yi dimi shî.

3. Fir'âun âyâ shây shân-râ hattân sâbâ liñgi khû qâimâ kârd dârd; sâre khû ânârd kârd. vâ gi „yâ rabbî! az zânâ-k ti rabbî. min inâti khû az rânâ ki, bêrû jâ; ti mirâdi min bêkir!“ Fir'âun au hâli khû di.

4. hazrâti Jâbrâ'îl kâut sifâti bâni âdâm. âmâ Fir'âuni hât, vâ gi „sultânim! yô dârdi min âstô. az âmâyâ dârdi khû tû-râ vâji.“ yi vâ-g: „vâzh! dârdi tû êi-ô?“ yi vâ gi „yôy kôlâi mi âstô: vâtîshî mi niâkânno.“ vâ gi „ti êi âmri kânni?“ yi vâ gi „az âmri kânna: ti âi kôli bârz âuk vâ bêkhânikû!“ yi vâ gi „ti khâtî dâsti khû bêdû mi, bâdi jô çâu mi-di dâ'vâ niâkirû!“ yi nâsht, dâ ji. yi gurôt, shî.

5. au sâbâ Fir'âuni vâ: „bê dîni mi sâr!“ hazrâti Músâ gabûl ni'kârd. mârdimê khû gurôti, Misîr-râ râjiâ. Fir'âuni âskâri khû gurôt. kâut dimi. Músâ shî vâri Mîli. Fir'âun âskâri khû-yâ ji-râ bi nâzdî.

6. Músâ du'â kârd, vândâ Hómâi dâ. Haqq ta'âlâ âmri kârd: „asâi khû ishârâti Mîli-k!“ Músâi asâi khû ishârât kârd. Mîl-di ri'yê hîâ. âskâri Músâ shî, kâut âuki miân; dârbâz bi. âskâri Fir'âuni dim âmâ vâri çûk.

7. Fir'âuni vâ gi „bêni âuki-râ! târsâni mi vâri ârzîâ pê sâr.“ âskâri Fir'âuni kâut miânî âuk; âskâri Músâ âuk-râ vâjiâ. Fir'âun târsâ, nêshi. hazrâti Jibrâ'îl nisht yô mâyine talâb, âsht vâri nî yi; âstôri yi nêr (oder: fâl) bi. zâft nêbi, kâut âuk miân.

8. Músâi asâi khû ishârâti âuk kârd. âuk bi titôr. Fir'âun kâut âuk sâr. au wâkht hazrâti Jibrâ'îl au khâtî dâsti yâ ârd, môt ji. aynyâ ji-râ. au wâkht vândâ Músâi dâ: „bê! mi bêkhalîsnâ!“ hazrâti Jibrâ'îl yô tâb çâmâr dâ fâk rû; vâ âskâri khû-yâ khânâqâ.

II.

1. Pahlûli dâná Hârûni Râshîta berâ bi. rôjêki Hârûni Râshîd tâkhte khû-di nêbâ. Pahlûli dâná shî tâkhti sârô, mîzê khû kârd.

2. Hârûn âmâ tâkhte khô. tâkhte khô pís di, gerd ji: „kâmi ine tâkhte mi pís kârd?“ mârdimân vâ: „Pahlûli pís kârd.“

3. rângdâ Pahlûl dâ. ârd. sâdl kârd ji-râ: „tô qâi pís kârd?“ Pahlûl vâ: „pâi nâ liñgê min!“ kârd bârz jôr. vâ gi „bêni ânârdi!“

4. Hârûni Râshît aynyâ: ârd pêrû nûr. tâkhte khô-râ aynyâ: nûr çinyô. vâ gi „tâkhte tu jâi zûlim-yô. nûr çinyâ bû. az shîâ au jâ-de, mi mîzê khwâ kârd.“

III.

yô hikâyâ az vâji.

1. yô day'it bi yô mârdim. shâri-di hâr rôj hilâ kârdin. shî kishtâi yô râyâd, yô gôt kând—dawdri shâri au râyâ-râ yânnû, shinnû—yô dayvâr bêrû, dâkû.

2. day'âr âmâ, shî. mângâ yi tór çinyâ. shî qôî sâr, aynyâ ki mângâ yi hâ gôyîd. yi mârdim tawdî çinyâ bû; âyâ yô mângâ yi bi. sôbin tawdy çinyâ bû.

3. vâ gi „inâ hilâ az kânna shâri, nêrû mi sâr!“ aynyâ: qôidâ mângâ yi hata-di. khâbitiâ mângâi khû qôî-râ râjû. aynyâ ki mângâ yi liñg shikyâya. zânâ gi mâkîr yi-râ ini gurâ âmâ yi sârât. barmâ: zânâ, ki yâ hilâ kârdû, âmâ yi sâr.

Amor 10: Terry Lynn Todd

PİYA'YI

Zazaların bulunduğu her yere,
Zazalarla ilgilenen herkese

ULAŞTIR!

Dersim'de Devlet Baskısı Pervasızlaşıyor, Halk Buna Karşı Direniyor!

Geçtiğimiz günlerde Ovacık'ın Hamuşağı Köyü'nün Kızılveren Mezrası, yakınında yapılmış olan karakol güçlerince basıldı. Karakol yapılmaya başlanalı yakın köylerin yollarına sık sık pusu kurulmakta, köyler sık sık basılmakta, köylüler rahatsız edilmektedir. Son operasyonda köylüler vurmasınlar diye köpekleri tuttular. Devlet güçleri evleri aradılar. Evleri ararken her zaman yaptıkları gibi eşyaları dağıttılar. Ev halkı eşyaların dağıtılmasına müdahale etti. Aramadan sonra onüç onbeş yaşlarında bir çocuk tarafından evin çoban köpeği tutulduğu halde subay tarafından vurularak öldürüldü. Köpeği tutan çocuk korkudan kendini kaybetti. Kimi kadın ve çocuklar da korku ve panik içinde kaldı ve kısa sürede kendini toparlayan kadını, erkekli köylüler subay ve askerlerin üzerine yürüyüp köpeğin ne suçtan hangi amaçla öldürüldüğünü sordular. Köylülerin karşı koyuşuna tahammül edemeyen ve benzeri tavizlerin yaygınlaştığının korkusunu taşıyan askerler, köylüleri sindirmek için dipçiklemeye başladılar. Mezra halkının birbirini yalnız bırakmayan örnek davranışıyla subayın üzerine yürüyerek dipçiklemeyi engellediler. Bu itişme kakışma sırasında öldürme tehdidinin üzerine yürüyen köylülerden bazılarının ayaklarının dibine birer ateş açıldı. Köylülerin karşı direni-

şiyle karşılaşan ve hatta bir köylünün "İkinci bir Dersim isyanına hazırız" demesi üzerine durumun kötüye gittiğini anlayan subay, hemen tavır değiştirerek babacan pozlarla "Bu kadar büyütülecek ne var. Altı üstü bir köpektir. Ne olacak" vb. demiştir. Köylüler "Köpeğin değeri ne olursa olsun bunu yapmaya hakkınız yok, geçmişte de buarada köpeği vurup yaralamıştınız, bugün köpeği vurursunuz, yarın da insanları" diye karşı çıkarak bunun hesabını soracaklarını ve şikayet edip dava açacaklarını da söylediler. Ve köy adına sekiz dokuz kişi savcılığa gidip suç duyurusunda bulundular.

Olayların büyüklüğüne, küçüklüğüne bakılmaksızın karşı koymanın önemini kavrayan köylüler, kendi kendi siyasal deneyimlerine dayanarak devletin asker ve polislerinin baskı ve keyfi uygulamalarına karşı koymayı, direnmeyi öğreniyor.

Köylüler kendi deneyimleriyle daha iyi biliyorlar ki, ne kadar suskun dururlarsa, ne kadar korkarlarsa, ne kadar olayları önemsemezlerse, birbirlerine destek olmazlarsa devletin üzerlerindeki baskısı daha fazla artacaktır.

Bu nedenle halkımız suskunluğun çare ol-

madığını, tek yolun onurlu ve başeğmez bir şekilde direnmek, karşı koymak olduğunu görüyor, kavlıyor, bilinç ışığına çıkarıyor. Halkın bu karşı koyuşu devlet güçlerini istediğini yapamaz hale getirecektir. En azından baskıyı ve baskı biçimlerini sınırlayacaktır.

Halkımız devlet güçlerinin her türlü baskısına, saldırısına ve keyfi uygulamalarına karşı her türlü yol ve yöntemle karşı gelmeli, karşı koymasını öğrenmelidir. Yapılması gereken tek yolun direnmek olduğunu, sürünerek, baskı ve korku altında yaşamaktansa onurlu bir şekilde direnerek yaşamak ve gerektiğinde direnerek ölmek olduğunu öğrenmelidir. İlk kendine güvensizlikten kaynaklanan içindeki korkuyu yenmelidir.

Yukarıdaki olayda, halkımız yasal zeminde de olsa baskı ve keyfi uygulamalara karşı gelmeyi öğreniyor. Bu nedenle savcılığa suç duyurusunda bulundular.

Köylerde ve Ovacık içinde bazı araba sahibi ve şoförler de köylülere yapılan baskıya tanık olduklarını asker ve polisin kendilerine de baskı yaptığını söyleyerek suç duyurusunda bulundular.

Bir Başka Olay

Bu taşıt sahipleri karakol yapılan bu yörede karakol güçlerinin gazabına uğradı. Askeri güçlerce yola mayın yerleştirildi ve yoldan geçen bir köylünün traktörü takıldı, traktör hasar gördü. Köylü şikayette bulundu. Hem olayı kınadı, hem de hasarın ödenmesini sağlamaya çalışıyor. Askeri güçler olayı kendileri yapmamış havası vermeye çalıştılar ama, ertesini gün kendi koydukları yere direk gelmeleriyle kendilerini ele verdiler.

Aynı Yörede Bir Başka Olay Daha

Geçtiğimiz günlerde aynı yörede gece yarısı olmadan başka bir köyde evine dönen peynir tüccarlığı yapan bir köylünün takisi tarandı, köylü kaçıp canını zor kurtardı. Arabası kurşunlarla hasara uğrayan köylü şikayette bulundu.

Karakol yapılan her yerde yakın köylerde terör estiriliyor, yıldırmaya çalışılıyor. Hayvancılıkla geçimini sağlayan köylüler, çocuklarını hayvanları besiyeye gönderemez oldu. Çocuklarının karakol güçlerince vurulacağı endişesini taşıyorlar. Köylüler hayvanları kaybolunca karanlık basmışsa artık karakol güçlerinin korkusundan hayvanları aramamaktadırlar ve hayvanları çok kez kurt, ayı ve domuz gibi yabancı hayvanlarca parçalanmaktadır.

Ekili arazisi olan köylüler, askerlerce taranır korkusuyla gece tarlalarına gidemekte, gece tarlalarını sulayamamaktadır. Ya da lüks taşımak zorunda kalmakta. Yine karanlık basınca başka bir köye, köy mezarına hatta komşusuna dahi gidememektedir. Hasta veya ölüsü olunca haber veremekte, hastaneye götürmemektedir. Yani adeta sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı! Sıkıyönetimsiz sıkıyönetim.

Sadece Köyler mi?

Tunceli Merkez, Ovacık, Hozat başta olmak üzere ilçelerde de sıkıyönetimsiz sıkıyönetim var. Tunceli içinde gece saat on onbir'den sonra mahallelere ve yakın köylere giden arabalar resmi güçlerce taranma korkusuyla çalışmamakta. O saatten sonra düğün bile yapılmaması konusunda uyarılarda bulunmaktadırlar.

Özellikle Hozat ilçesinde PTT'ce gelen veya yollanan her paket ve mektup yetkisi olmadığı halde ve yasal olarak hakları bulunmamasına rağmen açılıp, bakılmaktadır. Bu durum ilçe halkınca günlük gazetelere yansıtıldı ve Cumhuriyet gazetesinde çıktı diye uzun süredir Cumhuriyet gazetesinin bile ilçeye girmesi polişçe yasaklanıp engellendi.

Keyfi uygulama, bırakalım yabancı kimlikli birini, komşu ilçe nüfusuna kayıtlı biri ilçeye girince "Bu ilçede ne işin var, niçin geldin?" vb. vb. şeklinde sorgulanmakta veya gözaltına alınmaya neden olmaktadır.

Patikalarda Sadece Silahlı Devrimciler mi Gezer?

Devlet güçleri o kadar pervasızlaşıyor ki, geçtiğimiz haziran sonlarında Deşt (Geyik-suyu) nahiyesinin Seyperlok adlı mezrasında askerlerce silahlı devrimciler gelip geçiyor diye bir patikaya mayın koymuştu.

Yöre halkı gibi, mezra halkı da hayvancılık yapmaktadır. Sabah hayvanları olatmaya bırakılıyor. Evlerden biraz uzaklaşınca patikada bir teke (erkek keçi) mayına basıp havaya uçmuş ve hayvanlara giden kız çocuğu yaralanmıştır. Bu durum köylüler üzerinde büyük tedirginlik yaratmaktadır.

Dersim'den
bir grup Yeni Demokrasi okuru.
16 Temmuz 1989.
(Yeni Demokrasi,
Ağustos 1989, s. 32-33)

EKREM CEMİL PAŞA

MUHTASAR HAYATIM

BRÜKSEL KÜRT ENSTİTÜSÜ
Adresê wasten:
Bürüksel Kürt Enstitüsü
4, rue Bonneels
1040 Bruxelles

Kam ke,
aslê ho
inkar keno,
aqlira hero.

Bê kere
wu
çimanto
ban nêbeno,
bê
ziwan
u
kiltur
xelq nêbeno.

QESEBEND

(Zazaki-Tırkki)

amor: sayı
amora xo; ameyo xo; hesyayo xo:
kendine gelmiş; uyanmış; bilinçlenmiş
aniştê: konmuşsun
aseno: görülyör (niyaseno: görülmt-
yör)
astare; istare: yıldız
astarenot: astronot
astık; este; aste: kemik
aşnaweno: duyuyor; işitiyor
ave; uwe; aw: su
ayne; lihik: ayna
berbiyo: akıyor, esiyor
bêçike kerdo; gıst kerdo: parmakla-
mış
bıce; bıze; bıje; bıgl: al
biaxkî; xerib: yabancı
zara çenayin: kızlık zarı
Cemaate Meclise Milletu: Birleşmiş
Milletler Cemiyeti
Cıxud: "Felestin" adlı giirde 'Siyonist
emeller güden İsraili' anlamında kullanı-
mış
cımsinê: (kendisine/kendilerine) göster-
sinler
cokawo ke; rıvatra ke; qandê coy:
onun için, o sebeple; bundan dolayı
corî; cara: hiç; asla
corî cıra ranêbrına: hiç kendisinden
ayrılmıyor
çar; çor; çihar; çuhar: dört
çarc kerdênî; axme kerdênî: dök-
mek; dağıtmak
çekçek: çekirge
çem; la; ro: ırmak
çıxa; çıxaş; çıxaşi; çı hend: ne ka-
dar
çıwan u siyana: sopalar ve taşlarla

çorşme: etraf, çevre
desteke: ip
dikê gewray weyndano: sabah horozu
dimlast kenê: ters yüz edersin
ewja: ora; orada
ey ma ...: yani ... (ör. Ey ma tıyê
sevanê? Yani sen ne diyorsun / ne
demek istiyorsun?)
fetelino: geziyor
fiq u fiqare: fakir fakara
fına: yine
fincike: tas
fineno kay: oynatır
gangêr: can alıcı
geris: yüksek yer, yükseklik
gıraste: büyük kemik
xapino: kanıyor, aldandı
xo nêhesyeno: uyanmıyor; kendine gel-
miyor
xulk: sabır; (yine 'sabır' anlamında) ne-
fes; sabretme gücü
hayig: uyanık, bilinçli
Hemed: Ahmed
hemgen; hingmên: bal
Hemilkan: Amerika
fienday: bu kadar
hendik; hendî kı: o kadar ki
hendik todî eso: Ne kadar gücün ye-
terse; elinden ne gelirse
hero: 'ulan', 'be adam' anlamında bir ün-
lem
Hesran: Çermik'in güneyinden Gerger'e
dek uzanan Zaza bölgesi
hewna: daha
hêga; 'erd: tarla
huskunê payizi: sonbahar zamanı, son
bahar dökümü
huyuyo; wıyayo: gülmüş

je; jê; jl; zey; sey; gibi
kan; kihan; eski
kerm: kurt (elma vs.deki kurt)
keska: keşkek
kê kı resenê: kime yetişirlerse
kuz: testi
qaxu: umur
qaxuyê kesî niyo: kimsenin umurunda değil
qay: herhalde; galiba (ör. Qay yeno: herhalde gelir.)
qeç u qul: çoluk çocuk
qılandıke: Alakarga
qurm: solucan
la: ip, kalın ip, yünden iplik
lao sur u sipe: kırmızı ve beyaz ip.
Dersim yöresinde bir deyim: Pirlerin ve derwişlerin kırmızı ve beyaz renkli iki yün ipliği birbirine dolandırarak bağlamasıyla yaptıkları bir çeşit büyü, muska
lao şiya: kara yün ip. "Lao sur u sipe"-nin tersine, suçlu, cezalı ya da yaşlı durumlarda kullanılır.
lızg; gıl: dal
lope; lep: avuç
meleme: sevgili; güzel meyvalı bir ağaç; bir çeşit çiçek
mısayıv: müsahip; sağdıç
milliyeteyn: milliyetçilik
miyaniki: gizli
mone: bahane
mulecike; mırzolike; mulehke;
morcle: karınca
muriye; miro: armut
naleno: inliyor
naya: bununla
neheq: haksız
niqli; nequr: gaga
nizu; nêzana: bilmem
nuşte: yazı
nuştex: yazar
oncena we: kurtarıcı
paşti giroto: güç almış
pero zernın: altın para
peye: fedai; militan
pê destê mı cenô: elimden tutuyor

pêserok: dergi
piyabestin: birlik
piz: ucu sivri ağaç; ince küçük kazık
pul: tepe
Pulêmuriye: Pülümür
reyeno: kurtulur; kurtuluyor
rıper: sayfa
ro: ruh
ron: kur; (yere) bırak
roşnber: aydın (=aydın insan)
royale: sevgili
semt: yakışıklı
senî kı: nasıl ki
ser ramito: üzerine yürümüş
sint: uçurum; yar
sındor; sinor: sınır
some, seme; sım: gidiyoruz
sono, seno; sino: gidiyor
şio ro sare Ewropa: Avrupalılara ben zemiş
teverik; teberik; tebarik: kutsal; kutsal toprak
tomete: ayıp; yasak; yapılmayacak şey
tose: tas
tuk; tük: köpek, kurt vs. tüyü
wa bıcewiyo: yaşasın
wes u war: sağ - selim
Wuşen; Hıseyın: Hüseyin
va tu hurida xode kemera huske ve (be): sen yerinde kuru taş olasın, kuru taş dönesin
verbiyo: akıyor, esiyor
verdana pê: birbirine düşürmek; kıskırtmek; döğüştürmek
verfek: sözcü
verfekenî: sözcülük; savunuculuk
vesanên; veysaney: açlık
veyndano; vengdano: sesleniyor
vindaro: seyirciler
vınenô: görüyor; buluyor
vore; vewr: kar
yan zi: ya da
yenê hure: uyum sağları
zerq: parlak gün ışığı
zon; zıwan: dil
zurker: yalancı
zuzê; dize: kirpi

A L F A B E

ZAZAKİ	IPA	KÜRDKİ	TIRKKİ	'EREBKİ
a	[a]	a	a	آ
b	[b]	b	b	ب
c	[dʒ] [dz]	c	c	ج
ç	[tʃ] [ts]	ç	ç	چ
d	[d]	d	d	د
e	[ə]	e	e	ه
ê	[e]	ê	-	-
f	[f]	f	f	ف
g	[g]	g	g	گ
x	[x] [v]	x	ğ	خ
h	[h]	h	h	ح
h̄	[h̄]	-	-	-
i	[i]	i	i	ی
j	[j]	j	j	ج
k	[k] [c]	k	k	ک
q	[q]	q	-	-
l	[l] [ʎ]	l	l	ل
m	[m]	m	m	م
n	[n]	n	n	ن
o	[o] [ɔ]	o	o	و
p	[p]	p	p	پ
r	[r] [ʀ]	r	r	ر
s	[s]	s	s	س
ş	[ʃ]	ş	ş	ش
t	[t]	t	t	ت
u	[u]	ü	u	و
ü	[ɯ]	u	ü	و
w	[w]	w	v	و
v	[v]	v	-	-
y	[j]	y	y	ی
z	[z]	z	z	ز

Handwritten notes in Arabic script on the right side of the page, providing additional information or corrections related to the phonetic table.